

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

AFRIKA

LIBIJA

EKSKURZIJE LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

AFRIKA

LIBIJA
MATJAŽ NAPOKOJ

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA
Afrika

LIBIJA
Matjaž Napokoj

© 2008, Ljubljansko geografsko društvo, Založba ZRC

Urednik: Drago Kladnik
Recenzenta: Blaž Repe, Aleš Smrekar

Oblikovanje in likovno-grafična ureditev: Milojka Žalik Huzjan
Kartografija: Boštjan Rogelj
Fotografije: Krištof Kranjc, Matjaž Napokoj

Izdajatelj: Ljubljansko geografsko društvo
Za izdajatelja: Katja Vintar Mally
Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika: Oto Luthar
Glavni urednik: Vojislav Likar

Tisk: Collegiukm Graphicum., d. o. o., Ljubljana
Naklada: 280

Fotografija na ovitku: Ena najbolj privlačnih libijskih pokrajin je hribovje Akakus na jugozahodu države, ki slovi po nenavadnih reliefnih oblikah, kakršen je tudi stolpu podoben, od vetrne erozije spodjedena skalnati osamelec. Foto: Krištof Kranjc.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

913(612)(036)
908(612)

NAPOKOJ, Matjaž

Libija / Matjaž Napokoj ; [kartografija Boštjan Rogelj ; fotografije Krištof Kranjc, Matjaž Napokoj]. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008. - (Vodniki Ljubljanskega geografskega društva. Afrika)

ISBN 978-961-254-098-2
242334720

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612540982>

UVOD

TEMELJNI PODATKI:	
Uradno polno ime:	Al-Jamāhīriyyah al-'Arabiyyah al-Lībiyyah aš-Ša'biyyah al-Ištirākiyyah al-'Udhmā (Socialistična ljudska libijska arabska džamahiriya)
Državna ureditev:	islamska socialistična ljudska republika
Površina:	1.759.540 km ²
Neodvisnost:	24. december 1951
Število prebivalcev leta 2008:	6.173.579
Gostota poselitve leta 2008:	3,5 prebivalca/km ²
Glavno mesto:	Tripolis (arabsko Tarābulus; 1.151.000 prebivalcev leta 2004)
Uradni jezik:	arabski
Denarna enota:	libijski dinar (LYD)
Bruto domači proizvod leta 2007:	12.300 USD/prebivalca

Libija, katere 90 % zavzema Sahara, je država z bogato naravno in kulturno dediščino. V hribovjih Akakus in Mesak v osrednjem delu Sahare stenske poslikave ter vpraskanine različnih živali in ljudi pričajo o življenju in poseljenosti zdajšnje puščave v preteklih, bolj namočenih geoloških obdobjih. Slana jezera, ostanki nekdanjih večjih jezer, in mogočni vadiji pričajo o nekdanji vodni mreži v dandanes skoraj povsem suhi in redko poseljeni puščavi. V razvalinah rimskih mest Sabrate in Leptis Magne ohranjeni ostanki antičnih spomenikov pripovedujejo o bogastvu in razkošju, ki je v obdobju antične Grčije in Rima vladalo v obalnem delu zdajšnje libijske džamahiriije.

Vodniček predstavlja temeljne naravno- in družbenogeografske značilnosti Libije in njen zgodovinski razvoj. V opisu priporočene poti so podani opisi krajev in zanimivosti ob poti. Od antičnih mest v Tripolitaniiji ob Sredozemskem morju nas pot vodi po sledih starih karavanskih poti čez Saharo. Prek obalnega hribovja Nafusa prispemo do Gadamesa, nato pa prek Hamade al Hamre in peščene puščave Ubari do hribovja Akakus v osrčju Sahare.

Libija se razprostira med 19° in 33° stopinjami severne zemljepisne širine ter med 9° in 25° vzhodne zemljepisne dolžine. Meri 1.759.540 km² in je po površini četrta

Vodniček je nastal na podlagi prvomajske ekskurzije Ljubljanskega geografskega društva v Libijo leta 2007. Med razlago v hribovju Akakus so se udeleženci nagneli v blažilni senci. Foto: Krištof Kranjc.

največja afriška država, v svetovnem merilu pa je na 17. mestu. Na vzhodu meji z Egiptom, na jugovzhodu s Sudanom, na jugu s Čadom in Nigrom ter na zahodu s Tunizijo in Alžirijo. Meje potekajo po neposeljeni puščavi in niso označene. Prek njih potekajo množične migracije. Zaradi panafriške naravnosti državnega voditelja Gadafija prišlekov iz podsaharske Afrike ne preganjajo. Še več, omogočajo jim prost prehod meje in vstop v državo. Meji med Libijo in Tunizijo ter Libijo in Egiptom pa tihotapci različnega blaga prehajajo ilegalno.

Severni del države vzdolž 2000 km dolge obale se razteza ob Sredozemskem morju. Libija je tradicionalno razdeljena na Cirenajko, ki obsega 51 % ozemlja države, Fezan, ki mu pripada 33 %, in Tripolitanijsko s 16 % ozemlja.

Tripolitanijsko in Cirenajko ločuje zaliv Velika Sirta, vzdolž katerega na razdalji 500 km Sahara sega vse do morja. To puščavsko območje se imenuje Sirtska puščava ali Sirtika. Mesto ob meji med Tripolitanijsko in Cirenajko Ras Lanuf je nekako na pol poti med Tripolisom in Bengazijem. Meja med pokrajinama je obenem tudi meja med Magrebom in Mašrikom. Magreb na zahodu je zgodovinsko močnejše povezan s Tunizijo, Alžirijo in Marokom, Mašrik na vzhodu pa z Egiptom in vzhodnimi arabskimi deželami. Čeprav so oblasti izvedle več upravnih reform (v letih 1970, 1990 in 2006), je tradicionalna delitev še vedno živa. Država je upravno razdeljena na 32 višjih upravnih enot,

tako imenovanih šabijatov (sha'biyah). Z njimi so leta 2006 nadomestili členitev na 25 okrožij (pred letom 1990 jih je bilo 46), imenovanih baladijati (baladiyah). Baladijati so bile nižje upravne enote znotraj 13 provinc (muhafazah), v katere so po osamosvojitvi, med letoma 1960 in 1970, razdelili tradicionalne pokrajine Tripolitanijo (Zahodna Libija), Cirenajko (Vzhodna Libija) in Fezan (Južna Libija). Ker so šabijate poimenovali po regionalnih središčih, pogosto prihaja do nejasnosti, ali je z imenom mišljena pokrajina ali mesto. Tudi zato še vedno uporabljajo imena treh tradicionalnih pokrajin, ki so bile skozi zgodovino samostojne politične enote, imenovane guvernerstva.

Vse tri pokrajine so prvič združili pod enotno oblast leta 1934 Italijani, ki so pridobljeno kolonijo poimenovali po nekdanji rimski provinci Libiji. Pred pridobitvijo neodvisnosti so ljudje še vedno izražali pripadnost zgodovinskim pokrajinam Cirenajki, Tripolitaniiji in Fezanu. Delitev in pripadnost pa nista bili le geografsko in politično utemeljeni, ampak so ju pogojevale tudi socialnoekonomske razlike, ki so se odražale v različnih kulturi in načinu življenja. Te razlike so se poglobile v 11. stoletju, v obdobju arabizacije severne Afrike. Najlažje dostopna množicam arabskih osvajalcev je bila Cirenajka, v antičnem času grška, nato pa rimska kolonija. Zaradi tega je bila najprej in seveda tudi najbolj temeljito arabizirana. Vpliv živinorejskih arabskih beduinov na socialnoekonomske spremembe (jezik, kultura, vera, gospodarjenje) in na v glavnem poljedelsko usmerjeno berbersko prebivalstvo je bil prav tu največji. V Tripolitaniiji, kjer so tekom zgodovine sledove pustili Kartažani in Rimljani, je arabizacija berberskih plemen potekala počasneje. Medsebojni vplivi so bili močnejši kot v Cirenajki in berberski način življenja se je lažje ohranjal. Najšibkejši vplivi arabizacije so bili zaradi odmakljenosti in nedostopnosti v Fezanu daleč v notranjosti Sahare. Delitev na zgodovinske pokrajine se je ohranila tudi po osamosvojitvi države.

NARAVNOGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI

Površje in geološka zgradba

V libijski pokrajini se ostro ločita sredozemska obala in Sahara, h kateri spada več kot 90 % površja države. Razlike med obema so izražene tako v naravno- kot družbeno-geografskih značilnostih.

Površje Libije lahko razčlenimo na več makroregij. Obalne ravnine na skrajnem severu potekajo vzporedno z obalo Sredozemskega morja in v notranjost segajo do 100 km daleč. Sledijo severna hribovja Nafusa (Jabal Nafūṣah; v prevodu Zahodno hribovje) na severozahodu in Zeleno hribovje (Jabal al Akhdar) na severovzhodu, ki obalne ravnine obrobijo z južne strani. Notranje depresije v osrčju države obsegajo tektonske udorine Ubari (Awbāri), Fezan (Fuzzan), Kufra (Al Kufra), Jagbub (Al Jaghbūb) in Sebha Guzajil (Sabkhat Ghuzayyil), s 47 m pod morsko gladino najnižjo izmerjeno točko v Libiji. Južna in zahodna gorovja se navezujejo na osrednji saharski gorski hrbet, ki od Tibestija v Čadu prek hribovij Mesak (Masāk) in Akakus (Jabal Akakus) v Libiji poteka do alžirskih pogorij Tassili n'Ajjer (v prevodu Planota rek) in Hogar (Ahaggar) v Alžiriji. Najvišji vrh Libije je 2286 m visoki Bikubitti (tudi Bette) ob meji s Čadom, severovzhodni obronek Tibestija, ki se na libijski strani nadaljuje v hribovje Nukaj (Jabal Nuqay).

Tripolitanijo (Tarābulus) na severozahodu države sestavlja več pokrajinskih enot, ki jih lahko razvrstimo od severa proti jugu. Na severozahodu je okrog 18.000 km² prostrana mejna obalna ravnina Gefara (Al Jafarah). Proti zahodu se nadaljuje v Tunizijo, na jugu in vzhodu pa jo zapira strukturna stopnja hribovja Nafusa. Ravnina se razteza okrog 250 km daleč vzdolž obale Sredozemskega morja in sega od 30 pa do 100 km v notranjost. Obalna ravnina se vzpne do nadmorske višine 300 m. Ob sredozemski obali prevladuje akumulacijski tip obale s peščenimi sipinami in slanimi močvirji. Tu je najgosteje poseljen del države z nasadi oljk, citronovcev in drugih sredozemskih kulturnih rastlin. V vzhodnem delu Gefare stoji glavno mesto Tripolis, nedaleč stran pa sta slavni antični mesti Sabrata (Sabrātha) in Leptis Magna (Labdah). Do 968 m visoko hribovje Nafusa je zgrajeno v glavnem iz apnenca in se s 300 do 400 m visoko strukturno stopnjo vzpenja nad obalno ravnino. Hribovje porašča zlasti stepsko rastlinstvo. Izjema so vadiji, ki so zaradi podzemne vode kultivirani ali prekriti z grmovnim rastlinstvom. Nafusa je edini predel Libije, kjer sta še živa berberska kultura in jezik. Južno od tod se na nadmorski višini okrog 500 m širi monotoni puščavski kredni

ravnik Hamada al Hamra (Al Hamadah al Hamrā'; v prevodu Rdeča planota), kjer se je zaradi izdatnega arteškega izvira na križišču karavanskih poti razvilo puščavsko mesto Gadames (Ghadāmis). Planota se nadaljuje proti jugu okrog 400 km daleč in sega v pokrajino Fezan.

Fezan (Fuzzan, tudi Fezzan) na jugu države je geološko velika tektonska udorina s površino 640.000 km². Na vzhodu sega do Libijske puščave in Velikega peščenega morja (Ramlat Rabyānah), na jugu do pogorja Tibesti v Čadu in planote Djado (Plateau de Djado) v Nigru, na zahodu pa do gorovja Hogar v Alžiriji. Kotlina je zapolnjena z od

2000 do 3000 m debelimi plastmi mezozojskih in terciarnih apnencev, peščenjakov in skrilavcev, v katerih so bogata najdišča vode in nafte. Na površju prevladujejo kredni apnenci in peščenjaki, v katerih so se razvili puščavski ravniki z izrazitimi strukturnimi stopnjami in osamelci. Vmes so obsežne, plitve kotanje, kjer so v vadijih nastale velike oaze Al Avajnat (Al 'Uwaynāt), Sebha (Sabhā), Murzuk (Marzūq) in druge. Površje Fezana sestavljajo različne površinske oblike: ergi, hamade, regi, ravniki, vulkanska gorovja. V nekdanjih vlažnejših podnebnih razmerah, nekako do pred 10.000 leti, je bila glavni preoblikovalec površja voda, v sedanjosti pa je njeno vlogo prevzel veter. Obdobno močan veter s pomočjo peska, ki ga odnaša z nekdanjega jezerskega in še pred tem morskega dna, kamor so ga odložile reke, brusi površje ter prenaša in odlaga pesek. Z odlaganjem ustvarja peščene sipine – dune in barhane. Ob tem z deflacijo oblikuje kamnite puščave hamade in gruščnate puščave, imenovane regi. Peščene puščave, imenovane ergi, prekrivajo le sedmino površja Sahare.

Znotraj Fezana se širijo prostrane peščene puščave, kot sta Ubari (Idhan' Awbāri) na zahodu in Murzuk (Idhan' Marzūq) na jugu. Ločuje ju kredni peščenjakov ravnik Mesak, ki se s strmo, do 300 m visoko stopnjo dviguje nad Ubarijem. Erg Ubari je v bistvu neprehodno peščeno "morje" med Hamado al Hamro in Vadijem el Adžalom na jugu; meri okrog 80.000 km². Na vznožju Mesaka je Vadi el Adžal (Wadi al Ajal) s številnimi oazami in namakalnimi zemljišči. Mesak in Akakus sta dva od šestih gorskih masivov v južnem in osrednjem delu Sahare, ki skupaj sestavljajo Srednjesaharski prag. Spadata v tako imenovani tasilski tip puščav. Tasiliji so planote na razgaljenih skladih peščenjaka, v katere so globoko vrezana suha rečna korita vadiiji. Med osamelimi gorami so globoke soteske in kanjoni, ki so jih v geološki preteklosti izdolble reke. Mesak (masāk v lokalnem narečju pomeni hribovje) doseže nadmorsko višino do 1100 m. Na jugu se postopoma spušča proti obsežni peščeni puščavi Murzuk. Hribovje Mesak kanjon Tehi-n-Tilemsin razdeli na Mesak Settafet (v prevodu Črno hribovje) in Mesak Malla (v prevodu Belo hribovje). Vzдолž vadijev so v ostenjih sotesk številna arheološka najdišča. Tamkajšnje poslikave in vklesanine spadajo med najlepše primere predzgodovinskih ostalin, ki pričajo o poseljenosti v preteklih zgodovinskih obdobjih, ko je bilo tamkajšnje podnebje veliko bolj vlažno kot v sodobnosti. Zaradi deflacije na površju Mesaka prevladujeta skalnata in gruščnata puščava. Reg je obsežna naplavna ravnina s prodrom (ponekod takšno puščavo označujejo kot serir), ki so ga nanegli vodotoki v vadijih. Na območjih regov je podzemna voda običajno v bližini površja, zato se tu zadržuje skromno rastlinstvo. Voda se po redkih nalivih z gora zbira v tako imenovanih gueltah, tolmunih v globokih kanjonih, kjer se lahko zadrži dalj časa, tudi prek celega leta. Guelte so znane le Tuaregom, ki si lastijo pokrajino. Površje ni brez rastlinja. Poraščeno je z redko kserofilno vegetacijo. Izstopajo kolocinte (*Citrullus colocynthis*), akacije in grmi sodomskega jabolka (*Calotropis procera*). Geološke raziskave na območju planote, ki so se začele v letu 1980, so dokazale bogata ležišča nafte. Najdbe izdatnih zalog in črpanje nafte po letu 2000 so povzročili veliko škodo v okolju, saj je bilo treba poskrbeti za infrastrukturo s cestami, zaradi črpanja je prišlo

Gefarska ravnina se razprostira na obali Sirtskega zaliva. Foto: Krištof Kranjc.

Hribovje Mesak je planotast ravnik na jugu države. Foto: Krištof Kranjc.

Hribovje Akakus na jugozahodu Libije je podaljšek Tassili n'Ajjerja. Foto: Krištof Kranjc.

Ubari je le ena od številnih peščenih puščav v notranjosti Libije. Foto: Krištof Kranjc.

Sipina v obliki srpa s položnejšim privetnim in strmejšim odvetnim pobočjem ter izrazitima, nižujočima se stranskima podaljškoma, ki kažeta smer prevladujočega vetra, se imenuje barhan. Foto: Krištof Kranjc.

do ugrezanja tal, povečala se je tudi onesnaženost. Tudi zato so sklenili, da lahko v prihodnje na tem območju raziskave in črpanje nafte potekajo le ob nadzoru arheologov, njihovo delo pa morajo financirati naftne družbe.

Hribovje Akakus (poleg originalnega arabskega imena Jabal Akakus se pojavlja še tuareško ime Tadrart Akakus; 'tadrart' namreč v jeziku libijskih Tuaregov, ki mu sami pravijo tamašek, pomeni gorovje) se vzpenja v jugozahodnem delu Fezana, vzdolž meje s sosednjo Alžirijo. Njegov zahodni rob se v razdalji 50 km kot zid pne nad vadijem Tanezzruftom, ki Akakus razdvaja od alžirskega gorovja Tassili n'Ajjer. V vadiju je ob fosilni podzemni vodi, ki je povsem blizu površja, nastala oaza Gat (Ghāt), v kateri prebivajo večinoma Tuaregi. Da je bil vadi gosto poseljen že v daljni preteklosti, pričajo najdbe številnih grobov. V pleistocenu in zgodnjem obdobju holocena so reke v površje Akakusa vrezale privlačne soteske. V sušni sodobnosti vetrovi skupaj s procesi mehanskega in kemičnega preperevanja oblikujejo slikovite reliefne oblike, ki nepozabno zaznamujejo tamkajšnjo pokrajino: naravne loke, spodjedene skalnate osamelce in v zavetnih legah peščene sipine.

Spodmoli in gobasti osamelci nastanejo zaradi močnejšega erozijskega delovanja vetra v neposredni bližini površja, saj se peščeni delci zaradi teže ne dvignejo višje od okrog 1 m. Na njihov nastanek pa ne vpliva le delovanje vetra, ampak tudi različna

kamninska sestava in zaradi tega različna odpornost kamninskih skladov. Izpodjedene oblike nastajajo tudi zaradi večje izpostavljenosti skladov zunanjim vplivom ob lezikah, kjer je erozijsko delovanje vetra bolj izrazito izraženo. Pri tem nastajajo spodmoli ali pa osamele skale v obliki skalnatih gob. Naravni loki na videz spominjajo na naravne mostove, vendar slednji nastajajo s pomočjo tekoče vode, medtem ko so loki posledica delovanja denudacije v najširšem pomenu besede, so skratka poligenetskega nastanka. Prelomljenost in razpokanost geoloških skladov vpliva na postopno razpadanje peščenjaka, čemur se pridružuje lupinasto preperevanje ali eksfoliacija (v francoskem okolju je bolj znan izraz deskvamacija, to je oblika kemičnega preperevanja, značilna za topla sušna območja, ki ga povzroča rast kristalov soli ob stiku z vodo znotraj kamnine, čemur se lahko pridruži tudi mehansko preperevanje zaradi temperaturnega kolebanja). Svoje dodajo tudi razlike v segrevanju in ohlajevanju gole skalne površine. Prav prisotnost soli v kamnini je temeljni geološki dejavnik za nastanek vseh omenjenih geomorfoloških oblik. V podlagi peščenjakovih skladov so namreč globoko pod površjem debele plasti kamene soli, sadre in kalijeve soli iz obdobja karbona. Sol je plastična in zato sili proti površju. Solni pritisk v krovnih plasteh peščenjaka povzroča dolge vzporedne razpoke, ki omogočajo postopen nastanek raznovrstnih geomorfo-

Sicer rdečkaste peščenjake na površini temno obarva tako imenovani puščavski lak, zato geološko slabše razgledani obiskovalci hribovja Akakus tamkajšnje peščenjake zamenjujejo z bazaltom. Foto: Krištof Kranjc.

loških oblik. Pri tem imata pomembno vlogo tudi zmrzal in vetrna erozija. Na ta način nastajajo zlasti izbočene, lahko pa tudi vbočene geomorfološke oblike.

Zaradi temne barve imajo popotniki kamnine gorovja Akakus za bazalt, kar seveda ne drži. Gorovje Akakus je namreč iz peščenjaka, ki pa je na površju dejansko temno obarvan, zato res spominja na bazalt. Vendar je modro-črna patina na površju peščenjakov v resnici puščavski lak, ki nastane zaradi močnega izhlapevanja vlage. Pri tem se na površini izločajo manganovi in železovi oksidi, ki dajo kamnini značilno barvo. Puščavski lak kamnino učinkovito ščiti pred delovanjem zunanjih sil in procesov.

Bazaltne kamnine so dejansko prisotne v osrednjem delu Libije, kjer so ob živahni vulkanski dejavnosti v mlajšem terciarju in kvartarju nastale obsežne planote iz bazaltne lave. Vulkanska hribovja kot Jabal al Aswad (tudi Al Harūj al Aswad) in Jabal as Sawdā' se vzpenjajo več kot 1000 m nad morsko gladino in obroblijo kotlino Džofra (Al Jufrah), kjer je tudi kratersko jezero Waw al Namous (v prevodu Krater komarjev). Ta ognjenik naj bi deloval še pred okrog 5000 leti. O živahni ognjeniški aktivnosti pričajo solfatare, postvulkanski pojav z žveplenimi parami, ki uhajajo skozi razpoke v kamnini. Tudi v tej kotlini je nekaj oaz, okrog katerih so nastala naselja. Največje med njimi je Hūn.

Cirenajka (Barqah), prostrana pokrajina v vzhodnem delu Libije, je v preteklosti segala vse do čadske meje. Na severu je ozka obalna ravnina Al Marj, ožja od obalne ravnine v Tripolitaniji. Razteza se v razdalji okrog 250 km med Bengazijem in Derno (Darnah) in sega približno 50 km v notranjost, kjer jo z juga omejuje Zeleno hribovje (Al Jabal al Akhdar), kredni apnenčasti ravniki, ki sega do 882 m nad morsko gladino. Hribovje, ki prejme večjo količino padavin, je poraslo z borovimi gozdovi, brinjem, cipresami in divjimi oljkami. Tu so edina omembe vredna gozdna zemljišča v Libiji, na kar opozarja ime. Proti vzhodu se površje spusti v mejno pokrajino Barko (Barqah al Bahrīyah, zgodovinska Marmarika), proti jugu pa v Libijsko puščavo, obsežno peščeno in kamnito puščavo na vzhodu Libije, ki sega tudi v sosednji Egipt. V njej je v tektonski udorini nastala oaza Kufra (Wāhāt al Kufrah), zadnja oaza sredi Libijske puščave in središčna točka med puščavskimi prostranstvi na obmejnem območju Libije, Egipta, Čada in Sudana.

Libijskega površja ne moremo obravnavati ločeno od drugih delov severne Afrike oziroma Sahare. Površje tega dela afriške celine se je izoblikovalo v dolgotrajnem procesu geološkega razvoja, ki so ga spremljale izrazite podnebne spremembe.

Najstarejše so magmatske in metamorfne kamnine (graniti in gnajsi), ohranjene na površju gorskih masivov Hogar in Tassili v osrednjem delu Sahare. So del ohranjenega jedra celine z začetka paleozoika, ko so prevladoval obsežne kotline, medsebojno ločene z visokimi vmesnimi pragovi. V obdobju poznejše transgresije so kotline zapolnile debele plasti peska, prod in skrilavcev. V kambriju in ordoviciju je zaradi sprememb v položaju Zemljinega tečaja prišlo do močnih ohladitev in površje je bilo prekrito z več tisoč metrov debelim ledenim pokrovom. V silurju se je položaj pola znova spremenil. Celotno območje saharske plošče je preplavilo globoko morje, bogato

s planktonskimi organizmi, ki so tla obogatili z bitumnom. Iz tega obdobja je nafta v Libiji in Alžiriji. Pozneje je morje postajalo vse bolj plitvo, sledila pa so obdobja, ko so se na kopnem izmenjevale suše in poplave.

V mezozoiku so se na kopnem izoblikovali obsežen rečni sistem in velika jezera. Puščavski pas je bil pomaknjen daleč poti jugu afriške celine. Bujna vegetacija je bila temelj za nastanek bogatih premogovnih plasti v sosednji Alžiriji. Severni in zahodni deli celine so bili nato znova potopljeni pod gladino nastajajočega medcelinskega morja, imenovanega Tetida ali Tetis. V tem obdobju so veliko tektonsko udorino na območju Fezana zapolnile od 2000 do 5000 m debele plasti apnencev, peščenjakov in skrilavcev, v katerih so dandanes bogata najdišča nafte. V istem obdobju so tektonske sile povzročile dvig skrajnega severnega dela Afrike. Kot dvignjeni tektonski stopnji sta nastali obalni hribovji Nafusa in Zeleno hribovje, ki tektonski udorini Fezana in Kufre zapirata s severa.

V terciarju se je morje postopoma umaknilo. Pred okrog 30 milijoni leti se je izoblikovalo zdajšnje kopno. Premike so spremljali orogenetski procesi v severozahodnem delu Afrike (mlado nagubano gorovje Atlas) in živahna vulkanska dejavnost v osrednjem delu Sahare, ki je dosegla vrhunec ob koncu terciarja. Takrat sta nastali vulkanski pogorji Hogar in Tibesti. Zaradi živahne vulkanske dejavnosti so v terciarju in na začetku kvartarja površje v osrednjem delu Libije prekrili prostrani lavni pokrovi bazalta in andezita (Jabal al Aswad, Jabal as Sawdā'). Na nekdanje ognjenike spominjajo kraterji, kot je Waw al Namus. Gorovja zavzemajo četrtno površja Sahare. Najvišji vrh v Sahari Emi Koussi na jugu Tibestija v Čadu sega 3415 m visoko, njena najnižja točka na dnu Katarske depresije (Munkhafad al Qaṭṭārah) na severozahodu Egipta pa je kar 134 m pod morsko gladino. Jedro osrednje Sahare predstavlja star masiv Hogar, granitna planota, ponekod prekrita z debelimi, do 180 m debelimi plastmi bazalta in z najvišjimi vzpetinami, ki segajo skoraj 3000 m visoko. Njen severovzhodni podaljšek je do 2254 m visoko pogorje Tassili n'Ajjer, ki se proti severovzhodu nadaljuje v do 1428 m visoko hribovje Akakus. Tassili n'Ajjer je del 640 km dolge peščenjakove planote, ki so jo vadiji razrezali na več delov.

V kvartarju so se izmenjevala sušna in vlažna obdobja. Izoblikovalo se je mogočno rečno omrežje s središčem v pogorju Hogar. Zavzemalo je okrog 1,6 milijona km² površine. V tektonski udorini Fezana je nastalo prostrano jezero Megafezan, ki se je na začetku holocena postopoma izsušilo. Na površju Fezana prevladujejo kredni apnenci in peščenjaki, v katerih so se razvili obsežni puščavski ravniki z izrazitimi strukturnimi stopnjami in osamelci. Vmes so nastale plitve kotanje s slanimi jezери in izviri podzemne vode, kjer so velike oaze Sebha, Ubari, Murzuk in druge. Med oazami se širijo prostrane kamnite, gruščnate in peščene puščave. Nekatere peščene puščave se zaradi razsežnosti imenujejo kar peščena morja.

Palaeoklimatske razmere na območju Sahare

V zadnjih nekaj sto tisoč letih je bila Sahara priča pogostim in dokaj izrazitim podnebnim spremembam, ki so odločujoče vplivale na zdajšnjo pokrajinsko podobo in poselitev. Zadnja faza naraščajoče sušnosti na območju Sahare se je začela šele pred okrog 5000 leti. Na območju Fezana so ohranjeni številni morfološki in arheološki dokazi, ki pričajo o postopnem spreminjanju življenjskih razmer. Te so zaradi podzemne fosilne vode navkljub podnebni sušnosti omogočale razmeroma gosto poselitev na ožjem območju Fezana (Vadi el Adžal) tudi v aridnem obdobju, nekako do petega stoletja našega štetja.

V kratkem pregledu so podane pogloblitve paleoklimatske spremembe od starejšega pleistocena do sodobnosti. Podnebne spremembe so razložene s pomočjo arheoloških virov.

V poznem pleistocenu je izmenjava sušnih in deževnih obdobji tesno povezana s podnebnimi spremembami na severni polobli, ko so se vrstila sušna in deževna obdobja, povezana z izmenjevanjem podnebnih otoplitev in ohladitev. Sušna obdobja so sovpadala z obdobji otoplitev, vlažna pa z obdobji ohladitev. Najdeni jezerski sedimenti na širšem območju Fezana dokazujejo, da je pred približno 135.000 leti depresije v notranjosti Sahare prekrivalo veliko jezero, ki se je začelo postopno krčiti pred približno 85.000 leti. Po višku zadnje poledenitve pred okrog 18.000 leti so bile podnebne razmere podvržene pogostim kolebanjem. Velika jezerska površina se je krčila in razpadla na številna manjša jezera.

V srednjem in poznem pleistocenu so obilne padavine omogočile nastanek novega velikega jezera, ki je prekrivalo večji del tektonske udorine Fezana. Jezero, imenovano Megafezan, je imelo površino približno 130.000 km². V poznejših sušnejših obdobjih je razpadlo na več manjših jezer. Zadnje vlažnejše obdobje, v katerem se je jezero znova napolnilo, spada v čas pred približno 14.000 leti. Velika jezerska površina se je obdržala vse do zgodnjega holocena približno med 11.000 in 8000 leti pred sodobnostjo.

Vlažnim obdobjem na začetku holocena je sledilo sušno obdobje. Podnebne spremembe, ki so se odrazile tudi v rastlinstvu in živalstvu, potrjujejo stenske poslikave v hribovjih Akakus in Mesak.

Z vidika razvoja človeške družbe je za naselitev Sahare verjetno med najpomembnejšimi vlažno obdobje v zgodnjem holocenu, ki je trajalo od okrog leta 10.000 do leta 6000 pred našim štetjem. Takrat je obilje padavin na goratih območjih Sahare pogojevalo bujno rastlinsko odejo, kakršna je dandanes značilna za območje južne in srednje Evrope. Tedanje podnebne razmere so bile posledica medsebojnega vpliva vremenskih sistemov zmernotoplega in tropskega pasu. Močnejši prodor hladnega zraka proti jugu je bil povezan z obdobjem ponovne ohladitve pred okrog 12.000 do 10.000 leti na severni polobli ter povečevanjem in debeljenjem ledenega pokrova na severu Evrope in Amerike. Stik med vročim tropskim in hladnejšim zrakom, ki je prite-

kal iznad vzhodnega Atlantika, je potekal nad zdajšnje Saharo, kjer se je oblikovalo območje nižjega zračnega pritiska. To ciklonsko območje je pritegnilo vlažne zračne gmote iznad Atlantskega oceana, kar je zagotavljalo znatno večjo količino padavin kot v sodobnosti.

Breza, bukev, hrast, lipa, cedra, bor in oljka so le nekatere od drevesnih vrst, ki so poraščale doline na goratih območjih Sahare. Obsežne planjave so bile porasle s savanskim rastlinstvom. Iz tega obdobja izvirajo najstarejše stenske poslikave in petroglifi, ki prikazujejo v tedanji savani živeče živali: slone, žirafe in tudi pred okrog 5000 leti izumrlo vrsto orjaškega bivola (*Bubalus antiquus*), po katerem je to prvo obdobje poimenovano obdobje bubalus.

Zgodnjeholocenski aridni interval sega v čas okrog leta 6000 pred našim štetjem. Pred približno 8000 leti je bilo vlažno obdobje prekinjeno s krajšim sušnejšim obdobjem. Predhodna otoplitev je povzročila obilnejši dotok hladnejše sladke vode v severni Atlantik, ta pa je toplejše morske tokove odrinila v stran od obale. Taljenje ledenikov v Severni Ameriki in Evropi se je nadaljevalo. Velik dotok hladne vode v Atlantik je povzročil začasen padec temperatur oceanske vode in zato spremembe v kroženju oceanskih in zračnih gmot ter manjše izhlapevanje vode iz oceanov, kar se je posledično odrazilo v povečani sušnosti na območju severne Afrike. Sušno obdobje je trajalo tako dolgo, dokler se v razporeditvi morskih tokov niso vzpostavile prvotne razmere.

Na velike podnebne spremembe v puščavi opozarjajo številne stenske slikarije, ki med drugim ponazarjajo lov na že pred tisočletji izumrlega orjaškega bivola. Foto: Krištof Kranjc.

Sledilo je drugo holocensko vlažno monsunsko obdobje. Zaradi otoplitve in nadaljnega krčenja poledenelih ozemelj se je stopnjevalo segrevanje na severni polobli. Monsunske zračne gmote tako imenovanega zahodnoafriškega monsuna so zato prodrle vse do 30. stopinje severne zemljepisne širine, kar je 10 stopinj bolj proti severu kot v sodobnosti, ter prinesle vlago in padavine večjemu delu Sahare. Skrajni severni deli pa so vseeno ostali sušni, kajti tanjšanje in izginjanje ledenikov je spremenilo potek konvergenčne fronte med tropskim in polarnim zrakom, ki se je pomaknila proti severu.

V tem času so se motivi stenskih poslikav opazno spremenili. Površina jezer se je zmanjšala, sušnejša savana pa je omogočala dobro pašo. Iz vzhodne Afrike, verjetno iz Etiopskega višavja, so se priselila pastirska ljudstva s čredami goveda. Poslikave prikazujejo človeške podobe s kopji in govedom, po katerem se to obdobje imenuje obdobje goveda (od leta 5000 do leta 3000 pred našim štetjem). Še vedno so prikazane tudi številne živali afriške savane, na primer povodni konj. Iz slik pa je že razvidno siromašenje vegetacije, k čemer je morda pripomogla tudi čezmerna paša!

Vlažni holocenski obdobji torej predstavljata vplive različnih podnebnih režimov. Prvotno rastlinstvo iz starejšega in bolj vlažnega obdobja se je postopno umaknilo sušnejšemu savanskemu, kar je narekovalo večjo iznajdljivost prebivalcev saharskega območja.

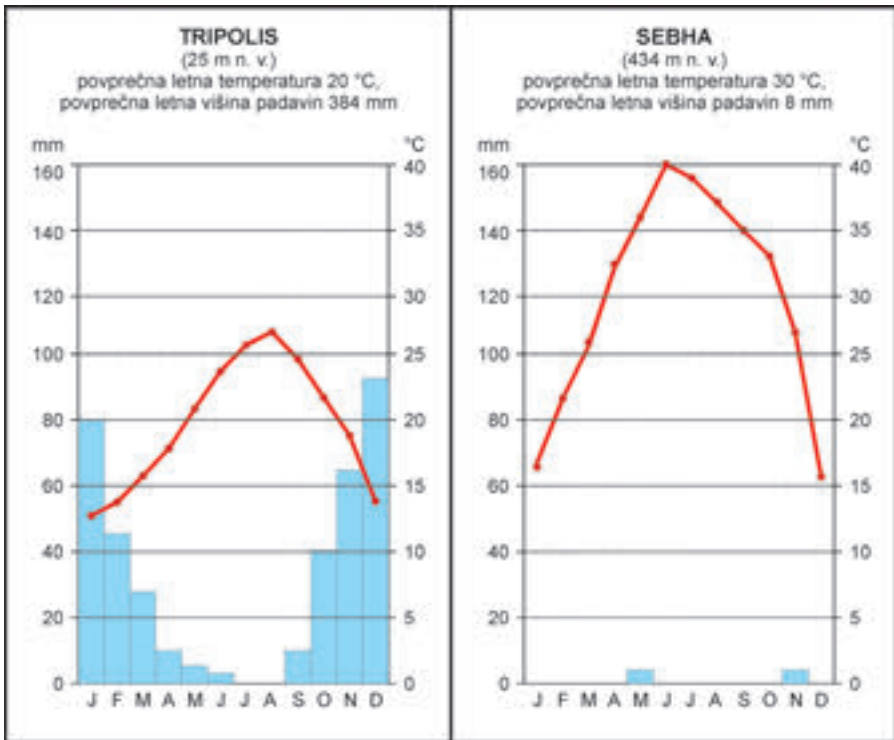
Številni dokazi pričajo, da so sušne razmere nastopile pred približno 5000 leti, to je okrog leta 3000 pred našim štetjem. Po vsej verjetnosti je širjenje puščave nastopilo postopoma, v več fazah. Po predvidevanju se je zaradi orbitalnih sprememb Zemlje (precesije oziroma spreminjanja lege Zemljine vrtilne osi zaradi privlačnosti Lune in Sonca) zmanjšala osončenost in posledično segrevanje severne Afrike, kar je vplivalo na postopno slabitev zahodnoafriškega monsuna in čedalje izrazitejši primanjkljaj padavin. Kljub vzpostavitvi sušnih podnebnih razmer so podzemna voda in številna jezera omogočala gosto poselitve mnogih območij znotraj Sahare, kar dokazujejo tudi stenske poslikave, katerih motivi so se še vnaprej postopoma spreminjali. Savanske živali so nadomestili konji in nato kamele.

Zaradi neugodnih življenjskih razmer so se živali umaknile v gorate predele, kjer so se na dnu dolin in globokih kanjonov Tassili n'Ajjerja, Hogarja in Tibestija obdržale kot živi fosili. Manjše črede slonov so v tem okolju preživele vse do antičnih časov, še vedno pa v Tassiliju živijo nekatere vrste krokodilov. Stalna jezera so se najprej spremenila v občasna in še pozneje v oaze. Ljudje so se iz predelov brez vode postopno umaknili na obrobje Sahare. Na določenih območjih, kjer so imeli možnost izkoriščanja podzemne vode, tako kot na primer Garamanti v Fezanu, so ostali naseljeni vse do začetka našega štetja, v oazah, kjer je možno izkoriščanje fosilne podzemne vode, pa vse do sodobnosti.

Dokazi o obsežnejši poselitvi in lažji prehodnosti Sahare segajo še v antično obdobje. Kartažani so trgovali s sudanskimi ljudstvi in Rimljani so pozneje sredi Sahare gradili utrdbe, kar nedvomno priča o gostejši poseljenosti zdajšnjih puščavskih predelov Sahare.

Podnebne značilnosti

Čeprav se severni deli države razprostirajo vzdolž Sredozemskega morja in je libijska obala dolga kar 2000 km, je Libija izrazito puščavska dežela. Sahara vzdolž zaliva Velika Sirta (Khalij Surt) sega vse do obale. Puščava zavzema 98 % ozemlja države. Le 2 % libijskega površja na severovzhodu in severozahodu prejme toliko padavin, da je obenem z namakanjem možno intenzivno kmetovanje. Razlikujemo tri glavna podnebna območja: na skrajnem severu je območje sredozemskega podnebja, ki mu proti jugu v hribovjih sledi prehodno podnebno območje med obalnim pasom in notranjostjo, še dlje proti jugu pa je prostrano subtropsko sušno podnebje Sahare. Sredozemsko podnebno območje je omejeno na obalni nižavji Gefara v Tripolitaniji in Al Marj v Cirenajki. Zanju so značilna vroča poletja s povprečnimi temperaturami med 22° in 29 °C, ki so zaradi prevlade vpliva azorskega anticiklona brez padavin. Hladne zime s temperaturami, ki se spustijo tudi do 0 °C, v povprečju pa znašajo med 9° in 18 °C, in z do 400 mm padavinami omogočajo gostejšo poselitev ter kmetovanje. S potujočimi depresijami povezane padavine pa niso zanesljive. Leta 1945 je močnim nalivom, zaradi katerih je bila prestolnica Tripolis več dni poplavljen, sledilo

Na povečano zračno vlažnost v hribovitem zaledju Sredozemskega morja opozarja občasna zamegljenost, ki se pojavlja tudi v hribovju Nafusa na fotografiji. Foto: Krištof Kranjc.

leto izrazite suše, zaradi katere je poginilo na tisoče glav živine. Na obalnih nižavjih in v hribovitem zaledju živi na vsega desetini ozemlja Libije kar devet desetih njenega celotnega prebivalstva.

Prehodno podnebno območje je značilno za hribovje Nafusa in Zeleno hribovje. To podnebno območje ima več padavin in nižje temperature v zimskem času, ko se temperature spustijo tudi pod 0 °C. Največjo količino padavin, med 400 in 600 mm letno, prejme Zeleno hribovje v Cirenajki. Drugi sredozemski predeli prejmejo manj kot 400 mm letno, celotna Sahara pa manj kot 50 mm padavin letno in predstavlja območje sušnega podnebnja Sahare.

Sahara

Sahara (As Šahrā') s površino 8,6 milijona km² je največja puščava na Zemlji. V smeri vzhod-zahod se razprostira v dolžini 4800 km, v smeri sever-jug pa v širini 1200 km. Sahara prekriva večji del površja Mavretanije, Zahodne Sahare, Maroka, Alžirije, Tunizije, Libije, Egipta, Sudana, Čada, Nigra in Malija.

Saharo omejujejo na severozahodu gorovje Atlas in Sredozemsko morje, na zahodu Atlantski ocean, na jugu poteka meja nekako po 16° severne zemljepisne širine, vzhodno mejo pa predstavlja reka Nil. Puščava se sicer nadaljuje tudi vzhodno od reke, vendar pa se ta del, imenovan Arabska puščava, ne prišteva več k Sahari.

Sodobno ime Sahara se je pojavilo šele v 9. stoletju. Izvira iz arabščine in ima različne pomene. Izraz 'šahrā' označuje nianse rumeno-rdeče barve, če pa se izraz uporabi za opredeljevanje zemeljskega površja, pomeni neplodno zemljo, torej puščino. S predložno zvezo as -šahrā' se zaznamuje puščava. Prvotna saharška ljudstva za puščino niso nikoli uporabljala enotnega imena, pač pa so uporabljali različne izraze, s katerimi so opredeljevali značilne pokrajinske tipe znotraj nje.

Arabski pregovor pravi, da je Sahara Alahov vrt, iz katerega je Alah odstranil vse ljudi in živali, da bi pripravil kraj, v katerem bi se lahko v miru sprehajal.

Skupna značilnost podnebja Sahare je splošna sušnost, čeprav na vsakih toliko in toliko let pade nekaj padavin. Definicija puščav ni tako preprosta, kot se zdi na prvi pogled. Najpogosteje se upošteva podnebni kriterij, ki puščavo opredeljuje s količino padavin. Na severu za Saharo predstavlja mejo izohieta 100 mm. Tam Sahara ob zalivu Velika Sirta sega vse do Sredozemskega morja. Na jugu jo omejuje izohieta 150 mm, ki poteka čez prehodni polpuščavski Sahel od Nouakchotta ob Atlantiku prek Timbuktuja do Kartuma. Južna meja ni tako jasna, kajti v sahelskem pasu pade nekaj več padavin, kar pa se zaradi večjega izhlapevanja ne odraža v rastlinstvu. Zato k Sahari pogosto prištevajo tudi mejne dele Sahela, od tod pa izhajajo tudi različne navedbe površine Sahare.

Preglednica 1: Povprečne mesečne in letne temperature ter višine padavin v Sahari (vir: Sahara, Encyclopedia, medmrežje:<http://i-cias.com/e.o/sahara.htm>).

	jan.	feb.	mar.	april	maj	junij	julij	avg.	sept.	okt.	nov.	dec.	povprečje, skupaj
Tamanrasset, Alžirija (°C)	21	24	27	30	33	36	35	34	33	30	26	21	29
padavine (mm)	2	1	0	4	5	5	4	15	12	3	3	2	56
Sebha, Libija (°C)	17	22	26	32	36	40	39	37	35	33	27	16	30
padavine (mm)	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	4	0	8
Dakhla, Egipt (°C)	22	24	28	33	37	39	39	39	36	33	28	23	32
padavine (mm)	0	4	6	5	0	0	0	0	0	0	0	0	15
Agadez, Niger (°C)	29	33	38	41	44	43	41	38	40	39	35	32	38
padavine (mm)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Timbuktu, Mali (°C)	31	34	38	42	43	43	39	36	39	40	37	32	38
padavine (mm)	0	0	3	0	5	23	79	81	38	3	0	0	232

Subtropsko in tropsko sušno podnebje narekuje lega ob severnem povratniku, ki Sahara prečka po sredini, in v območju visokega zračnega tlaka nad povratnikom. Padavin skorajda ni oziroma padejo zelo poredko, lahko le na vsakih nekaj let, običajno v obliki nalivov. Ponekod je nanje treba čakati cela desetletja. Večji del Sahare prejme manj kot 20 mm padavin letno, v ostalih predelih pa višina dežja ne preseže 100 mm. Tako je na primer v vzhodnoalžirskem kraju Touggourt dež padal "kar" sedemindvajsetkrat v petdesetih letih, povprečna višina padavin pa je dosegla 59 mm letno.

Ob padavinah se pogosto zgodi, da zaradi močnega izhlapevanja – evaporacija ob ekstremnih temperaturah in zaradi vetrovnosti znaša od 5 do 6 m letno, v srednji Evropi pa je vrednost celotne letne evapotranspiracije le približno desetina te vrednosti – dežne kaplje sploh ne dosežejo zemeljskega površja, temveč izhlapijo že v ozračju. Tako je zelo malo padavin v severnem, sredozemskem delu pozimi in le malenkostno

več v južnem delu pod vplivom zahodnoafriškega monsuna poleti, v zahodnem in vzhodnem delu Sahare pa padavin praktično "ne poznajo".

Sebha je mesto v oazi 800 km južno od Tripolisa, na 27° 2' severne zemljepisne širine in 14° 26' vzhodne zemljepisne dolžine; leži torej v suhem subtropskem pasu Sahare. Povprečna januarska temperatura 11 °C in povprečna julijska temperatura 31 °C kažeta na izrazito temperaturno kolebanje med zimo in poletjem, ki je bistveno večje kot v tropskem delu Sahare (preglednica 1). Zime v severnem delu puščave so seveda precej hladnejše kot v južnem delu, poletne temperature pa so po vsej Sahari visoke. Najvišja temperatura zraka na Zemlji nasploh 58 °C je bila izmerjena v kraju Al Azizija (Al 'Aziziyah) 43 km južno od Tripolisa.

Močno segrevanje pogojuje več dejavnikov. Osončenost ali insolacija je odvisna predvsem od vpadnega kota Sončevih žarkov, ekspozicije in vlage v zraku. V povprečju prodre do zemeljskega površja okrog 48 % Sončevih žarkov, v Evropi tudi zaradi onesnaženosti ozračja še manj, le 30 %. Ostanek zadrži Zemljino ozračje. V Sahari, nad katero v ozračju skorajda ni vlage (relativna vlažnost je manj kot 20 %, poleti pa le od 2 do 3 %) in tudi ne onesnaženosti, je osončenost izredno visoka. Površje doseže celo do 95 % Sončevih žarkov, zato poletne temperature, ko je Sonce v nadglavišču, dosegajo ekstremne vrednosti. V peščenih puščavah se temperatura na peščeni površini lahko povzpne tudi na 70 °C (v globini 30 cm znaša 30 °C in v globini 1 m, kjer je že dokaj konstantna, 20 °C). Visoke temperature, velika osončenost ter nizka vlažnost uspešno zavirajo razvoj mikrobov, kar ugodno vpliva na higienske razmere. Suh zrak pri ljudeh povzroča hitro izhlapevanje znoja s kože, s čimer se telo ščiti pred pregrevanjem. Domačini izgubo vode omilijo z ohlapnimi oblačili. Široka ohlapna obleka namreč omogoča kroženje zraka okrog telesa in s tem njegovo ohlajanje. Tuaregi pravijo, da gol človek v Sahari umre v 24 urah. V normalnih okoliščinah je za preživetje človeka v puščavi potrebnih vsaj od 2 do 3 litre tekočine na dan, Tuaregi pa tudi s pomočjo primernih oblačil lahko preživijo le z enim samim litrom.

Pred žgočo pripeko sredi dneva se tudi na vročino najbolj prilagojene živali zatečejo v senco. Foto: Matjaž Napokoj.

Sušnost ozračja dodatno stopnjuje puščavski veter gibli (tudi ghibli). Izredno suh in vroč južni do jugovzhodni veter piha prek Sahare proti severovzhodu, kajti nad Sredozemljem obdobjno nastane globoko jedro nizkega zračnega tlaka. Čeprav se gibli lahko pojavlja vse leto, je najmočnejši spomladi, od marca do maja, ko v povprečju piha 50 dni. Zato mu Egipčani pravijo hamsin (tudi kamsin, kar pride iz izraza 'rih al khamsin' v pomenu 'veter petdesetih dni'), v Sredozemlju pa zanj uporabljajo arabski izraz široko, kar pomeni vzhodni veter. V Libiji ga najavlja šibkejši veter lul (lull), ki se postopno krepí. Vroč veter stopnjuje padec relativne zračne vlažnosti, ki se z 80 % zmanjša na vsega 10 %. Veter prenaša velike količine drobnih peščenih delcev in prahu, ki ozračje obarvajo z značilno rdečkasto barvo in vidljivost lahko zmanjšajo na manj kot 20 m. Prek celega leta se pojavljajo peščeni viharji, najbolj intenzivno spomladi in jeseni. Povzročijo jih močni vetrovi, ki navadno trajajo od enega do štirih dni in pihajo s hitrostjo do 150 km na uro. V zrak dvignejo velike količine peska in prahu, ki ga kot velik rdeč oblak prenašajo na velike daljave. Veter peščene delce dvigne do višine okrog 2 m, drobne prašne delce celo do 5000 m visoko, zato lahko zaidejo več kot 100 km proč od obale, v posebno ugodnih okoliščinah pa prispejo celo do Evrope in ob padavinah rdečkasto obarvajo površino predmetov. Vetrovi lahko zaradi deflacije in akumulacije v kratkem času izrazito spremenijo videz pokrajine.

Vodovje in vodna oskrba

Tuaregi, ki se zavedajo pomena vode, pravijo: "*Voda ni nič posebnega*" – in dodajo – "*če jo imaš!*"

Pomembnost vode otrokom privzgaajajo že v rani mladosti. Ker so prav otroci tisti, ki običajno hodijo po vodo, jim spoštovanje do vode baje vcepijo s tem, da svoja taborišča namenoma postavijo do 8 km vstran od vodnih virov.

Rek s stalnim vodnim tokom v Sahari ni; izjemi sta alohtona veletoka Nil in Niger, ki pa vodo dovajata iz bolj izrazito namočenih delov afriške celine. Vodne razmere pa niso odvisne le od sodobnih padavin, ampak so nanje v veliki meri vplivale tudi padavinske razmere v preteklosti. Skozi celotno obdobje kvartarja je Sahara doživljala podnebne spremembe. V vlažnih obdobjih geološke preteklosti so vode oblikovale obsežna povodja, na katera spominjajo izsušene rečne struge vadiji, sladkovodna jezera in močvirja, ki pa so se do zdaj že izrazito skrčila oziroma skoraj povsem izsušila. Razen njih na razvejeno vodno omrežje spominjajo še slana jezera, osamljeni izviri in guelte (tolmuni) občasno hudourniško tekočih rek na goratih območjih Hogarja.

Vadi (arabsko wādī, tudi oued) v arabščini pomeni reko. Ker so stalni vodni tokovi redkost, se v sodobnosti s tem izrazom označujejo predvsem izsušene rečne struge. Vadiji so del sedanjega in nekdanjega, v bolj namočenih razdobjih z vodo bolj zapolnjenega rečnega omrežja. Čeprav so v sodobnosti večji del leta brez vode, lahko izsušenim rečnim koritom v sušni notranjosti sledimo tudi do 800 km daleč v pogorja

Na dnu obdobjnih slanih jezer, kakršno je Mandara v peščeni puščavi Ubari, po umiku vode ostane tanka plast solne skorje, ki se postopoma debeli, tako da prst postaja nerodovitna. Foto: Krištof Kranjc.

sredi Sahare. Padavine ob močnih nalivih občasno še vedno napolnijo rečne struge, vendar voda kaj kmalu izgine.

V depresijah, kjer pride na površje podzemna voda, se pojavljajo stalna slana jezera. Nestalna slana jezera se imenujejo šoti. Značilno zanje je izsušeno jezersko dno nekdanjega endoreičnega jezera, ki ga občasno še vedno napajajo podzemna, padavinska ali površinsko dotekajoča voda. Voda v depresijah zapolni jezersko dno v zimskem obdobju, ko zaradi zmanjšanega izhlapevanja podtalnica z gladino blizu površja prodre na plan. Voda občasnih slan jezer izhlapi in na površini nastane plast soli, ki sčasoma prekrije jezersko dno bolj ali manj na debelo. Deli izsušenih rečnih in nekdanjih jezerskih korit znotraj endoreičnih območij, ki so zaradi izhlapevanja občasnih vodnih tokov prekriti s tanko plastjo soli, se imenujejo sebhe. Na območjih, kjer je bil večji dotok vadijev, se oblikujejo z drobnejšimi naplavinami prekrte glinaste ravnice, koder nastajajo občasna slana jezera, imenovana šoti. Kjer voda zastaja v senčnih tolmunih globokih rečnih kanjonov znotraj gorskih masivov, govorimo o gueltah, ki so še zlasti pogoste po redkih nalivih na vznožjih slapovitih delov hudournikov.

Zaradi pomanjkanja padavin v Libiji stalnih vodotokov, razen dveh izjem, ni. V puščavi se vadiji napolnijo le po redkih nalivih, na severu, v hribovju Nafusa in Zelenem

V Gefari je zaradi namakanja možno intenzivno kmetovanje. Pokrajina je bila že v antiki skupaj z Zelenim hribovjem v Cirenajki znana kot žitnica Rima. Foto: Kristof Kranjc.

hribovju, ki pozimi prejmeta večjo količino padavin, pa potoki tečejo le sezonsko. Ti vodotoki imajo hudourniški značaj. Njihov vodostaj z izrazitim sezonskim kolebanjem je odvisen od zimskih padavin in poletne suše. V poletnem času njihove struge večinoma presahnejo, v času izdatnejših zimskih padavin pa pogosto prestopijo bregove in poplavijo okoliška nižavja. V notranjosti Libije je okrog dvajset jezer, ki ohranjajo vodo prek celega leta. Voda v njih je bodisi brakična bodisi slana.

Edini izjemi med vodotoki sta Wadi Kí'am in Wadi Darnah. Oba tečeta z Zelenega hribovja v Cirenajki. Wadi Kí'am je edina libijska reka s celoletnim tokom. Po dveh kilometrih se izliva v obalno laguno, kjer je reka zajezena in vodo izkoriščajo za namakanje. Wadi Derna pa ohranja površinski tok skoraj vse leto, njegov tok presahne le v najhujši poletni vročini. Ker pa je tik pred izlivom v Sredozemsko morje zajezjen, njegovo vodo prav tako izkoriščajo za namakanje kmetijskih zemljišč na obalnem nižavju Al Marj v Cirenajki. Al Marj in Gefara sta prav zaradi namakanja poglavitni libijski rodovitni območji. Vadiji in njihova okolica so bili zaradi vode in rodovitne prsti gosto poseljeni že v preteklih tisočletjih. Gefarsko nižavje in Zahodno hribovje sta bila že nekoč bogati poljedelski pokrajini. V antiki je ta del severne Afrike predstavljal "žitnico Rima", saj so Rimljani za potrebe namakanja zgradili številne jezove. Njihovi ostanki so ponekod še vedno ohranjeni. Za jezovi so zbirali vodo iz vadijev in jo po

široko razvejanem sistemu kanalov odvajali na sušna polja. Glavna tržna pridelka sta bila žito in oljčno olje.

Po letu 1987 se je libijska vlada lotila sistematičnega reševanja problematike pomanjkanja vode. Ustanovljen je bil Sekretariat za pregrade in vodne vire. Leta 1991 so na obalnem nižavju zgradili 16 pregrad z vodnimi zbiralniki, ki zadržujejo hudourniške vode. Sistem pregrad in kanalov naj bi preprečeval poplave in erozijsko delovanje rek, ob tem pa omogočil namakanje in s tem razvoj kmetijstva. V načrtu imajo izgradnjo dodatnih pregrad, ki naj bi kapaciteto obstoječih vodnih zbiralnikov podvojile; prostornina v njih zajete vode naj bi se z zdajšnjih 387 milijonov m³ povečala na kar 686 milijonov m³. Obenem z izgradnjo so sprejeli zakone, s katerimi grozi kazenski pregon vsakomur, ki bi sisteme kakorkoli poškodoval. Projekte vodne oskrbe skušajo preusmeriti na še neizkoriščena območja potokov vzdolž obeh hribovij na severu države.

V Libiji izkoriščajo obnovljivo podzemno vodo v severnih delih države in fosilno podzemno vodo iz preteklih geoloških obdobj, shranjeno v prepustnih kamninskih plasteh dandanes sušne notranjosti.

V sodobnosti ob vadijih z obnovljivo podzemno vodo na severu države prihaja do prenaseljenosti in zato čezmernega izkoriščanja vodnih virov. V gosto poseljenem severnem delu države se prebivalstvo oskrbuje zlasti s podzemno vodo. Trenutne kapacitete obnovljive podzemne vode v tem delu države so ocenjene na od 800 do

Po vsej Libiji je gojenje kulturnih rastlin možno le tam, kjer je zagotovljeno namakanje. Foto: Krištof Kranjc.

1000 milijonov m³ letno, od tega je okrog polovica neizkoriščene odteče v morje ali pa izhlapi v sebah. Kljub temu je njeno izkoriščanje hitrejše od obnavljanja. Zaradi izkoriščanja podzemne vode v številnih vodnjakih in črpališčih se njena gladina hitro znižuje. Dejstvo je, da popolno izkoriščanje podzemne vode ni mogoče brez negativnih posledic, ki se odražajo v slabšanju kakovosti vode, tudi zaradi vdora slane morske vode v prepustne plasti vodonosnika. Slana voda lahko letno napreduje od 100 do 250 m. Ugotovili so, da izkoriščanje ne bi smelo preseči polovice razpoložljivih kapacitet. Črpanje podzemne vode bi torej morali omejiti na približno 500 milijonov m³ letno, sicer bi lahko onesnaženje z morskovo vodo onemogočilo nadaljnje izkoriščanje podzemne vode.

Glavni del projekta vodne oskrbe je usmerjen v izgradnjo veličastnega projekta "Velika umetna reka", s katerim nameravajo po več kot 4000 km dolgih cevovodih obalna, gosto poseljena območja oskrbeti s podzemno vodo iz osrednjega, puščavskega dela Libije, kjer so bogate zaloge fosilne vode. Z izgradnjo so začeli že leta 1983. Z dokončanjem tega projekta bodo za naslednjih 50 let zagotovili okrog 2 km³ vode letno. Njen večji del (83 %) bo namenjen kmetijstvu, preostanek pa oskrbi mest ter industriji in rudarstvu, zlasti naftnim črpališčem.

Sistem sestavlja 1300 črpališč, ki segajo tudi več kot 500 m globoko pod površje. Leta 1996 so izpolnili enega od pglavitnih ciljev projekta, to je z vodo oskrbeti Tripolis, zdaj pa z najboljšežnejšim sistemom cevovodov na svetu s 6.500.000 m³ vode dnevno oskrbujejo tudi že vsa druga večja mesta v državi, na primer Bengazi (Banghāzī), Sirta (Surt) in Misrato (Miṣratāh). Sistem opisujejo kot "osmo čudo sveta".

Osrednji del Libijske puščave predstavlja le del obsežnega Nubijskega vodonosnika, ogromnega naravnega zbiralnika podzemne vode. Nastal je v geološki preteklosti, ko se je z dvigom hribovja Nefusa in Zelenega hribovja na severu ter z ugrezanjem osrednjega dela Sahare izoblikoval naraven zbiralnik podzemne vode. V njegovih prepustnih plasteh peščenjaka in apnenca se je presežek padavin kopičil v obdobjih vlažnejšega podnebja od pred približno 38.000 do pred približno 10.000 leti. Ta podzemni vodonosnik ima površino kar okrog 2 milijona km². Razprostira se med 19° in 34° vzhodne zemljepisne dolžine ter med 14° in 33° severne zemljepisne širine, med Nilom in zahodnim delom Libijske puščave, pa vse do severnega Čada in Sudana. Vseboval naj bi okrog 375.000 km³ vode, kar predstavlja največje zaloge fosilne vode v svetu. Največje zaloge fosilne vode v Libiji so v štirih podzemnih ulekninah. V Cirenajki sta uleknini Kufra na jugovzhodu s površino 350.000 km², podzemno vodo v globini 2000 m in kapaciteto okrog 20.000 km³ vode ter Sirta na severozahodu Cirenajke, s podzemno vodo v globini 600 m in kapaciteto okrog 10.000 km³. Tretje območje fosilne vode v Libiji je v Fezanu, na območju oaz Sebha in Murzuk, kjer vodonosnik fosilne vode meri 450.000 km² in ima kapaciteto okrog 4800 km³. Četrty vodonosnik fosilne vode je na območju oaze Gadames v Hamadi al Hamri.

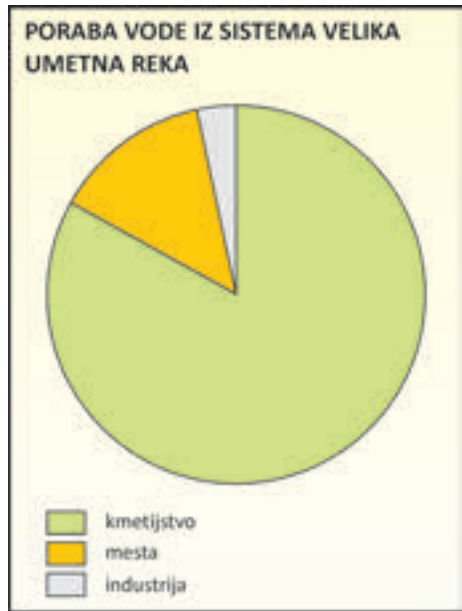
Stroški izgradnje projekta, imenovanega Velika umetna reka, so astronomski in naj bi preseglji 25 milijard dolarjev, pri čemer ni nezanemarljivo, da Libija sistem gradi

brez denarne pomoči iz tujine. S tem denarjem bi, kot trdijo zlobneži, lahko namakanje opravili tudi z uvoženo ustekleničeno vodo. Domači strokovnjaki pa kažejo izračun, ki dokazuje, da je v desalinizacijskih napravah pridobljena voda desetkrat dražja od vode iz sistema. Kubični meter desalinizirane vode naj bi stal 3,75 ameriških dolarjev, kubični meter fosilne vode pa le 35 centov. Angleško govoreči zlobneži so zaradi visokih stroškov projekt iz "Man made river" ("Umetna reka") preimenovali v "Mad-Man River" ("Reka norca").

Izvedba projekta je razdeljena na 5 faz. V prvi fazi so povezali črpališče Tazerbo (Tāzīrbū) v Velikem peščenem morju in črpališče Sarir v Sirtski puščavi (Šahrā Surt) z urbanimi območji med Sirto in Bengazijem. Po predvidevanjih

bodo tem območjem letno dobavili 700 milijonov m³ vode. V drugi fazi so povezali vodna črpališča v Fezanu z Gefaro in Tripolisom. Iz več kot 500 zajetij v Murzuku in na širšem območju Sebhe v hribovju Jabal al Hasāwinah naj bi z 800 milijoni m³ vode letno oskrbeli obalna območja Tripolitanije. V tretji fazi načrtujejo razširitev obstoječih črpališč v kotlini Kufra, s čimer naj bi povečali količino načrpane vode za dodatnih 500 milijonov m³ letno. Četrta in peta faza ne predvidevata dodatnega črpanja vode, ampak le razširitev obstoječega sistema cevovodov proti vzhodu do Tobruka (Tubruq) in ostalih predelov v Tripolitaniji.

Tako kot črpanje podtalnice v obalnem pasu, tudi izdatno črpanje fosilne podzemne vode v sušni notranjosti povzroča številne probleme, ki se ponekod že odražajo v pokrajini. Zaradi oskrbe prebivalstva, potreb kmetijstva na območjih oaz in potreb po vodi na naftnih črpališčih se je raven podzemne vode precej znižala, to pa vpliva zlasti na rastlinstvo. Na območju oaze Germa v Vadiju el Adžalu zaradi zniževanja gladine podzemne vode in zaslanjevanja vodnih slojev blizu površja odmirajo nasadi datljevih palm, ki jih ne namakajo. Obenem se intenzivno razrašča slanooljubno rastlinje, kot je tamariša. Pomembno vlogo v libijskem vodnem gospodarstvu ima tudi razsoljevanje vode. V zadnjih dveh desetletjih so v okolici večjih mest in industrijskih obratov zgradili številne tovarne za razsoljevanje morske vode. Njihova skupna zmogljivost je okrog 140 milijonov m³/leto. Zaradi visokih stroškov gradnje, vzdrževanja in porabljene energije so del proizvodnje začasno opustili že pred izgradnjo projekta Velika umetna reka. Predvideva se, da v Libiji trenutno z razsoljevanjem morske vode letno pridobijo le okrog

Kjer v peščeni puščavi Ubari v globokih depresijah površje doseže gladino fosilne podzemne vode, se pojavljajo majhna slana jezera, med katerimi je le nekaj stalnih. Foto: Krištof Kranjc.

70 milijonov m³ vode. Zaradi naraščanja mestnega prebivalstva in s tem povečane porabe vode grozi, da bodo morali v mesta preusmeriti tudi velike količine vode, ki je za zdaj še namenjena kmetijstvu. To se že dogaja v Tripolitaniji, kjer projekcije kažejo, da bo do leta 2025 poraba vode v mestih preseгла zmogljivosti dobave s črpališč v hribovju Jabal al Hasāwinah, ki se vzpenja kakih 100 km severozahodno od Sebhe. Zato se zdi edini način, da se v prihodnje prepreči pomanjkanje vode, vnovični zagon obratov in nadaljnja širitev sistema razsoljevanja morske vode.

V Fezanu v osrednjem in zahodnem delu države je v južnem delu peščene puščave Ubari v globljih depresijah, kjer površje v kotanjah doseže gladino podzemne vode, ohranjenih več slanih jezer, med katerimi pa samo štiri ohranijo vodo prek celega leta. V nekaterih slanost vode dosega stopnjo slanosti vode v Mrtvem morju. Poleg kraterskega jezera Waw al Namous gre za edina stalna vodna telesa v Fezanu. Jezera imajo skupno ime Ramlat dawada (Slana jezera v puščavi) oziroma Ubarijska jezera. Največje med njimi Gabrawn z Aunovo grobnico na obrežju je vse leto zapolnjeno z vodo. Jezero Mandara je zaradi izsuševanja deloma že prekrto s slano skorjo. Tu sta še jezera Um el Ma ('Mati voda') in Mavo, ki zaradi mikroorganizmov v vodi prek leta spreminja značilno barvo od zelene prek modre do rdeče. Vsa druga jezera so se izsušila in nekdanja dna prekriva plast soli. vzdolž jezer so nastale oaze, vendar so njihove prebivalce v osemdesetih letih 20. stoletja zaradi slabih življenjskih razmer preselili v Vadi el Adžal.

Oaze

Oaze so se izoblikovale v tistih uleknjenih predelih puščav, kjer površje doseže vodonosno plast. Večina oaz v Sahari je v depresijah, kar omogoča izvire podzemne vode. Prsti v oazah, ki so pogosto podvržene zaslanjevanju, vsebujejo le malo organskih snovi, zato so za gojenje kulturnih rastlin slabo rodovitne. Prebivalci oaz se ukvarjajo s pridelovanjem poljščin, z gojenjem datljevih palm in vzrejo drobnice. Oaze omogočajo dva povsem različna načina preživljanja. Na eni strani gre za stalno naseljeno kmečko prebivalstvo, ki se ukvarja s poljedelstvom, na drugi strani pa za nomadska plemena, ki se ukvarjajo z nomadsko živinorejo in oaze uporabljajo samo za oskrbo z vodo. V notranjosti Sahare in njenih delov so velike oaze Kufra, Gat, Sebha, Murzuk in Gadames.

Glede na vodne vire lahko oaze razčlenimo v več tipov, na primer rečne, izvirne, vodnjakaste, fogske, lijakaste, katerih oblika je odvisna od načina pritekanja in zadrževanja vode. Libijske oaze so okrog arteških izvirov in izvirov fosilne podzemne vode v depresijah, ki segajo do stalno zalite

cone. Z globinskim vrtnanjem odpirajo številne nove arteške vodnjake in širijo površine oaz. Posebna oblika oaz je nastala vzdolž podzemnih namakalnih kanalov, imenovanih fogare, s pomočjo katerih zbirajo podzemno vodo iz vodonosnih podzemnih plasti in jo vodijo do oaz. Za vzdrževanje kanalov in delitev vode so odgovorni vsi vaščani. Način vodooskrbe narekuje tudi način življenja v oazah. Tako na primer v vodnjakastih oazah vsak kmet poseduje svoj vodnjak in sam skrbi za njegovo vzdrževanje ter namakanje. Nekoč so bili ti kmetje po ves dan obremenjeni s črpanjem vode iz vodnjakov in njenim pretakanjem v kanale za dovajanje na njivska zemljišča.

Namakalni sistemi imajo določena pravila, praviloma prilagojena zahtevam posameznih kulturnih rastlin. Te so na posameznih kmetijah glede na koreninski sistem razvrščene v tri nivoje. Na spodnjem nivoju gojijo kulture s plitvimi koreninami, zlasti povrtnino, začimbnice in žita (ječmen, koruzo in pšenico). Sledi srednji nivo z raznim sadnim drevjem, figovci, pomarančevci in limonovci, marelicami in breskvami ter mandljevci. Zgornji nivo je zasajen z datljevimi palmami. Te palme, ki imajo najgloblje korenine, najlažje prodejo

V eni najbolj slikovitih libijskih oaz je zraslo znamenito mesto Gadames. Foto: Krištof Kranjc.

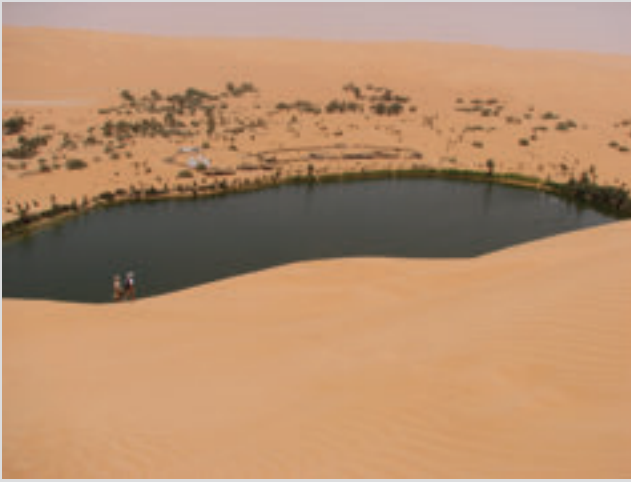
do vodonosnih plasti. S tem načinom kmetovalci izkoristijo večji del vode, ki jo dovajajo po kanalih na obdelovalna zemljišča, ob tem pa s sajenjem palm na višjem obrobju uspešno ščitijo nižje kulturne rastline pred žgočim soncem. Tam, kjer je nivo podzemne vode dovolj visok, so uporabili drugačen koncept namakanja. Vode niso dovajali do korenin, ampak ravno obratno: koreninam rastlin so pomagali, da so prodrle do vode. Vendar je ta "trik" uspešen le pri sajenju datljevih palm. Pri tem so do bližine vodne cone kopali od 18 do 27 m globoko jaške, izkopano zemljo pa odlagali okrog izkopnega mesta. Znotraj nastalega nasipa so v izkopane luknje zasadili palme. Ti jaški se imenujejo sufe ali levke. Iz njih včasih štrlijo le palmini vrhovi, tovrstne oaze pa se imenujejo levkaste oaze.

Oaza Mandara z blatnim dnom izsušenega obdobjnega jezera zaradi načrtne preselitve prebivalcev ni nič več stalno naseljena. Foto: Krištof Kranjc.

Življenje v oazah je navezано na tradicionalni in sodobni namakalni sistem. Tradicionalni sistem, ki ni značilen le za Libijo, temveč tudi za sosednje države, je sistem namakanja z izkopanimi podzemnimi kanali fogarami. V Vadiju el Adžalu so še vidni sledovi fogar oziroma navpičnih prezračevalnih jaškov, ki pa so na več mestih popolnoma zasuti. Fogare lahko gradijo le na obrobjih strmih skalnatih stopenj, pod katerimi se v vodonosnih plasteh zbira podzemna voda, ki je proti oazam usmerjena zaradi naravnega padca. Fogare sestavljajo sisteme kanalov, ki zbirajo podzemno vodo iz vodonosnih podzemnih plasti in z njo omogočajo življenje v oazah. Starodavno metodo, ki izvira iz Irana, kjer se podzemni kanali imenujejo kanati, so uvedli Arabci.

Poudariti pa je treba, da so imeli podoben sistem vodooskrbe že za časa Garamantov med letoma 500 pred našim štetjem in 500 našega štetja. Ostanki fogar iz obdobja Garamantov so ohranjeni v bližini starodavne prestolnice Garame, okrog 2 km oddaljene od sodobnega mesteca Germa v Vadiju el Adžalu. Fogaro sestavljajo glavni kanal, ki z blagim padcem milimeter na vsak meter sledi vodonosnim plastem in dovaja vodo v oaze, ter navpični prezračevalni jaški, s pomočjo katerih so izkopali in z njimi vzdržujejo glavni kanal. Povprečno od 2 do 3 km (nekateri pa celo do 10 km) dolgi kanali so izkopani od 5 do 20 m globoko, najgloblji so celo 40 m pod površjem. Navpični prezračevalni jaški se nizajo na vsakih 20 do 30 m in omogočajo dostop v glavni kanal. Ker ta ni zaščiten, morajo iz njega redno odstranjevati naneso gradivo, ki se nabira na njegovem dnu. Iz vodnih kanalov skrbno in načrtno dovajajo vodo na polja in vrtove oaz tako, da na njih ni nikoli preveč vode. Zaradi močnega izhlapevanja bi to namreč povzročilo zaslanjevanje in s tem slabšanje rodovitnosti prsti. Sodobno namakanje v oazah izkorišča vodo, pridobljeno iz črpališč, ki so povezana v projektu "Velika umetna reka".

Tako kot Mandara je v vzhodnem delu peščene puščave Ubari tudi oaza Gabrawn, kjer je eno od največjih Ubarijskih slanih jezer. Foto: Matjaž Napokoj.

Z letala so lepo vidni zeleni krogi sredi puščave. Gre za zemljišča, namakana z rotacijskim vodnim pršilcem, ki se premika okrog središčne črpalke. Ker je podzemna voda v vrhnjih plasteh slana oziroma brakična, jo je treba zajemati iz globine več kot 400 m. Z namakalno cevjo na kolesih s polmerom 563 m pridobijo 100 ha veliko namakano zemljišče, na katerem pridelujejo pšenico ali lucerno, imenovano tudi alfalfa.

Prst in rastlinstvo

V državi, katere več kot 90 % se razprostira v puščavi, naj bi bilo sila skromno rastlinstvo, vendar v resnici ni čisto tako. Razlikujemo tri značilna vegetacijska območja: sredozemsko obalno območje, saharsko puščavsko območje in prehodno hribovito območje. Na obalnih ravninah, kjer ob pomanjkanju padavin prevladujejo sivorjave puščavske prsti kot naravno rastlinstvo uspeva sredozemsko grmičevje. Zaradi pretiranega namakanja je prst izpostavljena zaslanjevanju, kar dodatno zmanjšuje njeno primernost za gojenje kulturnih rastlin. Drugače je na območju oaz in vadijev, kjer ob umetnem namakanju uspevajo datljeve palme, olijke, figovci, mandljevci, citronovci, rožičevci in seveda žita. Rimljani obalnih območij severne Afrike niso zaman imenovali "žitnica Rima".

Gozd prekriva le dober odstotek libijskega površja. Omejen je na čez 800 m visoko Zeleno hribovje v severovzhodnem delu Libije z od 400 do 600 mm letnimi padavinami. Tamkajšnje gozdno rastlinstvo se pojavlja kot sredozemsko grmičasto rastlinje z borom, brinom in grmovnicami, na primer divjo pistacijo in mandeljni.

V sušnih puščavskih predelih je naravno rastlinstvo sila skromno. Prevladujejo različne vrste trav in grmovnic (slanoljubna tamariša, sodomovo jabolko, kolocinta), od dreves pa je omembe vredna le akacija. V puščavah so našli kar 620 različnih vrst rastlin, ki

Slanoljubna grmovna tamariša ob dolgotrajni rasti na istem mestu ustvarja gomilam podobne izbokline. Foto: Matjaž Napokoj.

Ena najbolj nenavadnih rastlin libijske puščavske notranjosti je sodomovo jabolko, ki je na začetku maja v polnem razcvetu. Foto: Matjaž Napokoj.

Datljeva palma

Stara beduinska legenda pravi, da je Alah potem, ko je s pomočjo čudežne gline oblikoval človeka, ostanek razdelil na dva dela. Iz prvega je ustvaril datljevo palmo in iz drugega kamelo. Brez obeh bi bilo življenje v puščavi nemogoče.

V fezanskih oazah je kmetijstvo še vedno izredno pomembna dejavnost, s katero se preživlja glavnina tamkaj živečih ljudi. V oazah je evidentiranih več kot 5 milijonov datljevih palm, na katerih letno dozori 90.000 ton datljev. Zaradi vsestranske uporabnosti je datljeva palma najpomembnejša kulturna rastlina v oazah. Prve sadeže da po 10 do 15 letih, nakar ostane rodna skoraj sto let. Obrodi dvakrat letno. Z vitamini bogati sveži ali posušeni plodovi so pomembno živilo. Datlji se po kakovosti delijo v tri vrste. Mehki datelj, tako imenovani deglet nour ('prst svetlobe') je velik in sočen, v veliki meri namenjen izvozu. Srednjemehki datelj, imenovan deglet beida ('beli prst'), je manjši, namenjen zlasti domači porabi. Tu je še zelo mehki, sladki gar (ghar), ki ga sušijo in zmeljejo v moko, iz katere pripravljajo tako imenovani karavanski kruh. Ko datljeva palma ne rodi več, les uporabijo za gradnjo hiš, za namakalne cevi in tudi za kurjavo. Iz listov pletejo košare, rogoznice, vrvi. Zdrobljena datljeva semena uporabljajo za krmo.

V tako imenovanih levkastih oazah so datljeve palme na videz zakopane v pesek, v resnici pa so njihove korenine v tudi več kot 20 m globokih izkopanih jaških, tako da dosežejo podzemno vodo. Foto. Krištof Kranjc.

navadno čakajo na skromne padavine, da vzcvetijo. Tovrstno rastlinje potrebuje le od 20 do 30 mm padavin, nakar puščavo prekrije cvetlična preproga. Rastlinam takšno "potrpežljivost" omogočajo predvsem semena, ki so sposobna preživeti ekstremno dolga sušna in vroča obdobja, pa tudi prilagojen koreninski sistem. Trave, ki zrastejo do pol metra visoko, imajo običajno korenine razporejene v polmeru treh metrov, s čimer laže vsrkavajo skromno razpoložljivo vlago.

Kamele

Zgodba o kamelah pripoveduje, da je Alah ustvaril puščavo zato, da bi se lahko v njej v miru sprehajal. V pusti in prazni puščavi pa se je počutil osamljenega. Zato je ustvaril še kamelo. V pomoč ljudem ji je na noge privezal usmiljenost, na hrbet ji je natovoril vreče in ob boke bogastvo.

Puščavskim razmeram prilagojene kamele slovijo kot ene najbolj odpornih tovornih živali. Čeprav so ponekod še vedno pomembne domače živali, so imele največji pomen na srednjeveških karavanskih poteh. Foto: Krištof Kranjc.

Kamele ali velblodi so enoprsti kopitarji iz rodu kameloidov, v katerega spadajo tudi južnoameriški predstavniki kameloidnega rodu lama, alpaka, vikunja in guanako. Poznamo dve vrsti kamel, enogrbo kamelo, imenovano tudi dromedar oziroma arabska kamela, ki je značilna za severno Afriko in Arabski polotok, ter dvogrbo baktrijsko kamelo, ki živi zlasti v osrednji Aziji. Njihovo naravno okolje so polpuščavska območja severne Afrike in Azije, naselili pa so jih tudi v Avstralijo.

Kamele živijo povprečno od 30 do 50 let. Le redkokje bi še lahko našli enogrbe kamele, ki živijo v naravnem okolju, brez lastnikov. Večji del od približno 13 milijonov živali je udomačenih. Kamele so znane kot vzdržljive tovrne in jezdne živali, zato se jih je oprjel vzdevek "puščavske ladje". Kot jezdne živali uporabljajo predvsem samce "belih" kamel, ki se odlikujejo s hitrostjo in vztrajnostjo. Mladiče kastrirajo in jih nato dresirajo za tovrno ali jezdno žival. Za razmnoževanje kamel je dovolj le en samec na 40 do 50 samic. Ob dobri krmi lahko tvorijo več kot 35 kg blaga, če pa so obremenitve kratkotrajne, lahko prenašajo celo dvojno težo. Kamele so izredno dobro prilagojene na sušno življenjsko okolje. Običajno se napajajo le na vsake tri do štiri dni. Na dobrih sočnih pašnikih jim zadošča voda, ki jo zaužijejo iz rastlin, tako da brez pitja zdržijo tudi več tednov. Odrasla žival lahko med napajanjem popije do 120 litrov vode, s katero nadomesti izgubljeno tekočino. Voda se pri tem razporedi v tkiva telesa in v kri, od koder se pozneje znova troši. Kamela pa vode ne skladišči v grbi, kot pogosto zmotno razlagajo. Grba je namreč zaloga med pašo pridobljene maščobe, ki pa se prek metabolizma dejansko pretvarja v energijo in vodo. Pri tem velja izračun, da lahko žival iz enega kilograma maščobe prejme približno en kilogram vode! To kamelam dovoljuje, da brez vode zdržijo do okrog dva tedna, brez hrane pa celo okrog mesec dni. Pri kameli je uporabno tako rekoč vse, poleg krzna, kože, mleka ter mesa tudi urin in iztrebki. Slednji se izločijo tako suhi, da jih ljudje uporabljajo za kurivo. Kamele postajajo pomemben člen v prehrani ljudi. So vir kakovostnega mleka, ki je bolj hranljivo od kravjega. Samice dajo dnevno do okrog 5 l mleka, vendar le vsaki dve leti po tri do sedem mesecev, kar je odvisno od paše. Beduini verjamejo, da ima kamelje mleko zdravilne učinke, v Etiopiji trdijo celo, da deluje kot afrodiziak. Odrasla žival, ki tehtna od okrog 300 do 400 kg, je tudi dragocen vir mesa, še najbolj cenjeno pa je meso iz kamelje grbe.

ZGODOVINA

Zgodovinski viri kažejo, da so se na ozemlju zdajšnje Libije tako v času kot v prostoru prepletali kulturni in gospodarski vplivi različnih ljudstev, ki so v določenih obdobjih obvladovali posamezne dele njenega ozemlja. Vse do neodvisnosti leta 1951 so v zgodovinskem razvoju poudarjeni opisi plemen, pokrajin ter mest in imperijev, ki so vladali pokrajinam v določenih obdobjih. Libijsko ozemlje med zgodovinskim razvojem ni bilo politično nikoli združeno v celoto, znotraj katere bi se lahko izoblikovala enovita pripadnost narodu oziroma nacionalna identiteta. Zato je treba kljub bogati zgodovini tako Libijo kot Libijce obravnavati kot novejšo politično tvorbo in družbeno skupnost, ki še vedno razvija skupno narodno zavest. Tudi ime Libija v vlogi poimenovanja politično enovite državne tvorbe je bilo prvič uporabljeno šele v 20. stoletju, po pridobitvi neodvisnosti leta 1951. Ime, ki so ga antični Grki prevzeli od Egipčanov, se je prvotno nanašalo na eno od berberskih plemen. Pleme Libu, katerega pripadniki naj bi bili bele polti, svetlih las in modrih oči, je živelo na območju med Nilom in Cirenajko, v zgodovinski pokrajini Marmarika (arabsko Barka). Grki so po pripadnikih tega plemena kolonizirane pokrajine v severni Afriki poimenovali Libija, prebivalce pa Libijce, ki so jih tako kot vse njim tuje ljudi imenovali tudi berberi v pomenu 'tujci'. Ime Libija kot poimenovanje upravne enote je po upravnih reformah prvi uporabil rimski cesar Dioklecijan. Vanjo je bil vključen del Afrike od Cirenajke do Egipta. V sodobni zgodovini je to zgodovinsko ime prevzel Mussolini, ki je po italijanski rekonkvisti oziroma ponovnem zavojevanju Tripolitanije, Cirenjke in Fezana osvojena ozemlja označil kot italijansko kolonijo Libijo. Po osamosvojitvi je kralj Idris novonastalo državo poimenoval Libija. Glavni razlog za rabo tega imena je bila njegova želja, da bi v notni državni tvorbi lažje in bolj trdno povezal prebivalce vseh treh nekdanjih zgodovinskih delov, s katerimi so se prej tesneje poistovetili.

Predzgodovinsko obdobje

Arheološki viri razkrivajo, da sega najstarejša neolitska poselitev obalnih delov Libije v obdobje mlajše kamene dobe ali neolitika. Viri pričajo, da so neolitski prebivalci pred več kot 8000 leti uspešno udomačili živali in oblikovali stalne naselbine, v katerih so se preživljali s poljedelstvom. Pred tem so ljudje živeli v manjših skupnostih. Iz arheoloških ostankov v jami Hava Fteah v vzhodni Libiji, kjer so v plasteh, ki segajo v čas pred

7000 leti, našli kosti divjih ovc, ob njih pa še kosti pozneje udomačenih koz in ovc, je razvidno, da je v času neolitske revolucije transformacija družbe potekala na miren način. Starejša kultura v obalnem pasu je pod pritiskom prodirajočih Berberov počasi izginila oziroma se je stopila s kulturo prišlekov.

Vklesanine iz obdobja bubalus, najstarejšega med petimi obdobji saharskih stenskih slikarij.
Foto: Krištof Kranjc.

Stenska poslikava iz obdobja konja sega v sredo drugega tisočletja pred našim štetjem.
Foto: Krištof Kranjc.

V notranjosti Libije so zlasti v Fezanu ohranjene številne stenske poslikave in petroglifi; najstarejši med njimi naj bi nastali pred okrog 12.000 leti. Arheološke raziskave kažejo, da je bilo to območje poseljeno že v najzgodnejšem obdobju človeške zgodovine. Najdbe kamnitega orožja in orodja ter stenske poslikave dokazujejo, da je bilo kontinuirano poseljeno od paleolitika dalje. O različnem času nastanka slikarji pričajo različni motivi in tehnike izdelave, vendar si glede tega arheologi niso enotni. Kronološko sta se izoblikovali dve teoriji. Prva, tako imenovana "dolga kronologija" trdi, da so najstarejše poslikave nastale v zgodnjem neolitiku, v času lovcev in nabiralcev. Druga, tako imenovana "kratka kronologija" pa navaja in se trudi dokazati, da so najstarejše poslikave šele iz 7. tisočletja pred našim štetjem. Velika časovna razlika med teorijama pa ne odpira le problematike obdobja nastanka, ampak sega tudi na antropološko področje. Simbolika, ideologija in obredje lovcev ter nabiralcev, ki so prikazani v motivih stenskih poslikav, se bistveno razlikuje od pastirskih ljudstev, ki so območje Sahare poselila pozneje, "šele" med 7. in 5. tisočletjem pred našim štetjem. Glede na motive je torej bolj logična teorija "dolge kronologije", ki najstarejše poslikave pripisuje lovcem, ti pa so hribovja in nižavja južnega dela Libije poseljevali že v 10. tisočletju pred našim štetjem.

Čeprav kronološka razvrstitev petroglifov ni povsem jasna, je iz njih dobro razvidno spreminjanje življenjskega okolja. To se je, sodeč po motivih, skozi čas bistveno spremenilo. Na istem prostoru so upodobljene različne živali, od značilnih živali afriških savan do tistih, ki žive v sušnih pokrajinah. Zato se je glede na motive in tehniko izdelave uveljavila delitev slikarji na pet temeljnih obdobjih, v katerih so nastajale. Najstarejše so iz obdobja bubalus (okrog leta 9000 pred našim štetjem), poimenovanem po izumrli vrsti bizona (*Bubalus antiquus*); ob njem so naslikane številne druge živali savanskega pasu. Iz tega obdobja so ohranjene le vklesane in skrbno narisane slikarije. Sledi obdobje okroglih glav (okrog leta 5000 pred našim štetjem), v katerem so upodobljene slikarije človeških glav in zgornjega dela človeškega telesa. Poleg lovcev so naslikane številne mitske figure. Slike kažejo, da se življenjske razmere še niso bistveno spremenile. Vrhunec ustvarjanja predstavljajo ponazoritve človeških podob, verjetno pastirjev, z govedom. To obdobje se po prevladujočih motivih imenuje obdobje goveda (od 5000 do 2500 pred našim štetjem). Takrat so na območje Fezana verjetno z območja Etiopskega višavja vdrli na slikah prikazana pastirska ljudstva z govedom. Prikazane so tudi številne živali afriške savane, med njimi povodni konj. S slik je že razvidno osiromašenje vegetacije, k čemur je morda pripomogla tudi čezmerna paša. V naslednjem obdobju konja (od leta 1500 pred našim štetjem) in oboroženih ljudi slikarije kažejo na приход bojevnškega ljudstva iz vzhodnih pokrajin. Verjetno gre za ljudstvo Garamanti, ki ga v svojih spisih iz 4. stoletja pred našim štetjem omenja Herodot.

Garamanti so med letoma 500 pred našim štetjem in 500 našega štetja obvladovali osrednje dele zdajšnje Libije. Na slikah se že pojavlja manjše število različnih živali, še zlasti pa ovce, a tudi noji. Vse manj goveda kaže na povečano sušnost pokrajine. Najmlajše poslikave prikazujejo predvsem kamele. Po njih se ta čas imenuje obdobje

Okrog 30 km jugovzhodno od kraja Ubari so ostanki Garame, prestolnice ljudstva Garamanti, ki je puščavsko notranjost obvladovalo na začetku našega štetja. Foto: Matjaž Napokoj.

kamele, ki je trajalo do okrog leta 100 našega štetja. Na slikah prevladujejo ljudje in kamele, konji izginjajo. Abstraktne risbe jezdecev na kamelah morda ustrezajo podobam zdajšnjih Tuaregov. Prevladujoč motiv priča o napredovanju puščave.

Antično obdobje

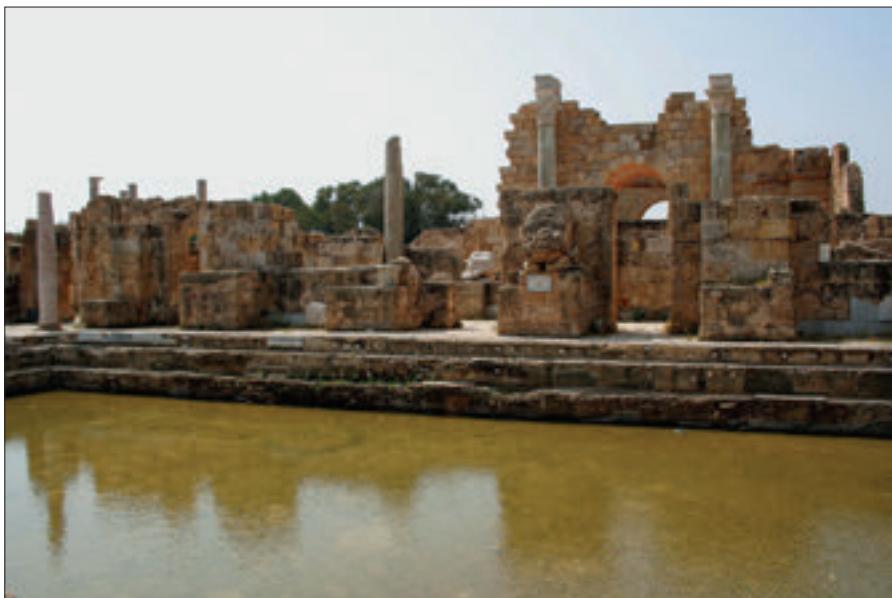
Območje današnje Libije so v antičnem obdobju obvladovala različna evropska ljudstva, ki so tu našla primeren prostor za naselitev, pridelavo hrane in trgovanje. Trgovske postojanke so prvi postavili Feničani in Kartažani. Sledili so jim Grki, ki so v času velike kolonizacije v ta prostor usmerjali prebivalstvo prenaseljenih polisov. Po zmagovitih vojnah s Kartažani so Rimljani ozemlje kot province priključili k obsežnemu rimskemu imperiju. Sledil je vdor Vandalov, ki so jih pozneje pregnali Bizantinci. Ti so se na obalah utrdili za dobrih sto let, dokler jih v sedmem stoletju niso porazili Arabci, ki so postopoma zasedli vso severno Afriko in na območju Pirenejskega polotoka za nekaj stoletij vdrli tudi na evropsko celino.

V 7. stoletju pred našim štetjem so obalo poznejše Cirenajke poselili grški kolonisti. Tako kot je bilo v antični Grčiji v navadi, so prebivalci prenaseljenega grškega otoka Tera, zdajšnjega Santorina, najprej za nasvet o tem, kje naj ustanovijo mesto, povprašali orakeljsko preročišče v Delfih. V preročišču so dobili namig, ki jih je usmeril v severno Afriko. Grki so najprej pristali na manjšem otoku Plateja (zdaj Bumbah). Po sklenitvi miru z manj razvitimi staroselci, ki so se s faraonovo pomočjo prišlekom sprva skušali upirati, so ustanovili mesto Kirena (Kyrene, zdajšnji Shahhāt), ki je postalo središče novega kraljestva s kraljem Aristotelom na čelu. Grki so v dveh stoletjih ustanovili pet mest: Kirena s pristaniščem Apolonija (zdaj Marsa Sūssah), Barka (zdaj Al Marj), Arsinoe (zdaj Tūkrah) in Berenika (zdaj Bengazi); povezana so bila v tako imenovani Pentapolis. Obalno pokrajino so po največji grški koloniji Kireni poimenovali Kirenajka (grško Kyrenaike), ki je v rimskem obdobju postala Cyrenaika, to pa smo Slovenci podomačili v Cirenajko. V petem stoletju pred našim štetjem je bilo to območje za oskrbo matičnih grških polisov tako pomembno, da so Grki tedanji znani svet delili na Evropo, Azijo in Libijo.

Kartažani so kolonizirali severozahodne dele zdajšnje Libije. Pod okriljem feničanske Kartagine na območju sodobne Tunizije so ustanovili mesta Leptis Magna, Sabrata in Oea (zdajšnji Tripolis). Glede na velik pomen vseh treh trgovskih mest so tamkajšnjo pokrajino poimenovali Tripolitanija. Med temi mesti je burna zgodovinska dogajanja "preživela" le Oea, ki so jo pozneje preimenovali v Tripolis.

Grki, Berberi in Feničani so tekmovali za prevlado nad čezsaharsko trgovino. Da bi preprečili spore, so leta 400 pred našim štetjem razmejili vplivna območja med Kartažani v Tripolitaniji in Grki v Cirenajki. Po legendi so odločitev o poteku meje prepustili nevtralnemu tekačem. Izbrali so slavna rimska tekača, brata Filena. Prvi naj bi s tekom začel v Kireni, drugi pa v Leptis Magni. Meja naj bi bila začrtana na mestu njunega srečanja. Grki pa z izidom niso bili zadovoljni in so ju osumili dogovora na škodo Cirenajke. Zahtevali so, naj se v znak poštenja pustita živa pokopati. Brata sta, zavedajoč se časti ob zaupani jima nalogi, predlog sprejela in s tem dokazala, da sta tekmovala pošteno. Od takrat je meja ob Sirtskem zalivu med obema pokrajinama pri kraju Ras Lanuf. V spomin na legendarni zgodovinski dogodek je Mussolini kot samozvani naslednik rimskega imperija v sklopu italijanske rekonkviste leta 1930 v bližini Ras Lanufa dal postaviti mogočen slavolok, ki pa ga je pozneje libijski voditelj Moamer el Gadafi ukazal porušiti.

Rimski prodor v Afriko se je začel po uničenju Kartagine leta 146 pred našim štetjem. Tripolitanija je postala sestavni del Prokonzularne Afrike, ki sta jo kot del rimskega imperija poleg nje sestavljali še provinci Mavretanija in Numidija. Rimsko zanimanje za Afriko je izhajalo zlasti iz strateškega položaja njenih pristanišč, ki je omogočal nadzor nad sredozemskimi prometnimi potmi, pa tudi iz tamkajšnje bogate poljedelske tradicije. Zato so Rimljani spodbujali razvoj mest kartažanskega in grškega izvora. S tem so si izborili tudi nadzor nad zaledjem in nad tamkajšnjo trgovino. Takrat so karavanska mesta v notranjosti z odličnimi cestami povezali z obalnimi mesti, od koder so

Ostanki Hadrijanovih term v Leptis Magni, rojstnem kraju rimskega cesarja Septimija Severa vzhodno od Tripolisa. Foto: Krištof Kranjc.

Visoko stopnjo razvitosti antične družbe dokazujejo tudi dobro ohranjeni ostanki javnega stranišča v Sabrati. Foto: Krištof Kranjc.

Vršni del priostrenemu stebri podobnega Mavzoleja Bes iz drugega stoletja pred našim štetjem v Sabrati krasijo levje glave, kar kaže na njegov punsko-helenistični slog. Foto: Krištof Kranjc.

uvažali živila, razno blago in še zlasti sužnje, namenjene v Rim. Zgradili so tudi razvejen namakalni sistem z jezovi in kanali, ki je omogočil obilen pridelek. Blaginja mest, kakršni sta bili Sabrata in Leptis Magna, je temeljila prav na pridelavi žita in olivnega olja. Trgovina z žitom je bila pod strogim nadzorom vlade, saj je bil od uvoženega žita odvisen socialni mir v Rimu. V Avgustovem času je dobivalo podporo v žitu kar okrog 150.000 plebejcev, s tem pa je redna dobava žita v Rim dobila tudi politično razsežnost. Zaradi vsega tega ni presenetljivo, da je imela rimska civilizacija velik vpliv na Afriko. Uradni jezik je bila latinščina, vera pa rimsko mnogoboštvo, čeprav je kmečko prebivalstvo še naprej uporabljalo domač jezik in častilo lastna božanstva.

Afriške province so vrhunec slave dosegle na začetku 3. stoletja, v času cesarjev Hadrijana in Septimija Severa, ki je bil rojen v Leptis Magni in bil s tem prvi imperator po rodu iz Afrike. Po prevzemu oblasti je Septimij meje rimskega imperija v Afriki potisnil daleč proti jugu. Njegove osrednje pozornosti so bila deležna mesta v Tripolitaniiji. Kot dokaz posebne naklonjenosti je dal rojstno mesto Leptis Magno pozidati s čudovitimi stavbami. Leta 429 so uporni rimski upravitelji severnoafriških provinc v spopadih z upornimi plemeni, pa tudi v sporu z Rimom, na pomoč poklicali Vandale, ki so pod vodstvom Gaiserica prevzeli oblast v severni Afriki. Svoje ozemlje so nadzorovali in upravljali iz Kartagine. Vandali so nad gospodarsko pomembnimi mesti prevzeli le nadzor in od njih zahtevali plačilo davkov, upravo pa so prepustili Rimljanom. Do leta

533 so izgubili velik del moči, kar je izkoristil bizantinski general Belizar in Vandale pregnal, severnoafriške pokrajine pa priključil Vzhodnorimskemu cesarstvu. Kljub prizadevanjem Bizanca za vzpostavitev popolnega nadzora nad afriškimi provincami, se je izkazalo, da so Vandali v vsega stoletju trajajoči nadvladi korenito spodkopali lokalno gospodarstvo ter v veliki meri razrahljali politični in socialni sistem. Zato so tudi poznejša prizadevanja Bizantincev ostala neuspešna.

Obdobje islama

Zgodnje obdobje islamske zgodovine so zaznamovali arabski kalifati. Po osvojitvi Egipta leta 642 so arabski zavojevalci prodirali naprej proti zahodu. Skladno z islamskim izročilom, da morajo islamizirati svoje sosede, so vpliv kmalu razširili na celotno severno Afriko, ki je bila v 7. stoletju pod oblastjo Bizanca. Arabske enote pod vodstvom Abdulaha ibn Saada so leta 647 pri Sufetuli 200 km južno od antične Kartagine uničile bizantinske čete, ki jih je vodil eksarh Gregorij.

Islamizacija in arabizacija berberskih ljudstev je potekala v dveh fazah. V prvi so Arabci uspeli islamsko vero razširiti med široke množice berberskega prebivalstva. Islamsko vero, Berberom mnogo bližjo kot krščanstvo, ki so ga uvedli prejšnji grško-rimski gospodarji, so arabski zavojevalci širili z vojaško silo, verskimi učitelji in mistiki. Nova vera je temeljito posegla v berbersko družbo in močno spremenila tradicionalne plemenske navade. Islamizacija se je začela že v času prve arabske vojaške ekspedicije med letoma 642 in 669, ko so Arabci prodrli do Tunisa, kjer so ustanovili močno postojanko, od koder so širili vpliv v notranjost afriške celine.

Po spopadih z berberskimi plemeni so Arabci postopno zasedli celotno severno Afriko, Fezan pa je padel dvajset let pozneje, ko si je pot na jug utrl slavni Sidi Okba Ibn Nafi. Ibn Nafi je med letoma 666 in 684 izvedel tri večje ekspedicije in osvojil celotno severno Afriko z Marokom vred. Za sedež si je izbral mesto Kairouan (dobesedno 'karavana') v zdajšnji Tuniziji, ki je postalo prva islamska prestolnica v regiji in izhodišče vojaških pohodov v še neosvojene predele. Osvajalni pohod slovitega vojskovodje, za katerega je znano, da je bil bolj srečen na konju kot na prestolu, je prekinil krajevni berberski voditelj, ki je vojskovodjo umoril.

Kmalu zatem je vojskovodja Musa ibn Nuseir v času vlade omajadskega kalifa v Damasku prečkal Magreb in s pomočjo že islamiziranih Berberov do leta 711 osvojil ter islamiziral vso severno Afriko. Njegov berberski poveljnik Tarik ibn Zijad je z 10.000 berberskimi konjeniki prekoračil Gibraltarsko ožino (zemljepisno ime Gibraltar je izpeljanka iz arabskega imena Jebel Tarik v pomenu 'Tarikova gora') in zavzel Pirenejski polotok.

Berberi so novo vero hitro sprejeli. Ne le, da jim je bil islam veliko bližji kot krščanstvo, ampak so z verskim spreobrnjenjem pridobili številne politične in gospodarske ugodnosti (trgovina). Ker je islam zelo prilagodljiva vera, je brez posebnih težav sprejel

lokalne posebnosti, kar je po drugi strani krepilo težnje plemen po neodvisnosti. Islamizirani Berberi so obdržali lastno dinastijo in politično samoupravo vse do 11. stoletja. Arabizacija se je začela s pohodom arabskih beduinov plemena Hilal, ki jih je na območje severne Afrike egipčovski kalif napotil v znamenje maščevanja, ker so Berberi opustili šiizem. V devetem stoletju je abasidski kalif Harun al Rašid za libijskega emirja imenoval Ibn al Aglaba. Aglabidska dinastija je bila dokaj samostojna in je vladala neodvisno od bagdadskega kalifa. Kljub temu, da so Aglabidi uspešno vzdrževali mir in so z obnovitvijo namakalnih naprav oživili gospodarstvo, se je lokalno prebivalstvo pod vplivom sprejete ismailske različice islama (širil jo je veliki učitelj Ubdajdal Said iz Sirije, ismailci so ena izmed šiitskih ločin) uprlo njihovi oblasti. Ismailce je podprla šiitska dinastija Fatimidov, ki je medtem vladala v sosednjem Egiptu. Fatimidi so pozneje, ko je znova prevladala sunitska smer, iz maščevanja zaradi velikega izdajstva, naščuvali živinorejski beduinski plemeni Beni Hilal in Beni Salim, da sta se z Arabskega polotoka "preselili" na območje Magreba. Pripadniki plemena Beni Salim so se naselili na območju Libije, zlasti v Cirenajki, pleme Beni Hilal pa je nadaljevalo pot vse do Maroka. S to množično selitvijo približno 200.000 beduinskih družin se je v 11. stoletju začela arabizacija severne Afrike.

Arabizacijo so krepili davki, podrejenost in celo suženjstvo Berberov. Nomadski Arabci so zaznamovali tako mesta kot podeželje. Uničili so stoletja trajajoče ravnovesje med živinorejci in poljedelci ter s tem gospodarsko podlago Berberov, ki so se obdržali le na posameznih odmaknjenih območjih. Berbere, imenovane tudi Amazigi, so pregnali s tradicionalnih ozemelj, njihova obdelovalna zemljišča so spremenili v pašnike, takrat pa se je začela tudi njihova kulturna in jezikovna asimilacija.

Sledilo je štiri stoletja trajajoče obdobje turške nadvlade (1511–1911). Turki ali Osmani so celotno severno Afriko osvojili v času velikega sultana Sulejmana Veličastnega. Prevzeli so nadzor nad pristaniškimi mesti Tripolisom, Alžinom in Tunisom ter nad trgovino, pri čemer so piratsko anarhijo na morju izkoristili sebi v prid. Magreb so razdelili na province Alžir, Tunis in Tripolis. Turško osvajanje so olajšali pirati. Med njimi je bil najbolj znan Khair ad Din, imenovan Barbarosa, ki je leta 1510 pod pretvezo zaščite pred Španci zasedel Alžir. Istočasno je priznal oblast carigrajskega sultana, zato mu je ta podelil naslov sultanovega namestnika. Khair je nato razširil oblast na celotni Magreb, tudi Tripolitanijo.

Leta 1551 so Turki iz Tripolisa pregnali malteške viteze, ki so mesto za krajši čas zasedli potem, ko so ga pred njimi osvojili Španci. Do konca 16. stoletja so si podredili arabska nomadska plemena v Tripolitaniji, ki so se njihovi nadoblasti upirala. Ob tem je Dragut paša, sicer turški piratski kapitan, ki je prevzel guvernerstvo Tripolitanije, priznal, da je težko podrediti ljudstvo, ki "svoja mesta nosi s seboj". Istočasno so turško suverenost priznala tudi mesta v notranjosti Fezana.

Lokalni vladarji so v okviru Osmanskega cesarstva vse do srede 19. stoletja obdržali precejšnjo samostojnost. Tripolitanski guvernerji, ki jih je imenoval turški sultan, so bili do leta 1711 lutke v rokah janičarskih spopadov. Janičarji so jih s pomočjo vda-

S cvetličnimi motivi okrašeno Gurgijevo mošejo v Tripolisu je dal v prvi polovici 19. stoletja zgraditi turški pomorski kapitan Mustafa Gurgi. Foto: Krištof Kranjc.

nih vojakov odstavljali po mili volji. Leta 1711 je oblast prevzel janičarski bej Ahmed Karamanli in zasnoval dinastijo, ki se je na oblasti obdržala 124 let, do leta 1835. Čeprav je bila formalno še vedno v okviru Osmanskega cesarstva, je vladala povsem suvereno.

Za lokalne vladarje je bilo pomemben vir gospodarske blaginje piratstvo oziroma z njim tesno povezano plačevanje varščin evropskih držav. V tem času so obmorska mesta v severni Afriki, med njimi tudi Tripolis, postala zatočišča piratov. Zaradi piratstva so se v prvi polovici 19. stoletja zapletla v "barbarski" vojni z Združenimi državami Amerike. Med sultani severnoafriških mest Tripolisa, Tunisa in Alžira ter pomorskimi evropskimi državami je veljal sporazum, s katerim je bilo dogovorjeno, da pirati niso napadali ladij tistih držav, ki so sultanatom plačevale varščino. Po osamosvojitvi Združenih držav pa so pogost plen piratov postale nezaščitene ameriške ladje. Zato je leta 1784 tedanja ameriška vlada privolila v plačilo letnega prispevka v višini milijon dolarjev. Kljub rednemu plačevanju so pirati zasegli dve ameriški ladji in zahtevali dodatno odkupnino ter povišanje varščine. Ker so Američani plačilo odklonili, je leta 1801 Jusuf Karamanli vstopil v vojno z ZDA. Tako je med letoma 1801 in 1805 poteka prva barbarska vojna. Po neuspešni pomorski blokadi Tripolisa so Američani vojno končali s sporazumom, do katerega je prišlo šele potem, ko so s pomočjo arabskih, turških in grških plačancev mesto ogrozili po kopnem. Tripolitanski sultan Karamanli je

odstopil od zahtev po nadaljnjem plačevanju varščine, Američani pa so privolili v plačilo odkupnine za ugrabljeni ameriški ladji. Leta 1812 se je zgodba ponovila. V drugi barbarski vojni med Združenimi državami ter Alžirom, Tunisom in Tripolisom Američani Tripolisa niso neposredno ogrozili. Vojna se je končala z uspešno blokado Alžira. S tem se je obdobje piratstva končalo, sultanati pa so izgubili pomemben vir prihodkov. Svoje prihodke so skušali povečati s trgovino s sužnji, ki pa je takrat zaradi prepovedi suženjstva že skoraj povsem usahnila. Leta 1838 je po smrti Jusufa Karamanlija prišlo do nasledstvene vojne med njegovimi sinovi. Nemire je izkoristil turški sultan Mahmud II., ki je v severno Afriko poslal vojaške enote, s katerimi naj bi ponovno vzpostavil mir. Ob tem je odstavil zadnjega Karamanlija, s čimer se je obdobje avtonomnosti Tripolisa končalo. Znova je bila vzpostavljena turška nadoblast, ki se je obdržala do leta 1911, ko je Italija z izgovorom, da mora svoje državljane v Tripolisu zaščititi pred neredi, napovedala vojno Turčiji.

Kolonialno obdobje

V obdobju ponovne delitve sveta pred 1. svetovno vojno so Italijani leta 1911 zasedli Tripolitanijo, Turki pa so z mirovnim sporazumom priznali tudi italijansko suverenost nad Cirenajko. Odpor, ki so ga vodili militantni pripadniki islamskega reda sanusi-jevcev, so Italijani zatrli šele leta 1931. Tri leta zatem, leta 1934, je Italija osvojena ozemlja Tripolitanije, Cirenajke in Fezana razglasila za kolonijo Libijo, s čimer se je tako imenovana italijanska rekonkvista končala.

3. oktobra 1911 so Italijani napadli Tripolis pod pretvezo zaščite italijanskega prebivalstva v Libiji pred nasiljem turških oblasti in njegovega osvobajanja. Pod pritiskom so Turki Libijo izročili Italijanom in z njimi podpisali Lozanski mirovni sporazum. Italijani pa s tovrstnim "političnim leporečjem" arabiziranih množic niso uspeli pridobiti na svojo stran. Sledil je velik upor proti Italijanom, s številnimi bitkami, ki so se razplamtele v okolici najpomembnejših mest Tripolisa, Misrate, Bengazija in Derne (Darnah). Med 1. svetovno vojno so nezadovoljstvo nad italijansko oblastjo izkoristili Turki in Nemci, ki so Sanussijeve upornike oskrbeli z orožjem in jim omogočili oborožen odpor. Čeprav je v Tripolitaniji zavladal mir že leta 1924, se je odpor v Cirenajki in Fezanu nadaljeval vse do leta 1931.

Italijanski vladi ni uspelo pomiriti prebivalcev, ki so bili naveličani dolgotrajne tuje nadvlade. Leta 1921 je italijanska vlada za guvernerja imenovala Giuseppeja Volpija. Leto pozneje je Mussolini razglasil Reconquisto Libije. Veliko "mirovniško" ofenzivo, ki pa ni dala zadovoljivih rezultatov, je vodil maršal Pietro Badoglio. Badoglia je nasledil maršal Rodolfo Graziani, ki je naloge sprejel pod pogojem, da se mu dovoli temeljito obračunati z libijskimi uporniki, brez morebitnega posredovanja s strani Italijanov in mednarodnega prava. Izrazil je odločnost priboriti zmago, pa četudi morajo umreti vsi prebivalci Cirenajke. Italijani so oskrbo upornikov preprečevali tako, da so upor-

niška ozemlja ograjevali z bodečo žico ter obdajali z utrjenimi vojaškimi postojankami. V bistvu je nastala pregrada, ki je od obal Sredozemskega morja segala vse do jagbubskih oaz v notranjosti Kufre. Italijani so uničevali vse lokalne vire hrane, pri čemer so pobili 95 % živine. Kmalu zatem je kolonialna uprava začela z množičnim izseljevanjem ljudi iz Zelenega hribovja. Deportirano prebivalstvo so zaprli v velika, slabo vzdrževana koncentracijska taborišča. Med več kot 100.000 interniranci, ki so končali v koncentracijskih taboriščih v Suluku (Sulūq) južno od Bengazija in Al Age-li zahodno od Adždabije (Ajdābiyā), jih je več desetisoč zaradi neznosnih razmer umrlo. Ocenjujejo, da je zaradi vojaških posredovanj ter lakote in bolezni v taboriščih umrlo okrog 80.000, morda celo več Libijcev. Po nepreverjenih podatkih je bilo v Cirenajki, kjer je bil odpor najmočnejši, ubitih kar polovica vseh prebivalcev. Ko so Italijani zajeli in usmrtili vodjo odpora, legendarnega Al Muktarja, se je upornost počasi poglela. Leta 1934 je Mussolini Tripolitanijo in Cirenajko povezal s skupnim imenom Libija. Povzel ga je po rimskem cesarju Dioklecijanu, ki je z njim že pred 1500 leti označil upravno enoto rimskega imperija v severni Afriki. Do leta 1934 se je italijanski nadzor razširil na Fezan, ki pa je še naprej ostal pod vojaško upravo. Leta 1937 se je Mussolini cinično razglasil celo za zaščitnika islama. Med letoma 1938 in 1939 je skušal kolonizirati celotno Libijo. S tem namenom je tja poslal 30 tisoč italijanskih naseljencev, s čimer se je število Italijanov v Libiji povzpelo na čez 100.000, več kot je bilo francoskih naseljencev v sosednji Alžiriji. Večino naseljencev so usmerili na Gefarsko nižavje v Tripolitaniji in v Zeleno hribovje v Cirenajki. Naseljencem so dodelili zemljo, ki so jo s silo odvzeli prvotnim prebivalcem.

Med 2. svetovno vojno je bila Libija prizorišče hudih spopadov med italijansko in nemško vojsko na eni strani ter britanskimi silami na drugi. Ob vstopu Italije v vojno leta 1940 so cirenajški voditelji pod vodstvom Idrisa as Sanussija pozvali k uporju proti Italijanom in sodelovanju z Britanci. Voditelji iz Tripolitanije, ki so bili pod močnejšim vojaškim in političnim pritiskom okupacijskih italijanskih sil, so bili do cirenajških pobudnikov nezaupljivi in jih v uporju niso podprli. V Cirenajki so nanovačili pet bataljonov vojakov, ki so pozneje sodelovali v bojih na strani britanskih sil. Glavno žarišče spopadov v severni Afriki je bilo na ozemlju Cirenajke, prek katere so se sovražne sile zapodile v štirih velikih ofenzivah. Septembra 1940 so Italijani napadli Egipt. Silovito ofenzivo je zaustavila pomanjkljiva oskrba vojaških enot. V protinapadu tri mesece pozneje so bili Italijani, ki so se dvema britanskima divizijama zoperstavili s kar desetimi divizijami, poraženi in potisnjeni nazaj proti zahodu, do Tobruka. Italijanska prva armada se je februarja 1941 predala in Britanci so zasedli vso Cirenajko. Pri tem je bilo zajetih 150.000 italijanskih vojakov.

Marca 1941 je v boje posegel nemški afriški korpus pod vodstvom generala, poznejšega feldmaršala Erwina Rommla z vzdevkom 'Puščavski lisjak', ki je Britance iz Cirenajke potisnil nazaj, vse do egiptovske meje. Britanci so uspeli obdržati le Tobruk, kjer so se utrdili. Kljub obleganju so vztrajali sedem mesecev, potem pa so nemški afriški korpus potisnili nazaj proti zahodu in znova zasedli Cirenajko. Januarja 1942

so Nemci zbrali vojaške enote za ponovno ofenzivo, katere cilj je bil prodreti vse do Sueza v Egiptu. V silovitem prodoru so do junija spet zasedli Cirenajko in Tobruk, ki je tokrat padel že prvi dan napada. Ofenziva se je zaradi zavezniških zračnih napadov na oskrbne enote zaustavila pri egiptovskem mestecu El Alameinu (Al 'Alamayn), le 100 km oddaljenem od Kaira.

Oktobra 1942 so zavezniki pod vodstvom generala Montgomeryja predrli nemško fronto pri El Alameinu in Nemce ter Italijane prisilili k umiku. Januarja 1943 so osvojili Tripolis in mesec pozneje so bile z libijskega ozemlja pregnane še zadnje nemške enote.

Obdobje neodvisnosti

S pariškim mirovnim sporazumom leta 1947 se je Italija Libiji dokončno odrekla. V času italijanske okupacije je umrla kar četrtnina libijskega prebivalstva, za kar se je italijanska vlada Libijski džamahiriji uradno opravičila julija 1999. Italija naj bi kot nadomestilo za storjene krivice med okupacijo Libije privolila v plačilo odškodnine v višini 260 milijonov ameriških dolarjev.

Junija 1947 je Združeno kraljestvo, ki je po 2. svetovni vojni prevzelo upravo v Cire-

Z odkritjem nafte in zaslužki od njene prodaje je milijonski Tripolis prerasel v sodobno prestolnico, kjer se prepletajo tradicija, večetničnost, globalizacija in razkošnost. Foto: Krištof Kranjc.

najki in Tripolititaniji, priznalo avtonomijo Cirenajke pod vodstvom emirja Mohameda Idrisa as Sanussija. Istega leta je Generalna skupščina OZN sprejela sklep o združitvi Cirenajke, Tripolititanije in Fezana v neodvisno državo z imenom Združeno kraljestvo Libije. Neodvisnost so razglasili 24. decembra 1951. Na čelu je bil kralj Idris I., ki je vladal vse do državnega prevrata leta 1969. V obdobju njegove vladavine je na podlagi odkritja bogatih nahajališč nafte zelo obogatela vladajoča elita. To je povzročalo nesoglasja med posameznimi deli države in velike socialne razlike, kar je slednjič privedlo do državnega udara oziroma vojaškega prevrata, ki ga je vodil še vedno aktualni libijski vodja, veliki brat Moamer el Gadafi.

Moamer el Gadafi

Polkovnik Moamer el Gadafi je vse od državnega udara leta 1969 nesporni vodja države, čeprav je leta 1979 formalno sestopil z oblasti in nima nobenega uradnega naziva. V vladnih krogih in uradnem tisku ga nazivajo z raznimi častnimi naslovi, kot sta "Vodnik velike revolucije" ter "Bratski vodja in vodnik revolucije". Palestinski voditelj Jaser Arafat je Gadafija primerjal z "Vitezom revolucionarnih fraz", bivši ameriški predsednik Ronald Reagan pa mu je pravil "Stekli pes". Zadnje čase so ga afriški diplomati poimenovali "Oče afriške enotnosti", zahodni medijski analitiki pa imajo še najrajši izraz "Libijski postarani enfant terrible". V duhu sodobnega časa so ga mladi Libijci v Tripolisu poimenovali "The man".

Polkovnik Moamer Abu Minjar el Gadafi je bil leta 1942 rojen v revni kmečki družini v oazi v Sirtski puščavi. Njegov oče Mohamed Abdul Salam bin Ahmed bin Mohamed (Abu Meniar) in njegova mati Ajša sta bila revna beduina iz plemena Al Gadafa (Al Quaddhafa), ki poseduje območje oaze Džofre (Wāhāt al Jufrah) ob meji med Tripolititanijo in Cirenajko. Po pričevanjih naj bi bil bodoči vodja revolucije resen in pobožen otrok. Do 14. leta je obiskoval versko osnovno šolo v Sirti in postal prvi družinski član, ki je znal brati in pisati. Zaradi siromašnega porekla so ga sošolci zasmehovali. Srednjo šolo je obiskoval v Sebhi, kjer je spoznaval podobne navdušence, ki so navdih za osebni razvoj iskali v idejah egiptovskega predsednika Gamala Abdela Naserja. Zaradi arabskega nacionalizma in zagovarjanja tedanji libijski monarhični oblasti nasprotujočih revolucionarnih idej, so ga izključili iz šole. Kljub temu je pozneje nadaljeval študij prava na univerzi v Tripolisu in ga zaključil z visokimi ocenami. Leta 1963 se je vpisal na vojaško akademijo v Bengaziju, od koder so ga čez dve leti napotili na Kraljevo vojaško akademijo Sandhurst v Združenem kraljestvu. V času šolanja je s somišljeniki organiziral skupino častnikov, ki so sklenili, da bodo zrušili libijsko prozahodno monarhistično vladavino.

Leta 1969 je Gadafi s skupino častnikov izkoristil splošno nezadovoljstvo, ki so ga povzročili naraščajoče socialne razlike po odkritju nafte, korupcija ter nasprotja med centralisti in federalisti. Po junijski vojni leta 1967, v kateri je arabska vojska doživela hud poraz proti Izraelu, se je nezadovoljstvo do vlade čedalje bolj stopnjevalo. Očitali so ji tudi, da ni ustrezno pomagala bratskim Arabcem in da podpira imperialistično politiko zahodnih držav. Sledile so množične demonstracije ter napadi na veleposlaništva zahodnih držav in libijsko židovsko prebivalstvo. 1. septembra 1969 je polkovnik Gadafi izkoristil odsotnost kralja Idrisa I., ki je bil na zdravljenju v Turčiji, in z vojaškim državnim prevratom z oblasti odstranil kraljevega nečaka, kronskega princa Sajida Hasana ar Rid al Mahdija as Sanussija, ki je v odsotnosti kralja vladal v državi. Vrhovni revolucionarni svet je takoj razglasil Libijsko arabsko republiko. V navalu prot imperialistične jeze je Gadafi zaprl britanska in ameriška vojaška oporišča, povečal število pripadnikov libijskih oboroženih sil in izgnal ali pozaprl višje oficirje, povezane z bivšo monarhijo. Sledila je prepoved

delovanja političnih strank in izhajanja vseh časopisov, zaprli so tudi vse katoliške cerkve. V mošejah so Sanussijevo duhovščino zamenjali z "ustreznejšimi" verskimi učenci. Izvedli so tudi nacionalizacijo bank in tujih naftnih družb. V gospodarstvu je velika podjetja prevzela država, v manjših pa je še vedno ostalo zasebno lastništvo. Razlaščeno je bilo vse premožnje, ki je pripadalo Italijanom in Judom, Libijo pa je zapustilo okrog 30.000 italijanskih priseljencev. Gadafijeva priljubljenost med

Gadafijev kult osebnosti je opazen na slehernem koraku. Foto: Krištof Kranjc.

ljudstvom je še narasla, ko je izdatna finančna sredstva namenil razvoju kmetijstva in nadaljevanju razvojnih programov v gospodarstvu, kar je omogočilo dvig življenjskega standarda v državi. Januarja 1973 je razglasil začetek ljudske revolucije, ki je vrhunec dosegla z razglasitvijo Socialistične ljudske libijske arabske džamahirije na splošnem ljudskem kongresu v Sebhi 3. marca 1977.

Gadafi je politične smernice nove oblasti utemeljil v Zeleni knjigi, ki jo je obelodanil leta 1976. V njej je razkril bistvo islamskega socializma, ki temelji na arabskem nacionalizmu, socialni državi in obliki neposredne demokracije ljudstva. V svoji politični ideologiji je zlitje islamske kulture s socializmom poimenoval "tretja univerzalna teorija". Gospodarstvo je dodobra podredil državnim interesom. Prednost v gospodarskem razvoju je namenil razvoju kmetijstva, ki naj bi ga podprli s sredstvi, pridobljenimi s črpanjem in predelavo nafte. V družbenem razvoju je poudaril pomen islama, javnega blagorja ter izobraževanja. Neposredno demokracijo si je zamislil uresničiti s pomočjo pojma "džamahirija", ki v prevodu pomeni 'moč ljudstva', v bolj političnem smislu pa 'država množic'. Neposredno demokracijo je predvidel v obliki ljudskih kongresov oziroma komitejev na različnih ravneh. Predstavo idealne politične države je motilo le dejstvo, da je s pomočjo revolucionarnih komitejev preganjal vse politične disidente. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja so revolucionarni komiteji preganjali politične nasprotnike in nanje izvajali atentate tako doma kot v tujini.

Gadafijeva zunanja politika je bila usmerjena v uresničevanje panarabizma in panislamizma ter protiimperializma. Združevanje arabskih in islamskih držav, katerega močan zagovornik je bil prav Gadafi, zaradi razlik v pogledih na družbenopolitično ureditev ni obrodilo trajnejših sadov. Njegov poskus, da bi po Naserjevi smrti leta 1970 kot idejni vodja arabske države združil v enotno Federacijo arabskih republik, se je tako kot mnogo drugih izjalovil. Poskušal se je povezati z mnogimi arabskimi državami: z Egiptom in Sirijo (v letih 1969 in 1971), s Tunizijo (leta 1974), Sirijo (leta 1980), Čadom (leta 1981), Marokom (leta 1984), Alžirijo (leta 1986) in celo Sudanom (leta 1991). Večina poskusov se je izjalovila, saj se arabski ideali niso ujemali z realnostmi njegovim pogledom nekompatibilnih vlad. Prijateljstvo se je ponekod sprevrglo v sovraštvo. Leta 1977 je prišlo do obmejnih konfliktov z Egiptom, ki so grozili, da se bodo sprevrgli v vojno med državama.

Ko so se panarabske zveze z arabskimi državami izkazale za neuresničljive, je Gadafi pozornost usmeril proti Afriki. Tamkajšnjim revolucionarnim in osvobodilnim gibanjem je zagotavljal denarno in vojaško podporo. Podpiral je tudi Palestinsko osvobodilno gibanje (PLO) in organizacijo Črni september v Palestini, Iran v vojni z Irakom, Irsko republikan-

V zadnjem desetletju Gadafi izraža panafriško naravnost; pojavlja se kot pobudnik vseafriške federacije, ki bi institucionalno trdneje povezala črno celino. Foto: Matjaž Napokoj.

nad škotskim mestom Lockerbie leta 1988, v katerem je umrlo 270 ljudi, in vpletenosti v napad na francosko letalo UTA, v katerem je leto pozneje na preletu čez Saharo umrlo 171 ljudi, je Libijo obsodila vsa svetovna javnost. Združeni narodi so zoper njo uvedli politične in gospodarske sankcije, ki so trajale tako dolgo, dokler ni trmasti Gadafi leta 1999 pristal na izročitev obdolžencev napada na letalo Pan Am. V zadnjih letih je Gadafijeva revolucionarna vnema dodobra popustila in odnosi z nekdanjo največjo sovražnico Združenimi državami Amerike so se postopno normalizirali.

Leta 1999 je libijski voditelj gostil konferenco afriških državnih voditeljev. Uradni razlog visokega srečanja je bila zahvala afriškim narodom za podporo med embargom, v resnici pa je na njem razkril načrte o oblikovanju Združenih držav Afrike, ki naj bi delovale po vzoru Evropske Unije. Februarja 2001 je 41 afriških držav podpisalo ustanovno listino Afriške zveze in 13 med njimi jo je tudi ratificiralo. Ta sporazum je nadomestil težavno in politično zlomljeno Organizacijo Afriške enotnosti ter tlakoval pot prihodnji vseafriški federaciji s ciljem oblikovanja enotne afriške vojske, valute, parlamenta in celo enotnega afriškega potnega lista. V zadnjem času se pod površčem libijske družbe in med arabskimi sosedami vse pogosteje zastavlja vprašanje, ki vzbuja obilo nelagodja: kaj se bo zgodilo po Gadafiju? Sosednje države verjamejo, da je Gadafi kljub mnogim napakam v državi vzpostavil stabilnost in Libijo obranil pred širjenjem islamskega fundamentalizma. V strahu pred njim si mnogi želijo, da bi bil libijski vodja še dolgo na oblasti.

Gadafi ima osem otrok, od tega kar sedem sinov. Najstarejši Mohamed el Gadafi vodi libijski olimpijski komite in ima v lasti vsa telekomunikacijska podjetja v državi. Mlajši Sadi el Gadafi vodi libijsko nogometno zvezo in se pojavlja kot filmski producent. Tretji najstarejši je Saif el Islam el Gadafi, ki je trenutno gonilna sila gospodarskih reform; med vsemi sinovi ima največ možnosti za prevzem očetovega položaja. Je zelo obetaven politik, ki se je že uveljavil v mednarodni politični areni. Posredoval je tudi v pogajanjih z islamskimi skrajneži na Filipinih, ko so pred leti ugrabili skupino ameriških turistov. Gadafijeva edina hči Ajša Gadafi je odvetnica. Med drugim je zastopala obrambo ujetega nekdanjega iraškega predsednika Sadama Huseina. Vsi štirje omenjeni otroci veljajo za morebitne Gadafijeve naslednike. Preostali trije sinovi El Moatasim, Hanbil in Hamis so manj izpostavljeni. Deklica Hana, ki je bila ubita med ameriškim zračnim napadom leta 1986, ni bila prava Gadafijeva hči, ampak njegova posvojenka.

sko armado (IRA) na Severnem Irskem in druga protiimperialistična gibanja, ali, povedano drugače, podpiral je mednarodni terorizem. Libija je bila obdolžena tudi pomoči teroristom v napadu na izraelske športnike na olimpijskih igrah v Münchnu leta 1972, bombnega napada na diskoteko, v kateri so bili obiskovalci predvsem ameriški vojaki, leta 1986 v Berlinu, ter bombnih napadov na rimskem in dunajskem letališču. Zaradi vseh teh dejanj sta Združene države Amerike leta 1982 in Združeno kraljestvo leta 1984 z Libijo prekinila diplomatske odnose. Po bombnem napadu na letalo družbe Pan Am 103

Državna ureditev

Libija je islamska socialistična ljudska republika. Temelj sedanje družbene ureditve je deklaracija o vzpostavitvi ljudske oblasti, sprejeta 3. marca 1997, ki temelji na Gadafijevi Zeleni knjigi, objavljeni leta 1975. V njej je "veliki" vodja orisal svoj filozofski nazor in predstavil poglede na demokracijo. Knjiga poziva k vztrajanju libijskega naroda na poti v socializem, kakor ga Gadafi pojmuje v smislu tretje univerzalne teorije, s katero odklanja kapitalizem in "čisti" socializem, ki ga nadomesti z islamskim socializmom. Vzpostavlja neposredno ljudsko demokracijo, v kateri je edini nosilec oblasti ljudstvo, ki to vlogo uresničuje prek ljudskih kongresov, ljudskih odborov, sindikatov in poklicnih združenj.

Najvišje oblastno telo je Generalni ljudski kongres s 3000 člani. Ljudski kongresi so libijska oblika "neposredne demokracije". Neposredno vključitev vseh polnoletnih državljanov v politično odločanje naj bi omogočali temeljni ljudski kongresi. Nad njimi so okrožni in ljudski kongresi, sestavljeni iz delegatov temeljnih ljudskih kongresov. Generalni ljudski kongres sestavljajo sekretarji temeljnih, mestnih in okrožnih kongresov ter delegati sindikatov, poklicnih združenj in društev iz vseh šabijatov. Sestaja se dvakrat letno za teden dni. Naloge vlade opravlja Generalni ljudski odbor, ki je izvršilno telo Generalnega ljudskega kongresa; sestavljajo ga generalni sekretar in 15 sekretarjev (ministrov). Volilno pravico imajo vsi libijski državljani, starejši od 18 let.

Oblast v državi se v praksi deli na dve veji. Poleg ljudskega kongresa in ljudskih komitejev obstoji še revolucionarni sektor oblasti, tako imenovani Revolucionarni komite, ki ga sestavljajo vodja revolucije Gadafi in preostali še živeči člani Vrhovnega revolucionarnega sveta iz leta 1969. Člani revolucionarnega sveta niso voljeni, temveč jim članstvo pripada glede na zasluge v času revolucije. Člani sveta so prvih sedem let (do leta 1977) državo vodili neposredno, nato pa so oblast predali ljudskim kongresom. Kljub temu revolucionarni svet še vedno diktira odločitve formalni zakonodajni oblasti džamahirije. Po uspešnih gospodarskih reformah ljudje čedalje glasneje zahtevajo tudi reforme političnega sistema.

Politične stranke so od leta 1972 prepovedane. Dopusčeno je sicer delovanje nevladnih društev, a le pod pogojem, da so njihovi cilji usklajeni s cilji revolucije. Sindikalnih organizacij ni. Namesto njih so formirana poklicna združenja, ki v državni strukturi poleg kongresa in komitejev predstavljajo tako imenovani tretji steber družbe. Združenja nimajo pravice do stavke, imajo pa predstavnike v Generalnem ljudskem kongresu.

Za sodstvo so značilne tri veje sodne oblasti, ki od leta 1994 delujejo po zgledu šeriatskega prava. Uveljavljanje islamskih vrednot vključuje tudi prepoved uživanja alkohola in iger na srečo. Sodno oblast sestavljajo ljudska sodišča s prizivnim in vrhovnim sodiščem ter revolucionarna in vojaška sodišča, ki razsojajo tudi o politično motiviranih kriminalnih dejanjih zoper državo.

ČLENITEV LIBIJE NA OKROŽJA, TAKO IMENOVANE ŠABIJATE

ŠABIJATI

1. Ajdabiya	12. Al Wahat	23. Nalut
2. Al Butnan	13. Az Zawiyah	24. Tajura Wa Al
Nawahi Al Arba'
3. Al Hizam Al Akhdar	14. Banghazi	25. Tarhuna Wa Msalata
4. Al Jabal Al Akhdar	15. Bani Walid	26. Tarabulus
5. Al Jfara	16. Darnah	27. Sabha
6. Al Jufrah	17. Ghat	28. Surt
7. Al Kufrah	18. Ghadamis	29. Sabratha Wa Surman
8. Al Marj	19. Gharyan	30. Wadi Al Hayaa
9. Al Murgub	20. Murzuq	31. Wadi Al Shatii
10. An Nuqat Al Khams	21. Mizdah	32. Yafran
11. Al Qubah	22. Misratah	

PREBIVALSTVO

TEMEJNE PREBIVALSTVENE ZNAČILNOSTI:	
Število prebivalcev julija 2008 (ocena):	6.173.579
Prebivalstvo, mlajše od 15 let, leta 2008:	32,2 %
Prebivalstvo, starejše od 65 let, leta 2008:	4,2 %
Povprečna starost prebivalstva leta 2008:	23,6 let
Povprečna starost moških leta 2008:	23,7
Povprečna starost žensk leta 2008:	23,5
Rodnost leta 2008:	25,62 ‰
Umrljivost leta 2008:	3,46 ‰
Naravni prirastek leta 2008:	22,16 ‰
Letna rast prebivalstva leta 2008:	2,2 %
Fertilnost leta 2008:	3,15 otroka na žensko
Umrljivost dojenčkov leta 2008:	21,94 ‰
Pričakovano trajanje življenja leta 2008:	77,1 leta
Pričakovano trajanje življenja moških leta 2008:	74,8 leta
Pričakovano trajanje življenja žensk leta 2008:	79,4 leta
Delež nepismenih leta 2003:	17,4 %
Delež nepismenih moških leta 2003:	7,6 %
Delež nepismenih žensk leta 2003:	28,0 %
Delež aktivnega prebivalstva leta 2003:	27,2 %
Delež mestnega prebivalstva leta 2001:	88,0 %

Libija je ena od držav z najhitreje rastočim številom prebivalcev na svetu, saj država spodbuja rojevanje, poleg tega se znižuje umrljivost, priseljujejo se tudi delavci iz drugih arabskih držav, zlasti Egipta, Tunizije, Sudana in Palestine, k čemur velja prišteti še veliko število nelegalnih priseljencev iz podsaharske Afrike.

Kljub državnemu spodbujanju rojevanja primerjava podatkov med letoma 1998 in 2007 pokaže, da se tako rodnost kot naravna rast prebivalstva počasi umirjata. Tako se je naravni prirastek s 3,2 % zmanjšal na 2,3 %. Rodnost je še vedno visoka (skoraj 26 ‰), umrljivost pa zelo nizka (le 3,4 ‰). Delež mladega prebivalstva je 32,2 %, kar polovica prebivalcev je mlajših od 20 let. Prebivalstvo ima mlad demografski režim s še vedno hitro rastjo števila ljudi, ki se je od leta 1961 povečalo za kar petkrat.

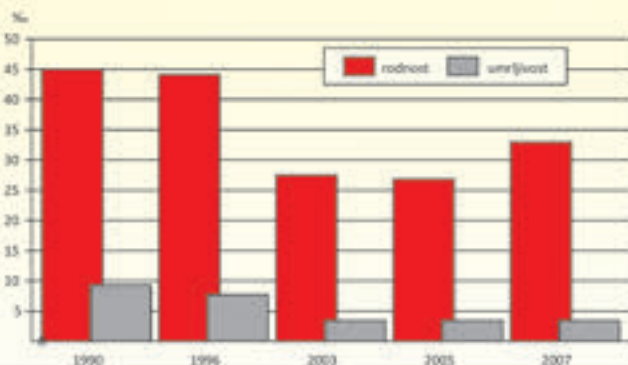
RAST PREBIVALSTVA LIBIJE V LETIH 1961–2005

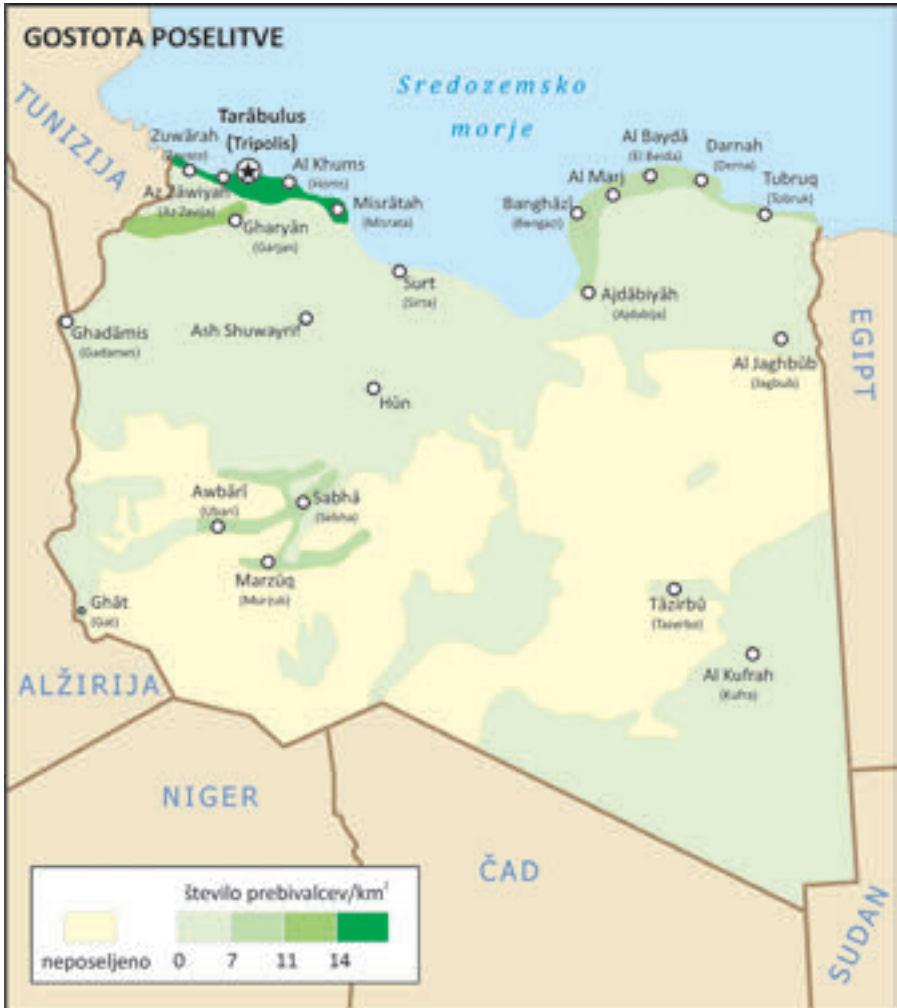
RAST PREBIVALSTVA TRIPOLISA V LETIH 1890–2005

NARAVNO GIBANJE PREBIVALSTVA LIBIJE V LETIH 1990–2007

Na rast števila prebivalcev vplivata tudi daljšanje pričakovane življenjske dobe in zmanjševanje smrtnosti dojenčkov. Pričakovana starost ob rojstvu se je s 65 podaljšala na 77 let. Oba parametra kažeta na izboljšano zdravstveno oskrbo in večjo kakovost življenja. Hitro narašča tudi priseljevanje v državo. Število uradno priseljenih, zlasti tujih delavcev na naftnih poljih je leta 2007 znašalo 166.510, nelegalnih priseljencev, ki prihajajo prek odprtih meja iz podsaharske Afrike, pa je še bistveno več. Ocenjujejo, da jih je med enim in dvema milijonoma, kar predstavlja od 18 do 36 % vsega prebivalstva.

Povprečna gostota poselitve je 3,2 prebivalca na km². 90 % ljudi živi ob obali Tripolitanije in Cirenajke, na skupno vsega desetini ozemlja, kjer prebivalstvena gostota presega 50 prebivalcev na km². 88 % Libijcev živi v mestih, zlasti na območjih glavnega mesta Tripolisa z 1,7 milijona prebivalci ali kar 30 % libijskega prebivalstva in drugega največjega mesta Bengazija z okrog milijonom prebivalcev, ter v Tobruku, Dorni, El Beidi (Al Baydā'), Misrati, Homsu (Al Khums) in Az Zaviji (Az Zāwiyah). Edino večje mesto v notranjosti države je Sebha. V saharskem delu države v povprečju ne živi niti en človek na km².

Narodnostna, verska in jezikovna sestava

Večina prebivalcev Libije se opredeljuje za **Arabce**, čeprav so večinoma berberskega rodu. Arabski osvajalci so med 7. in 11. stoletjem prvotnim Berberom postopoma vsilili kulturo in jezik ter jih arabizirali. Mešanje obeh skupin ljudstev je pripomoglo, da se le redki lahko identificirajo kot čisti Arabci. V tem primeru oznaka Arabci velja za arabizirano ljudstvo, ki ima skupni jezik in isto kulturno tradicijo. Libijski Berberi in Arabci skupaj sestavljajo 97 % prebivalstva, preostale (uradne) 3 % pa predstavljajo podsaharski Afričani, Grki, Maltežani, Italijani, Egipčani, Pakistanci, Turki, Indijci in Tunizijci. Po veroizpovedi prevladujejo sunitski muslimani. V letih po državnem udaru leta 1969 je Gadafijev režim izrecno poudaril pomen islama in vero skladno s Koranom aktivno vključil v politiko, pravo in vsakodnevno življenje. Čeprav formalno vseskozi velja svoboda veroizpovedi, so po letu 1969 vse krščanske cerkve spremenili v mošeje ali vladne urade, zato zdaj maloštevilno krščansko skupnost z okrog 40.000 katoliki in še manj številnimi anglikanci sestavljajo zlasti tujci. Nekdaj močna judovska skupnost se je po večletnem pritisku po 2. svetovni vojni, zlasti v prvih letih po razglasitvi neodvisnosti Libije, odselila.

Islam

Islam pomeni poslušnost in mir s predanostjo božji volji. Islam pomeni podreitev Bogu, musliman pa je tisti, ki je podrejen Bogu. Musliman torej pomeni 'pokoren' (Bogu). Danes je po vsem svetu okrog 1,3 milijarde pripadnikov islamske veroizpovedi, največ v jugozahodni in osrednji Aziji ter severni Afriki. Islam je za krščanstvom druga najbolj razširjena religija na svetu. Njegov začetnik je prerok Mohamed, ki se je rodil leta 570 v Meki. Ko je bil star 40 let, je doživel razodetje. Prek angela Gabrijela je prejel božje sporočilo, da je izbran za njegovega poslanca, ki naj med ljudi razširi novo vero z bistvenim sporočilom, da "ni boga, razen boga" (Alah pomeni 'edini Bog'). Ker je razglašal, da so pred Bogom vsi enaki, se je zameril lokalnim veljakom, ki so do Mohameda postali sovražni. Pred njimi je s somišljeniki leta 622 pobegnil v Medino, kar je znano kot hedžra (tudi hidžra) ali selitev. Datum tega dogodka je za muslimane tako pomemben, da se takrat začenja njihovo štetje let. Kalifi so kot Mohamedovi nasledniki v 7. stoletju v imenu Alaha islamsko vero razširili z Arabskega polotoka proti vzhodu do Indije in proti zahodu vzdolž severnoafriške obale do Atlantskega oceana.

V Libiji je uradni jezik arabščina. Po osamosvojitvi izpod kolonialnega jarma so novonastale severnoafriške države kot uradni jezik namesto francoščine in italijanščine uvedle arabščino, medtem ko berberski jeziki niso dobili ustreznega statusa. Proces arabizacije se je nadaljeval in zdaj je večina ljudi tako arabiziranih, da jih v bistvu ne moremo imeti več za Berbere. V splošni rabi sta dva dialekta arabščine. Okrog 15 % prebivalcev Libije še govori berberske jezike (tamazig), zlasti v hribovju Nafusa in mestu Zuvara (Zuwārah) ob sredozemski obali v Tripolitaciji na severozahodu države ter v zahodno-libijskih oazah Gadames, Gat in Avjila. Na jugu Tuaregi uporabljajo berberski jezik tamašek. Na obronkih Tibestija na skrajnem jugu države živijo nilo-saharski Tubuji in

Zagavi. V večjih mestih sta v rabi tudi angleščina in italijanščina, ki jo govori predvsem starejša generacija.

Arabščina spada v semitsko jezikovno skupino. Govori jo okrog 300 milijonov ljudi, s čimer se po številu govorcev za mandarinsko kitajščino, angleščino, hindujščino in španščino uvršča na peto mesto v svetu. Sodobni arabski jezik se deli na pogovorno ter klasično ali knjižno (fuša) arabščino, med katerima je velika razlika. Klasična arabščina je za vse Arabce enaka. Je liturgični jezik islamske veroizpovedi in uradni učni jezik v šolah. Uporablja se v javnem življenju, v knjižni arabščini so pisana knjižna dela

Etnično pestrost libijskega prebivalstva razkriva že bežen pogled na voznike terenskih vozil, v katerih so se prevažali udeleženci ekskurzije Ljubljanskega geografskega društva. Foto: Matjaž Napokoj.

in časopisi. Med 1500 letnim širjenjem se knjižni jezik ni bistveno spremenil. Pogovorna arabščina se deli na vrsto regionalnih narečij. Vzrok za tovrstne razlike je okoliščina, da so po velikem širjenju v 7. in 8. stoletju posamezne prebivalstvene skupine ostale geografsko odrezane druga od druge, hkrati pa so prevzemale jezikovne vplive podjarmljenih ljudstev, pozneje pa tudi kolonialnih zavojevalcev. Značilno je, da se govorniki posameznih narečij zaradi precejšnjih jezikovnih razlik med seboj ne razumejo. Razlike so opazne tako med posameznimi pokrajinami kot tudi med mestom in podeželjem znotraj njih. Libijski dialekt je mešanica egipčanske in maroške arabščine.

Arabsko abecedo sestavlja 28 osnovnih črk, ki se v besedah zapisujejo od desne proti levi. Značilno je, da med tiskanimi in pisanimi črkami ni razlik. Velikih začetnic na začetku stavkov ne uporabljajo. Za ločevanje posameznih povedi zapisujejo posamezne črke v štirih različnih oblikah, glede na to, ali se črka pojavi na začetku, v sredini ali na koncu besede ali pa stoji samostojno. Za pravilno zapisovanje je potrebno dobro poznavanje jezika nasploh.

Berberi so potomci prvotnih prebivalcev severne Afrike. Njihov izvor ostaja nejasen.

Arabske predstavnice nežnega spola med ogledom znamenitosti v Sabrahi. Foto: Matjaž Napokoj.

Glede na jezikovno sorodnost z ljudstvi jugozahodne Azije sklepamo, naj bi od tam začeli postopoma poseljevati severne dele afriške celine. Njihova razpršena poselitev sega od oaze Siva (Wāhāt Sīwah) v Egiptu do Atlantika v Maroku ter od Sredozemskega morja na severu do reke Niger na jugu. Berberi ne čutijo pripadnosti skupnemu narodu. Govorijo v različnih jezikih, ki sicer spadajo v isto afro-azijsko jezikovno skupino, vendar se med seboj ne razumejo. Njihovo število ni natančno opredeljeno.

Berberska trgovca v slavnostnih oblačilih. Foto: Matjaž Napokoj.

Po ocenah naj bi jih bilo od 14 do 15 milijonov, še največ v Maroku, kjer sestavljajo približno tretjino prebivalstva, in v Alžiriji, kjer jih je približno šestina.

Samo berberski jezik, ljudsko imenovan "mazir", govori okrog 5 % prebivalcev Libije, nadaljnjih 10 % pa je dvojezičnih in uporablja tako arabščino kot berberski jezik. V Libiji govori berberske jezike torej okrog 15 % prebivalcev. Pravijo, da ni vsak, kdor govori arabsko, Arabec, zato pa je vsak, ki govori berbersko, Berber! Berberi svoj jezik imenujejo tamazig, to je "jezik svobodnih ljudi" oziroma "jezik plemstva". Berbersko prebivalstvo poseljuje zlasti zahodne dele Tripolitaniije in Fezana. Na jugu Libije spadajo v isto jezikovno skupino Tuaregi, ki uporabljajo berberski jezik, imenovan tamašek.

Nasprotno kot Arabci, ki delujejo kot enotno ljudstvo, Berberi nimajo skupnega imena, pod katerim bi bili prepoznavni v preteklosti. Sami sebe imenujejo Amazigi, Tuaregi pa si pravijo Imazigeni, kar pomeni 'svobodni ljudje', predstavijo pa se kot pripadniki družinskega klana ali plemena. Naziv Berberi, ki so jim ga nadeli tujci, označuje pripadnike različnih etničnih skupin s podobnim jezikom, kulturo in načinom življenja. Izraz berber izvira iz grščine. V grščini je 'ber-ber' podobno kot 'bla-bla', torej 'blebetač', pomenil oznako za ljudi, katerih jezika antični Grki niso razumeli. Z njim so poimenovali vse Negrke, torej tujce v njihovih kolonijah. Kljub temu so Grki v antiki Berbere imenovali Libijci, deželo med Marokom in Egiptom pa Libija. Rimljani so zanje uporabljali imeni Numidijci in Mavri. Prvi so grški izraz berber za poimenovanje prebivalcev severne Afrike uporabili Arabci, ki so povzeli imensko oznako Al Barbar, vendar ne v njenem slabšalnem pomenu. Prek arabščine so ime prevzeli tudi Evropejci.

Nasprotno od prevladujočega stereotipa v Evropi velja, da se večina Berberov preživlja oziroma se je preživljala s poljedelstvom okrog stalnih naselbin v hribovitih pokrajinah blizu Sredozemske obale ter v saharških oazah, ne pa z nomadizmom.

Berberi so bili v zgodovinskem razvoju pod raznovrstnimi vplivi številnih ljudstev, ki so trgovala, osvajala in plenila vzdolž obal Sredozemskega morja. Na berbersko prebivalstvo so pomembno vplivali Feničani, Grki, Rimljani, Vandali, Bizantinci, Arabci, Turki, Francozi in Italijani, zato so rasno in kulturno neenotni. Svoje je prispevala tudi trgovina s sužnji, ki so jih zajeli v podsaharski Afriki in, kot je manj znano, tudi v Evropi. Po ocenah naj bi v obdobju turške vladavine v severno Afriko privedli okrog 1,2 milijona evropskih ujetnikov, sužnjev, katerih del se je pozneje pomešal z večinskim berberskim prebivalstvom.

Z osamosvajanjem se je kot odziv na ignorantni odnos vladajoče arabske večine do obstoja berberskih kultur in jezikov pojavil berberski nacionalizem, tako imenovani berberizem. Dandanes je berberski jezik priznan v Alžiriji in Maroku, v Libiji pa sicer nima statusa uradnega jezika, so ga pa kot obvezni učni predmet uvedli v šolah.

Položaj žensk v berberskih skupnostih je mnogo svobodnejši kot položaj arabskih pripadnic nežnejšega spola. Ženske si obraza ne zastirajo. Verjetno je to povezano s kmečkim načinom preživljanja in opravili na poljih, pri katerih so morale ženske enakovredno prispevati svoj delež. Si pa berberske ženske rade krasijo obraz in roke s heno, rumeno-rdečim barvilom, ki ga pridobijo iz grmovnice hena (*Lawsonia alba*, tudi

Lawsonia inermis). Tetovaža nima le kozmetičnega, ampak tudi simboličen pomen, saj preganja zle duhove ter obenem simbolizira složnost in mir. Hena namreč v prevodu pomeni 'prinašalka miru'.

Pri **Tuaregih** ali modrih puščavskih jezdecih zbuja največjo pozornost koprena oziroma šal tagilmust, ki ga nosijo moški pripadniki ljudstva. Tagilmust je 4,5 m dolg kos belega ali črnega blaga, ki si ga moški ovijejo okrog glave in vratu, tako da prekrijejo usta in nos, za oči pa pustijo le tanko režo. Ob pomembnih priložnostih nosijo kopreno iz blaga indigo barve, ki se hitro vpije v kožo in daje njihovim

Tuareg s tagilmustom, značilnim šalom, ki mu povsem prekriva usta. Foto: Matjaž Napokoj.

obrazom modrikast pridih. Tega močno cenijo, ker je blago indigo barve dragoceno in simbolizira bogastvo v družini. Tagilmust ima več funkcij. Simbolno preprečuje vstop hudobnim duhovom skozi usta v telo, predstavlja tudi statusni simbol, v praksi pa varuje usta pred prahom in peskom. Vsekakor se moški pred tujcem nikoli ne razkrijejo. Tudi čaj pijejo pod kopreno tako, da pri tem ne odkrijejo ust.

Tuareško etnično ozemlje ni sklenjeno, temveč obsega obsežne predele sušne Sahare v njenem osrednjem in zahodnem delu, pa tudi na njenem južnem obrobju, ki sega v polpuščavski pas Sahela. Po končani dekolonizaciji in osamosvojitvi afriških držav po letu 1960 je bilo to ozemlje razdeljeno med novonastale neodvisne države Niger, Mali, Alžirijo, Libijo in Burkino Faso. Skupno število Tuaregov ni natančno znano. V Nigru jih živi okrog 720.000 (podatek za leto 1998), v Maliju 440.000 (leta 1991), v Alžiriji 25.000 (leta 1987), v Burkini Faso 60.000 (leta 1991) in v Libiji 17.000 (leta 1993). V Libiji Tuaregi živijo večinoma v Fezanu. Večino prebivalstva predstavljajo v oazah Al Avajnat (Al 'Uwaynāt), Ubari, Germa in Gat.

Skrivnostni prebivalci puščave Tuaregi ali beli Berberi so potomci prvih naseljencev severne Afrike Geramantov, ki so obvladovali osrednje dele Sahare. Arabski vdori med 7. in 11. stoletjem so preplavili berberska plemena od Libije do Mavretanije, Tuaregi pa so ostali gospodarji Sahare in Arabcem niso pustili vanjo. Ime Tuaregi so jim nadedli Arabci, ki so jih zaradi njihove nedostopnosti in neusmiljenega značaja imenovali Tavarek, kar pomeni 'zapuščeni' (od Boga). Sredi nedostopne puščave, za katero niso uporabljali enega samega imena, so živeli odmaknjeno življenje. Sahara zanje ni predstavljala ene same puščave, ampak raznolike puščavske pokrajine, peščene in kamnite, ravninske in gorate. Skupen tuareški izraz za puščavo, ki ustreza arabskemu izrazu Sahara, je 'tinariven', iz česar izvira zemljepisno ime Tenere v pomeni 'pustinja'. Tuaregi sami sebe imenujejo drugače, kot jih imenujejo Arabci. Pravijo, da pripadajo ljudstvu Kel Tamašek, torej tistemu, ki govori tamašek, kakor imenujejo svoj jezik. Vsi Tuaregi namreč govorijo isti jezik, imenovan tamašek ali tamahak, ki se člani na narečja. Čeprav nimajo ohranjene pisne literature, uporabljajo oziroma so uporabljali lastno pisavo tifinar, ki je sorodna stari feničanski pisavi iz predrimskega obdobja. Ker sodobno poučevanje poteka zlasti v arabščini, marsikje pa tudi v francoščini, je tuareška pisava že skoraj povsem utonila v pozabo.

Največkrat se Tuaregi predstavijo z imenom, ki izraža njihov ponosen značaj, to je Imazigen, kar pomeni 'svoboden človek'. V sodobnosti se predstavljajo tudi kot pripadniki ljudstva Tamust, kar dobesedno pomeni 'narod'.

Tuaregi so bili tradicionalni nomadi, ki so se s čredami kamel, koz in ovc premikali s pašnika na pašnik. Več kot 2000 let so nadzorovali trgovino in karavanske poti prek Sahare, čez katero je od sredozemske obale do podsaharskih mest na njenem južnem robu vodilo pet glavnih karavanskih poti. Za njihove vrtove v oazah so skrbeli črni sužnji, ki so jih zajeli na svojih pohodih. Čeprav so se ti sčasoma popolnoma asimilirali, se je njihovo razmerje v odnosu do Tuaregov ohranilo, pri čemer so Tuaregi ohranili značaj živinorejskih nomadov, potomci sužnjeva pa so ostali poljedelci v oazah.

Tuaregi so od nekdaj zelo dobro organizirani. V 19. stoletju so se združevali v avtonomne skupnosti, ki so se povezovala v konfederacije pod vodstvom plemenskih voditeljev, imenovanih amenokal. Zanimivo je, da je bila najbolj slavna duhovna in politična voditeljica konfederacije ženska z imenom Tin Hinan, ki je združevala tuareške skupine na območju pogorja Hogar. Tuareške ženske so znotraj tuareške skupnosti zelo spoštovane in nekoč so le one znale brati in pisati. Tuareški zakon je monogamen.

Tuaregi so od nekdaj trmasto vztrajali pri svojem in se vztrajno borili z vsiljivci. Od Arabcev so prevzeli islam, arabizirali pa se niso nikoli. V 19. stoletju so jih po hudih bojih v osrednjem delu Sahare premagali Francozi, s katerimi so v letih 1907 v Maliju in 1912 v Nigru sicer podpisali mirovna sporazuma, niso pa se predali, ampak le umaknili globlje v Saharo. Na začetku leta 1990 je prišlo do njihove oborožene vstaje proti vladnim enotam v Maliju in Nigru s ciljem oblikovati avtonomno območje s prestolnico v nigerskem mestu Agadez. Po petih letih bojev so se po posredovanju francoske vlade spopadi končali z obljubo, da bodo tuareška ozemlja postala konstitutivni del matičnih držav. Ker do izpolnitve obljube še ni prišlo, so se v Nigru boji leta 2004 obnovili. Tradicionalno življenje Tuaregov so močno načele dekolonizacija, sodobna prikrita vojna za nadzor nad naravnimi viri in hitro napredujoča dezertifikacija. Mnogi so bili prisiljeni opustiti nomadski način preživljanja in si poiskati ustaljeno zaposlitev. Občutljivo ravnovesje med ljudmi in naravnimi viri, ki jim predstavljajo podlago za tradicionalno preživljanje, so pogubno zaznamovali "dobrodelni" ukrepi vlade, novi vodnjaki in namakalni sistemi ter gradnja novih domov v blokovskih naseljih. Tradicionalna naselja so prepuščena propadu in, tako kot življenje v oazah, ostajajo le še spomin na tuareško veličastno preteklost.

Manjši del libijskega prebivalstva sestavljajo **črnci**. Na jugu Libije živijo različne etnične skupine črnih Afričanov. Ljudstvo Tebu, ki šteje okrog 2600 pripadnikov, poseljuje južne dele države. Večji del te etnične skupine z okrog 215.000 pripadniki živi v sahelskih državah Čadu, Sudanu in Nigru. Skupnost povezuje pripadnost istemu jeziku iz družine nilo-saharskih jezikov. Za ljudstvo Tebu so značilna številna narečja. Večina pripadnikov je muslimanov, ki so islam prevzeli v 19. stoletju. Zaradi odmaknjenosti so znani kot osamljeni predstavniki puščav in goratega juga. Druga skupina črnih Afričanov so Haratini, potomci črnih sužnjev, ki so jih v oaze naselili Tuaregi z namenom, da so jim obdelovali njihova polja. Drugi libijski črni Afričani so potomci sužnjev, ki so jih privedli s karavanami iz podsaharskih dežel. Naseljeni so v mestih na severu države. Zadnja karavana s sužnji je v Fezan prispela leta 1929. Med 2. svetovno vojno so se ti prišleki preselili v Tripolis. V zadnjih letih "odprtih vrat", s čemer Gadafi izraža svojo panafriško naravnost, je prek libijskih meja pljusnil mogočen val prostovoljnih priseljencev iz Malija, Sudana, Čada in Nigra. Večji del jih je našel zaposlitev na namakanih zemljiščih v Fezanu, manjši del pa se je ustalil v mestih. Za vse pripadnike črnih Libijcev velja, da večina prebivalstva nanje zre zviška. Diskriminacija narašča premo sorazmerno z barvo kože: bolj kot je ta temna, močnejše je zatiranje, in obratno.

Leta 2004 se je v Libiji šolalo skupno 1,7 milijona ljudi, kar je tudi posledica izrazito

Illegalni priseljenci iz podsaharske Afrike se naseljujejo zlasti v medini, trgovski četrti v središču Tripolisa, od koder se je prvotno prebivalstvo odselilo na mestno obrobje. Foto: Krištof Kranjc.

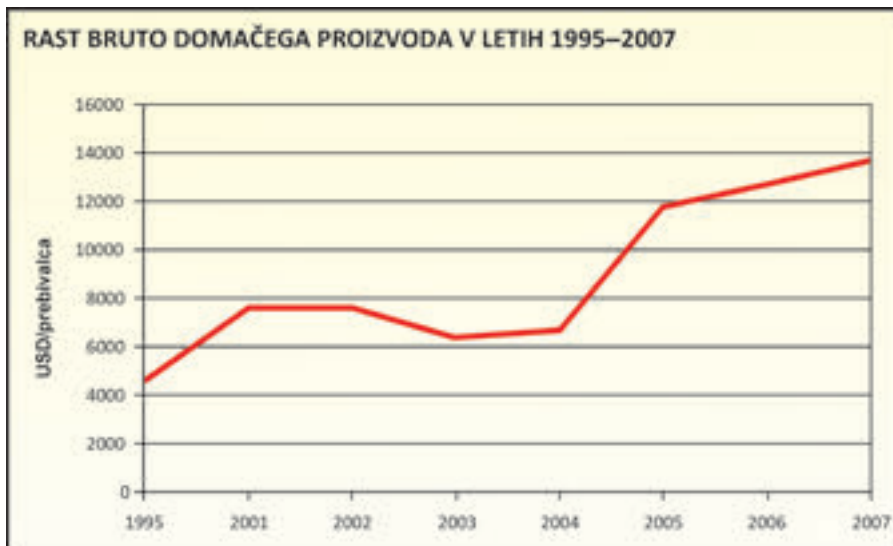
mlade starostne sestave prebivalstva. Izobraževanje je za vse libijske državljane brezplačno. Osnovno šolanje je obvezno za vse otroke do 14. leta starosti. Za Libijo je zato značilna visoka stopnja pismenosti, saj se z 88 % pismenega prebivalstva uvršča na prvo mesto med afriškimi državami. Zaradi povečanega zanimanja za nadaljevanje študija na visokih in višjih šolah nastajajo nove univerze in vrata odpirajo nove študijske smeri. Prva univerza v državi je bila ustanovljena takoj po osamosvojitvi leta 1951 v Bengaziju, sledilo je odprtje univerze v glavnem mestu Tripolisu. Leta 1975 je bilo na obeh univerzah vpisanih 13.418 študentov, leta 2004 pa že kar 270.000. Od leta 1975 se je število univerz z dveh povečalo na devet s skupno 84 študijskimi smermi. Načrtujejo gradnjo sedmih novih univerzitetnih središč, kar naj bi prispevalo k željeni decentralizaciji izobraževalnega sistema. Dve univerzi gradijo v obalnem pasu zahodno od glavnega mesta, eno v mestu Garjan (Gharyān) 50 km južno od Tripolisa, štiri pa v Sebhi sredi puščavske notranjosti. Univerze v Sebhi bodo skladno z Gadafijevo panafriško doktrino namenjene izobraževanju študentov iz držav podsaharske Afrike.

GOSPODARSKE ZNAČILNOSTI

NAJPOMEMBNEJŠI GOSPODARSKI KAZALNIKI:	
Aktivno prebivalstvo leta 2007 (ocena):	1,83 milijona
Stopnja brezposelnosti leta 2004:	30 %
Kmetijstvo (delež BDP leta 2007; delež aktivnih leta 2004):	2,1 % BDP; 17 % aktivnih
Industrija in rudarstvo (delež BDP leta 2007; delež aktivnih leta 2004):	83,1 % BDP; 23 % aktivnih
Storitve (delež BDP leta 2007; delež aktivnih leta 2004):	14,8 % BDP; 59 % aktivnih
BDP (po kupni moči) leta 2007:	74,7 milijarde USD
BDP (nominalni) leta 2007:	57,1 milijarde USD
BDP po kupni moči na prebivalca leta 2007:	12.400 USD
Letna rast BDP leta 2007:	5,8 %
Stopnja inflacije leta 2007:	6,3 %
Prebivalstvo pod mejo revščine leta 2005:	7,4 %
Državni proračun leta 2007 – dohodki:	39,9 milijarde USD
Državni proračun leta 2007 – izdatki:	19,5 milijarde USD
Javni izdatki za izobraževanje, izraženi v deležu BDP, leta 1999:	2,7 %
Višina zunanjega dolga kot delež BDP leta 2007:	8,5 % BDP
Vrednost izvoza leta 2007:	43,0 milijarde USD
Vrednost uvoza leta 2007:	14,4 milijarde USD
Glavni izvozni artikli:	surova nafta, naftni derivati, zemeljski plin, kemikalije
Glavni uvozni artikli:	stroji, polizdelki, hrana, prometna oprema, izdelki za široko porabo
Glavni zunanjetrgovinski partnerji leta 2007:	Italija, Nemčija, Španija, Francija, Kitajska, Tunizija, Turčija, Južna Koreja, Združene države Amerike

Makroekonomski kazalci gospodarske rasti kažejo, da je libijsko gospodarstvo v hitrem vzponu. Hitro naraščata tako skupna vrednost proizvedenih dobrin kot storitev libijskega gospodarstva. Po vrednosti bruto domačega proizvoda (57,1 milijarde USD

leta 2007) je Libija na šestem mestu med afriškimi državami. Pred njo so le Južna Afrika, Nigerija, Alžirija, Egipt in Maroko. Glede na razmerje med bruto domačim proizvodom in številom prebivalstva, upoštevaje kupno moč, pa je Libija z ocenjeno vrednostjo 12.400 USD precej pred Južno Afriko na prvem mestu med afriškimi državami.

Rast bruto domačega proizvoda je nad svetovnim povprečjem. Vzrok hitre rasti so predvsem zasluzki od izvoza nafte in zemeljskega plina, ki skupaj prispevajo kar 95 % vrednosti izvoza in polovico celotnega bruto domačega proizvoda. Z izvozom nafte, naftnih derivatov in zemeljskega plina so v državni proračun vknjižili 30 milijard USD. Sestava bruto domačega proizvoda kaže, da se povečuje delež industrije in rudarstva. V dveh letih se je zlasti na račun povečane proizvodnje nafte in zemeljskega plina delež tega sektorja s 50 % povečal na 83 %. Na "nenaftno" industrijo (živilska industrija, železarstvo in jeklarstvo, proizvodnja aluminija in kemična industrija) odpade le okrog 20 %. Delež primarnih dejavnosti, ki še vedno zaposlujejo 17 % aktivnega prebivalstva, pa tudi storitvenih dejavnosti z 59 % zaposlenega prebivalstva, se počasi zmanjšuje. Primarne dejavnosti k skupnemu bruto domačemu proizvodu države prispevajo le 2,1 %, storitvene pa 14,8 %.

Politične spremembe z otoplitvijo odnosov z zahodnoevropskimi državami in Združenimi državami Amerike ter gospodarske spremembe v državi so dodobra sprostile gospodarske tokove. Medtem ko je bila stopnja rasti bruto domačega proizvoda pred letom 2000 nizka in je komajkdaj preseгла 2 %, je leta 2000 poskočila na 6 %, leta 2006 pa preseгла celo 8 %. V letu 2007 se je začela umirjati in je nazadovala na 5,8 %. Vzroki libijskega gospodarskega razcveta so torej večplastni, povezani tako s političnimi kot z gospodarskimi reformami.

Preglednica 2: Libijski bruto domači proizvod (BDP) v obdobju od leta 1995 do leta 2007 (vir: *Index mundi, GDP, 2007*).

leto	1995	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
BDP (v milijardah USD)	25	40	41	35	38	68	74	78
rast BDP	2,0 %	3,0 %	1,2 %	3,2 %	4,9 %	8,5 %	8,1 %	5,4 %
BDP na prebivalca	4624 USD	7600 USD	7600 USD	6400 USD	6700 USD	11.800 USD	12.700 USD	13.700 USD

Pred letom 2000 je bilo libijsko gospodarstvo v globoki recesiji. Razlogi so bili raznovrstni, praviloma pa so izhajali iz udejanjanja revolucionarnih idej po Gadafijevem prihodu na oblast leta 1969, ko so uvedli socialistično gospodarstvo. Ob tem so v sedemdesetih letih izvedli nacionalizacijo gospodarskih družb (leta 1973 so podržavili naftno industrijo) in kolektivizacijo na podežlju. Do leta 1981 so odpravili vsa večja zasebna podjetja in njihovo upravljanje so prevzeli delavski sveti. V prvi polovici osemdesetih let je prišlo do padca cen nafte. V drugi polovici osemdesetih in v devetdesetih letih so bile proti udeleženci v mednarodnem terorizmu in njegovi pomembni podpornici Libiji uvedene gospodarske sankcije, ki so v precejšnji meri zavrle prej živahne zunanjetrgovinske tokove.

Po letu 1992 je vlada poskušala reformirati gospodarstvo. Poskusi sprostitve zasebnega podjetništva sprva niso bili uspešni in večina gospodarstva je ostala pod neposrednim nadzorom države. Gospodarske reforme je ovirala tudi kontrola države nad cenami, krediti in mednarodnim trgovanjem. Prehod v tržno gospodarstvo je postal uspešen šele v zadnjih petih letih, ko se libijsko gospodarstvo znova vpenja v mednarodne tokove. Zaradi političnega popuščanja libijskega voditelja Moamerja el Gadafija je OZN leta 1999 začela postopno odpravljati gospodarske in politične sankcije proti Libiji, kar je obenem z rastjo cen nafte na svetovnem trgu botrovalo k znatno hitrejši rasti bruto domačega proizvoda. Rast bi bila še večja, če ne bi prišlo do zahteve po zmanjševanju kvot v prodaji nafte s strani Organizacije držav izvoznic nafte OPEC, katere pomembna članica je tudi Libija, in terorističnega napada na Združene države Amerike septembra 2001. Teroristični napad je prizadel komaj obnovljene turistične tokove in povzročil padec prihodka od turizma. Leta 2003 so Združeni narodi preklkali še zadnje gospodarske sankcije proti Libiji. Ko se je tega leta Gadafi tudi javno odpovedal izdelavi orožja za množično uničevanje, so Združene države Amerike Libijo zbrisale s seznama terorističnih držav.

Odrpava sankcij in liberalizacija gospodarstva pod vodstvom prejšnjega ministrskega predsednika Šukrija Ganema in zdajšnjega Bagdadija Mahmudija so pritegnile tuje naftne družbe. Libijska vlada je najela strokovne svetovalce iz tujine, ki naj bi začrtali pravilne usmeritve v vseh gospodarskih panogah. Koordinacijo opravlja Gadafijev sin

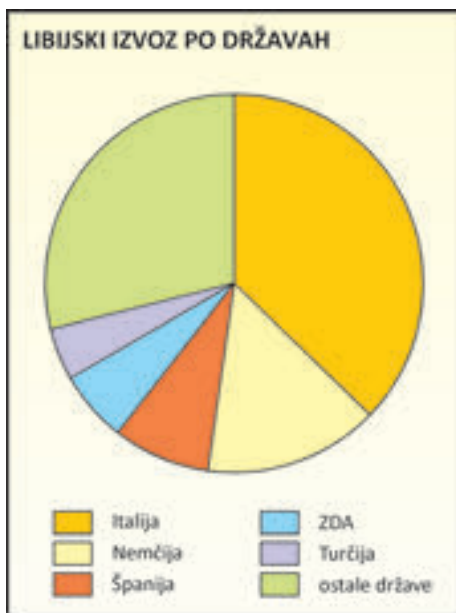
Seif el Islam el Gadafi, ki je trenutno gonilna sila reformnega gibanja v državi. V Libijo se vračajo naftni giganti, kot sta Shell in ExxonMobil. Takoj po ukinitvi mednarodnih sankcij se je začelo tekmovanje za pridobitev dovoljenj za energetske raziskave. Na razpis libijske vlade o dodelitvi dovoljenj za raziskave nahajališč zemeljskega plina in nafte se je prijavilo kar 122 tujih naftnih družb, 63 pa jih je koncesije tudi dobilo (BP, Royal Dutch Shell, ChevronTexaco, ConocoPhillips, ExxonMobil, kitajske in južnokorejske družbe ...). Kljub podeljenim koncesijam za vsaj 5 let ostajata nadzor in lastništvo nad naftno industrijo v rokah državne Nacionalne naftne korporacije. Ta ponudnike izbira na podlagi deleža dobička pri proizvodnji nafte, ki ga ponudniki odstopijo državnim družbi. Ponudniki morajo seveda kriti tudi vse stroške, povezane s črpanjem nafte in pridobivanjem zemeljskega plina. Dejavniki povečane proizvodnje nafte in naraščanja vrednosti izvoza so torej svež kapital, modernizacija obstoječih naftnih črpališč ter odkrivanje novih nahajališč nafte in zemeljskega plina.

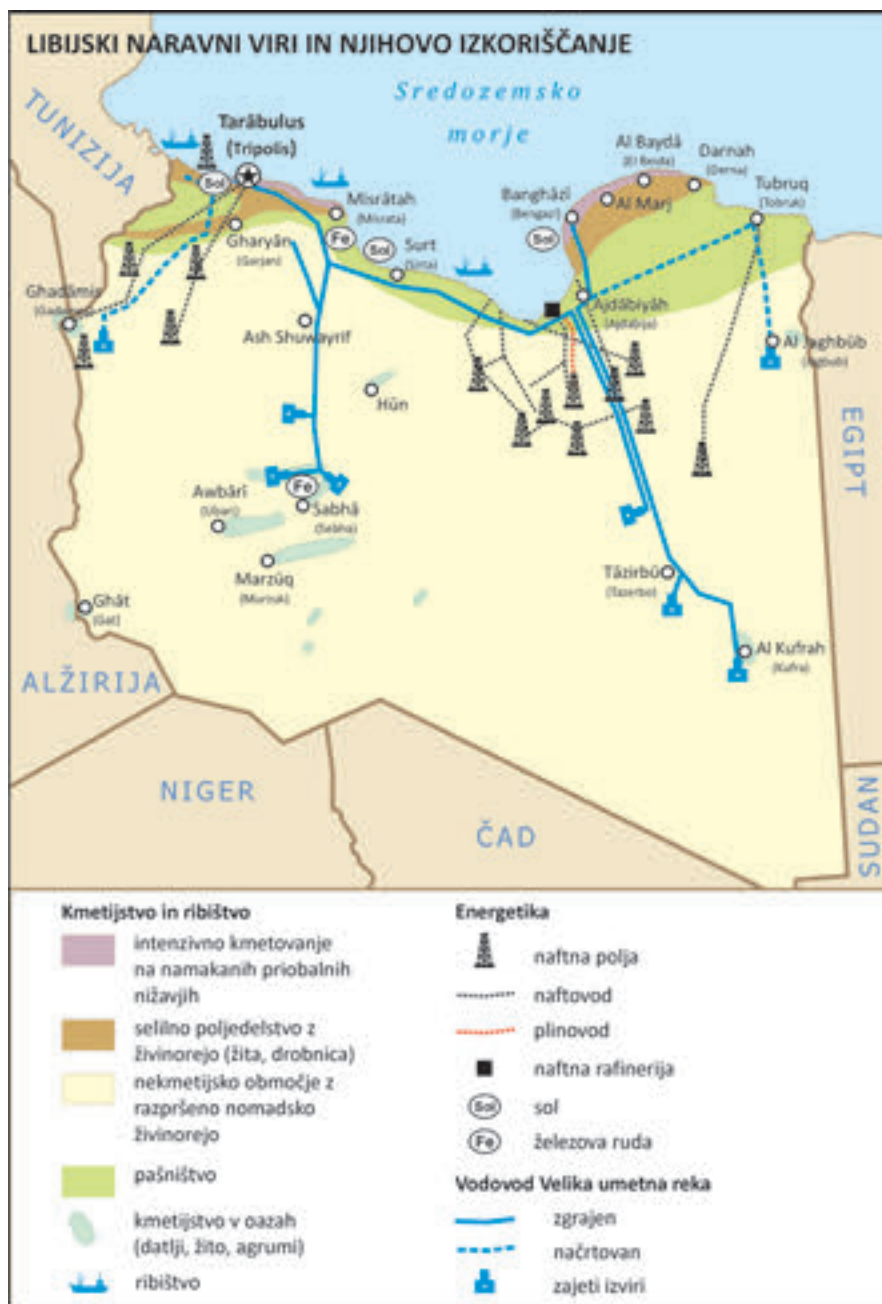
Libija se odpira navzven in postaja tudi turistično čedalje bolj zanimiva država. Povečano turistično povpraševanje vpliva na hitrejšo izgradnjo pomanjkljive infrastrukture. Cilj turističnega gospodarstva je število obiskovalcev z zdajšnjih 130.000 povečati na milijon letno.

Obstoječe cestno omrežje s 25.000 km cestami želijo dopolniti z železniškim omrežjem, ki ga Libija zaenkrat še ne premore. Načrtujejo gradnjo dveh železniških koridorjev. Prvi, obalni koridor bo v dolžini 2300 km povezoval obalna naselja od tunizijske do egiptovske meje. Z zemeljskimi deli za izvedbo prve faze, to je izgradnje proge od Tunisa do Misrate v dolžini 200 km, so začeli že leta 1999. Drugi koridor bo povezoval Tripolis z 800 km oddaljeno Sebho v notranjosti Fezana.

Glavni zunanjetrgovinski partnerji so evropske države Italija, Nemčija in Španija, v katere Libija izvozi skoraj 60 % vrednosti celotnega izvoza. Po letu 2004 so se jim zlasti v uvozu nafte pridružile Združene države Amerike. Med državami, iz katerih je Libija leta 2006 največ uvažala, prednjači Italija z 18,0 %, sledijo Nemčija s 7,8 %, Kitajska s 7,6 %, Tunizija s 6,3 %, Francija s 5,8 %, Turčija s 5,3 %, ZDA s 4,7 %, Južna Koreja s 4,3 % in Združeno kraljestvo s 4,0 %.

Kljub nagli gospodarski rasti je presenetljiv podatek o velikem deležu brezposelnih. Ocenjujejo, da je teh kar okrog 30 % od vsega aktivnega prebivalstva,

kar kaže na to, da rastoče potrebe po delovni sili niso usklajene z izobrazbeno sestavo libijskega prebivalstva. Kljub omejitvam je zaradi potreb po kvalificirani delovni sili v Libiji zaposlenih okrog 160.000 tujih delavcev. Ti prihajajo zlasti iz sosednjih magrebskih držav, Egipta, Vietnama, Indije, Filipinov in Poljske. Potrebe po manjkajoči nizkokvalificirani delovni sili pokrivajo z delavci iz podsaharske Afrike ter sosednjih držav Sudana in Čada.

Visok bruto domači proizvod pa nas ne sme zavesti. Tako kot za mnoge druge "boga-te" države tudi za Libijo velja, da ima večinsko korist od visokega BDP-ja le ozka plast privilegirancev iz vrst državne politokracije. Velik del prihodkov se izgubi v labirintu podkupljive birokracije, potroši za nakup konvencionalnih vrst orožja in trati za financiranje Gadafijevega panafriškega političnega avanturizma. Zaradi ne najboljšega gospodarjenja raste inflacija in s tem cene uvoženega blaga, kar znižuje življenjski standard večine ljudi. Kljub temu velja, da je v Libiji stopnja revščine nižja kot v ostalih afriških državah.

Kmetijstvo

Kljub neenotnim statističnim podatkom je zanesljivo, da ima Libija manj kot 2 % obdelovalnih zemljišč in le okrog 4 % zemljišč, primernih za pašno živinorejo. Največ obdelovalnih zemljišč je na severu države, v vzhodnem delu na ravnini Al Marj in v Zelenem hribovju, v zahodnem pa na Gefarski ravnini. Prestala obdelovalna zemljišča so v ozah v notranjosti, kjer so leta 2003 namakali okrog 4700 km² obdelovalnih zemljišč.

Zunaj namakanih območij je možna, pa še to le na najbolj namočenih območjih, le ekstenzivna reja drobnice. Foto: Krištof Kranjc.

V kmetijsko razviti okolici Tripolisa sta čedalje bolj razširjena intenzivno perutninarstvo in mlečna govedoreja v zasebnem sektorju. Foto: Krištof Kranjc.

Severni del Libije je bil v antičnem času kmetijsko zelo razvit. Rimljani so iz tamkajšnjih provinc uvažali oljčno olje in žita. Z akvadukti so ustvarili obsežno območje rodovitnih zemljišč.

Dandanes libijsko kmetijstvo ne zagotavlja dovolj hrane za hitro rastoče prebivalstvo. Pokriva le 20 % domačih potreb po hrani, ostalo pa morajo uvažati, največ iz Italije (25 %) in Nemčije (10 %).

Pomen in usoda libijskega primarnega gospodarskega sektorja sta obratnosorazmerna z odkritjem ter izkoriščanjem nafte in zemeljskega plina. Z odkritjem nafte ob koncu petdesetih let 20. stoletja so kmetije začeli množično odhajati v mesta in iskati zaposlitev ter boljši zaslužek v naftni industriji. Še leta 1958, leto dni pred odkritjem nafte, je bila država tipično kmetijska. V tistem času je kmetijstvo prispevalo 26 % vrednosti bruto domačega proizvoda. Do leta 1978 se je delež zmanjšal na le približno 2 %. Kljub majhnemu pomenu pa kmetijstvo še vedno zaposluje 17 % aktivnega prebivalstva.

Poglaviti pridelki so žita, olive, limone in pomaranče, zelenjava, arašidi, soja in v oazah dateljni. Podnebne razmere med žiti omogočajo le pridelavo ječmena in pšenice, ki ju pridelujejo v ozkem pasu na obalnih ravninah. Pridelavo zahtevnejše pšenice omogočajo podzemna voda, ki jo izkoriščajo za namakanje, in skromne padavine v pomladanskem času, ko je vlaga za njeno rasti najbolj potrebna. Ječmen sejejo na območjih s prehodnim sušnejšim podnebjem v zaledju. Količina pridelane pšenice znaša povprečno 125.000 ton na leto, ječmena pa okrog 80.000 ton. Pridelajo še 10.000 ton prosa in 2000 ton koruze.

Živinoreja prispeva polovico vrednosti kmetijske proizvodnje, pomembna pa je zlasti v Cirenajki. V zadnjih letih sta se najbolj okrepila perutninarstvo in mlečna govedoreja. Na skromnih pašnikih ekstenzivno redijo ovce, koze in kamele.

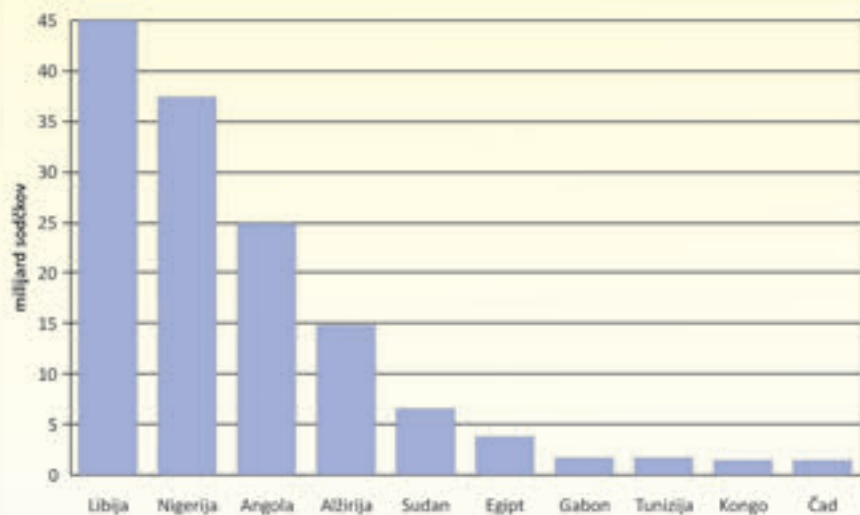
Rudarstvo in energetika

Gospodarstvo Libije temelji na zaslužkih od izvoza nafte in zemeljskega plina. Po podatkih Svetovne banke ti prihodki državi prinašajo več kot 95 % deviznega priliva. Po odpravi mednarodnih sankcij proti Libiji predstavljajo več kot 50 % bruto domačega proizvoda.

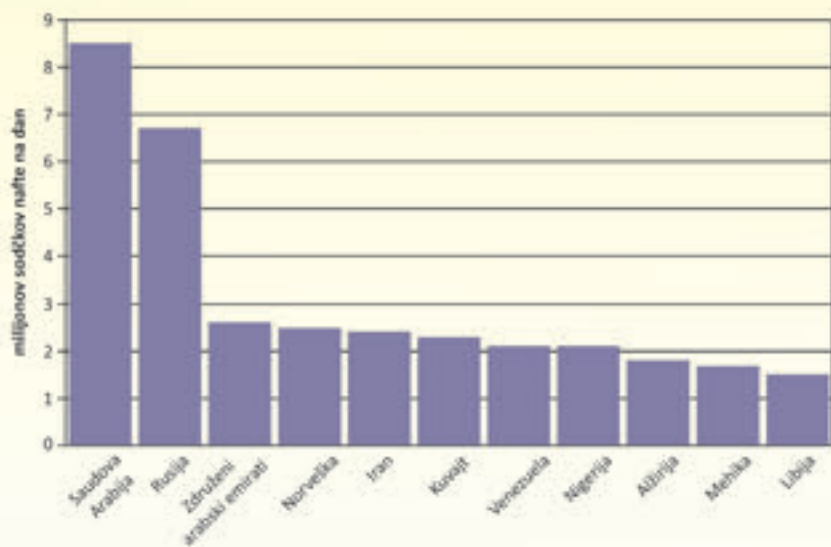
Preglednica 3: Nekateri libijski naftni kazalniki v letu 2007 (vir: Oil, Libya energy data, 2007; 1 sodček, angleško barrel, je 158,99 litrov).

zaloge nafte	41 milijard sodčkov (3 % svetovnih zalog)
proizvodnja nafte	1,8 milijona sodčkov dnevno (2,2 % svetovne proizvodnje; 11. mesto na svetu)
izvoz nafte	1,5 milijona sodčkov dnevno

OCENJENE ZALOGE NAFTI V AFRIŠKIH DRŽAVAH LETA 2007

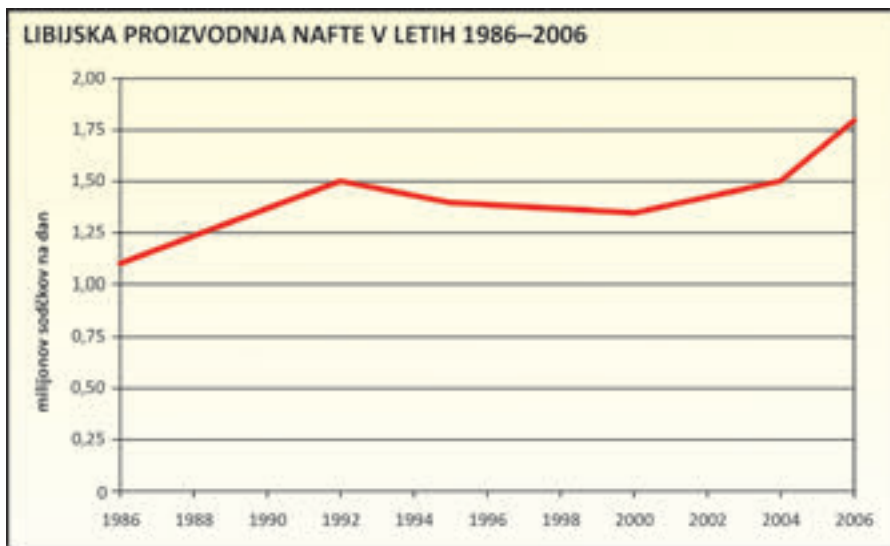
GLAVNE SVETOVNE IZVOZNICE NAFTI LETA 2006

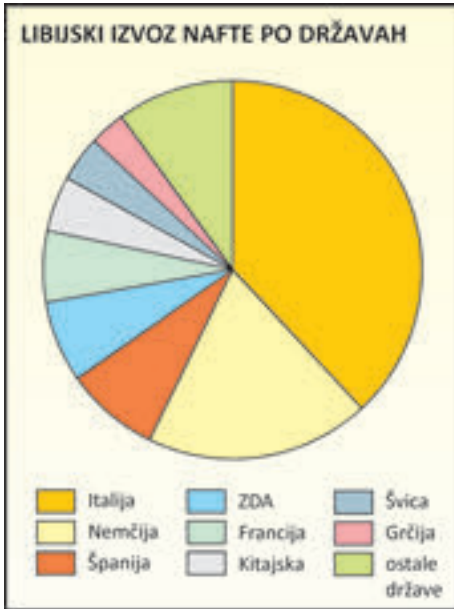

Po najnovejših podatkih ima Libija med vsemi afriškimi državami največje odkrite zaloge nafte, večje kot v Nigeriji in sosednji Alžiriji. Odkritja novih nahajališč v letu 2007 so razpoložljive zaloge nafte povečala z 39 na 41 milijard sodčkov, kar je okrog 3 % svetovnih zalog. Zaradi nekdanjih gospodarskih sankcij in državne regulative obsežna območja še vedno niso raziskana. Obsežne investicije tujih in domačih družb v posodobitev obstoječih črpališč in odkrivanja novih nahajališč naj bi do leta 2013 omogočile povečanje dnevne proizvodnje načrpane nafte za 40 %, z 1,8 milijona sodčkov na kar 3 milijone sodčkov dnevno.

Libija izvozi 85 % načrpane nafte, to je okrog 1.525.000 sodčkov nafte na dan, kar pomeni 2,17 % svetovne proizvodnje. Ta količina jo uvršča na 11. mesto na svetu. Večino surove nafte izvozijo v evropske države Italijo (38 %), Nemčijo (19 %), Španijo (8 %), Francijo (6 %), Grčijo, Švico ter v Združene države Amerike (7 %) in na Kitajsko (5 %).

V državi je pet velikih nahajališč nafte, kjer "črno zlato" črpajo na 14 naftnih poljih. Štiri nahajališča so na kopnem, nahajališče Bouri pa je na morskem dnu Gabeškega zaliva in si ga Libija deli s sosednjo Tunizijo. Podmorske zaloge znašajo okrog 3,7 milijard sodčkov nafte. Daleč večje zaloge so na celini, zlasti v Sirtski puščavi južno od zaliva Velika Sirta. Na tem naftnem polju, v katerem je po ocenah okrog 80 % odstotkov vseh zalog, načrpajo 90 % nafte v državi. Drugo najbolj izkoriščano nahajališče je v Tripolitaniji, v Hamadi al Hamri na območju Gadameške udorine. Tamkajšnje naftonosne plasti se nadaljujejo v sosednji Alžiriji in Tunizijo. Bogate zaloge so odkrili tudi na območju Fezana. Po odkritih zalogah je drugo največje naftno nahajališče v Murzuku. Obsega dve naftni polji, odkriti v letih 1997 in 2005 s sodelovanjem državne družbe Rapsol s tujimi naftnimi družbami Lasmo, OMV, Total in Norsk Hydro. S pomo-

čjo britanske in južnokorejske družbe so odkrili bogato nahajališče na območju Sebhe, okrog 800 km južno od Tripolisa. Najmanj raziskano je nahajališče na območju udorine Kufra v osrednjem delu Libijske puščave. Manjša nahajališča so še v Cirenajki, vzdolž državne meje z Egiptom.

Naftna nahajališča so z naftovodi povezana s petimi večjimi terminali, prek katerih poteka izvoz. Terminali so v pristaniščih Marsá al Burayqah, Sidra, Ras Lanuf, Marsa al Hariqah in Az Zuwaytinah. V Ras Lanufu je ob terminalu nafte zrasla hitro razvijajoča se petrokemična industrija.

Zelo kakovostna lahka libijska nafta z nizko vsebnostjo žvepla je na svetovnem trgu zelo cenjena. Na kopnih nahajališčih je blizu površja, zato naj stroški

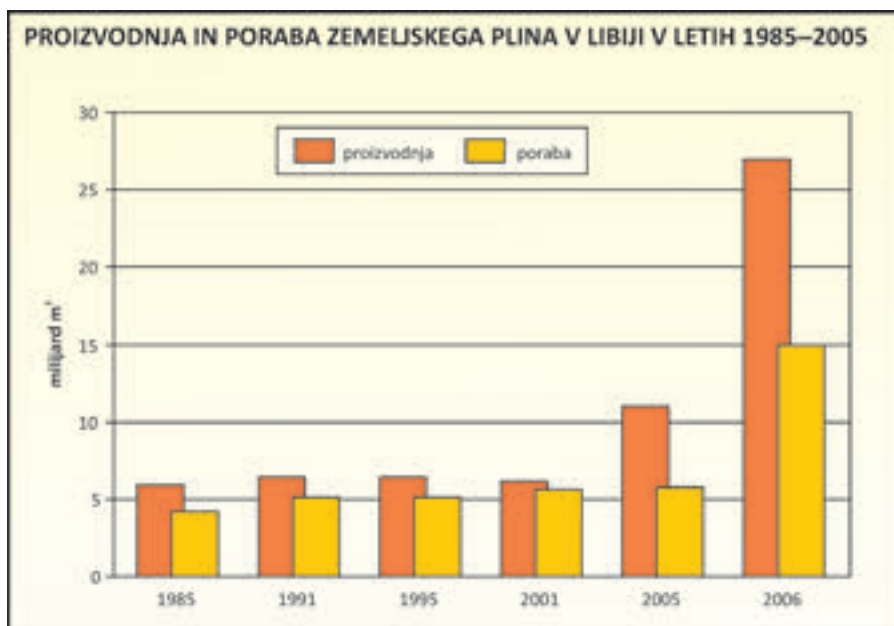
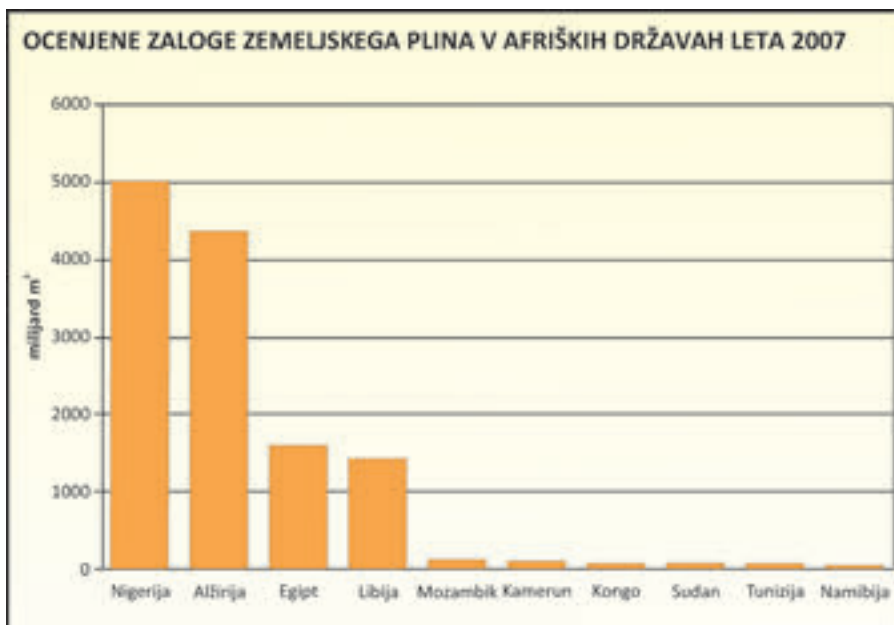
črpanja enega sodčka nafte ne bi presejali 1 USD. Nizki so tudi stroški transporta do izvoznih terminalov. Ob tem so libijski naftni terminali zaradi osrednje lege libijske obale na severu afriške celine v primerjavi z ostalimi naftnimi terminali v vzhodnem Sredozemlju za približno tretjino bližji evropskemu trgu. Tako stroški črpanja, transporta in raziskav naj ne bi presegli 10 USD na sodček nafte, cena nafte na svetovnem trgu pa je nekaj časa v letu 2008 krepko presejala 100 USD za sodček.

Preglednica 4: Nekateri libijski kazalniki zemeljskega plina v letu 2006 (vir: Natural gas, Libya energy data, 2007).

zaloge zemeljskega plina	1492 milijard m ³
proizvodnja zemeljskega plina	27 milijard m ³
izvoz zemeljskega plina	12 milijard m ³

Po ocenah iz leta 2007 Libija razpolaga z zalogami 1492 milijard m³ zemeljskega plina, kar jo uvršča na četrto mesto med afriškimi državami, za Nigerijo, Alžirijo in Egiptom. Predvidevajo pa, da so zaloge v še neodkritih nahajališčih vsaj še enkrat večje. Plin črpajo na kopnem blizu alžirske meje, v podzemskem nahajališču Bahr es Salam v Gabeškem zalivu, bližini Tripolisa in Sirtski puščavi.

S črpanjem zemeljskega plina so začeli leta 1971, ko je tedanja oblast sprejela zakonodajo, ki je od naftnih družb zahtevala, da plina na naftnih poljih ne smejo sežigati,

ampak ga morajo utekočiniti in uskladiščiti. Zaradi visokih stroškov utekočinjanja in skladiščenja je količina načrpanega plina ves čas zaostajala za količino načrpane nafte. Do leta 2005 so večino (okrog 80 %) zemeljskega plina porabili za zadovoljevanje domačih energetskih potreb in v petrokemični industriji ob naftnem terminalu Marsá al Burayqah na obali Velike Sirte. Zato je proizvodnja plina od leta 1985 pa vse do leta 2004 ostajala na enaki ravni. Oktobra 2004 pa so dogradili 600 km dolg plinovod pod Sredozemskim morjem, med krajem Melitah v Libiji in jugovzhodno obalo Sicilije v Italiji, od koder je speljan plinovod naprej proti severu Italije. Tako se je količina načrpane plina v zadnjih letih povečala za več kot štirikrat, s 6 milijard m³ leta 2001 na 27 milijard m³ v letu 2006. Trenutno po plinovodu izvozijo 8 milijard m³ zemeljskega plina, njegove kapacitete pa zadoščajo za 11 milijard m³. Do leta 2004 je libijski plin kupovala le Španija, z dograditvijo plinovoda pa sta se ji pridružili še Italija in Francija. Do leta 2010 bodo plinovod povezali s Tunizijo in do leta 2013 še z Egiptom.

Večino električne energije pridobivajo v termoelektrarnah. Te so v zadnjih letih preuredili iz naftnih v plinske, s čimer so povečali domačo rabo zemeljskega plina in omogočili večji izvoz nafte. Potrebe po energiji skokovito naraščajo. Trenutna proizvodnja 19,4 milijard kilovatnih ur je za zdaj izenačena s porabo, ki pa zaradi subvencionirane nizke cene električne energije hitro narašča. Predvidevajo, da naj bi se do leta 2010 poraba podvojila, zato državno elektroenergetsko podjetje že gradi več energetskih naprav za proizvodnjo in transport električne energije.

Razen nafte, zemeljskega plina in še neizkoriščenih nahajališč železove rude v Libiji ni drugih omembe vrednih mineralnih virov. V Libiji je eno od večjih nahajališč železove rude na svetu. Nahajališče Vadi aš Šati (Wādī ash Shāṭi) severno od oaze Sebha je približno 700 km oddaljeno od Tripolisa. Na okrog 80 km² prostranem najdišču je železova ruda povsem blizu površja. Po razpoložljivih podatkih iz leta 1980 cenijo zaloge železove rude, ki vsebuje od 30 do 40 % železa, na od 700 milijonov do 2 milijardi ton.

Za zdaj je Libija še vedno odvisna od uvoza surovega železa in jekla. Bogatih nahajališč zaradi odmaknjenosti in pomanjkljive infrastrukture še ne izkoriščajo. Izkoriščanje je namreč pomaknjeno v čas, ko bodo zgradili načrtovano železniško progno v notranjost Libije, ki pa je za zdaj še niso začeli graditi. Manjša nahajališča železove rude so tudi drugod po državi, na primer v severnem delu Fezana in v severozahodnem delu Tripolitanijske, vendar so preskromna, da bi se jih izplačalo izkoriščati.

Hkrati z železovo rudo se pojavlja tudi manganova ruda; tudi njene zaloge so precejne za gospodarno izkoriščanje. Vz dolž obale Sirtskega zaliva in v depresijah puščavske notranjosti pridobivajo sol. V Fezanu in Sirtski puščavi so nahajališča žvepla, a so brez večje ekonomske vrednosti. Omeniti pa velja trono ($\text{Na}_3\text{H}(\text{CO}_3)_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$), mineral, ki se je nakopičil na dnu ali obrobju izsušenih slanih jezer v puščavski notranjosti. Izkopavanje trone je v Libiji tradicionalno, saj so jo uporabljali za izdelovanje mila. V času tradicionalnega izkoriščanja trone so je pridobili okrog 100 ton letno in jo prodajali na lokalnem trgu v Sebhi. V sodobnosti trono uporabljajo v rafinerijah

nafte, zato se njen pomen povečuje. Proizvodnjo trone nameravajo še povečati, kar je skladno z razvojnimi načrti in prizadevanji libijske vlade, da bi povečala gospodarski pomen Fezana.

Industrija in gradbeništvo

Libijska industrija se je razmahnila šele po državnem prevratu leta 1969. Pred tem je bilo gospodarstvo odvisno zlasti od kmetijstva. 90 % praviloma majhnih predelovalnih obratov je bilo lociranih v okolici obeh večjih mest Tripolisa in Bengazija; večina jih je bila v lasti Italijanov. Vsak med njimi je običajno zaposloval manj kot 20 delavcev.

Po Gadafijevem državnem udaru so obrate nacionalizirali in jih predali v upravljanje domačinom. Razvijati se je začela lahka in petrokemična industrija, prednost pa je še vedno imela živilska industrija, namenjena zadovoljevanju potreb domačega trga. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja je industrija, ki k bruto domačem proizvodu prispeva le 4 %, zaposlovala 7 % delovne sile. Med letoma 1981 in 1985 so se ob visokih cenah nafte pojavili velikopotezni načrti razvoja težke industrije. Naložbe so bile usmerjene zlasti v proizvodnjo železa in jekla v Misrati, ki temelji na uvoženih surovinah, ter v petrokemično industrijo v Ras Lanufu. Po izgradnji obeh industrijskih kompleksov leta 1987 je proizvodnja zaradi mednarodnih sankcij in manjšega deviznega priliva zaradi padca cen nafte in zmanjševanja kupne moči postopoma nazadovala za več kot 90 %. Posamezni industrijski obrati so delovali le z dvoidstotno zmogljivostjo. Novozgrajeni industrijski obrati petrokemične industrije so delovali s 40-odstotno zmogljivostjo, proizvodnja tovornih vozil pa s 67-odstotno. Zamrlo je tudi gradbeništvo, ki je cvetelo v času industrijske rasti in je poleg domače delovne sile zaposlovalo tudi veliko število tujih delavcev. Samo v dveh letih 1983 in 1984 se je število tujih delavcev s 371.000 zmanjšalo na le 197.000.

Po dolgih letih recesije industrijska proizvodnja po letu 2000 doživlja vnovično rast. Delež industrije in gradbeništva, ki je v bruto domačem proizvodu leta 1998 predstavljal le 8 %, se je leta 2005 povzpел na 20 %. Razvijajo se petrokemična industrija na podlagi domačih surovin ter težka in barvna industrija s predelavo železa in izdelavo jekla ter aluminija, ki je vezana na uvoz surovin. Zaradi velikopoteznih vladnih gospodarskih načrtov doživlja ponoven vzpon tudi gradbeništvo, ki postaja steber zaposlovanja domače in tuje delovne sile.

V zadnjih letih hitro narašča pomen turizma. Na fotografiji je skupinsko šotorišče za prenočevanje sredi neokrnjene narave v hribovju Akakus. Foto: Krištof Kranjc.

V šotorih je mogoče prenočiti tudi sredi peščne puščave, kar pri popotnikih še poveča doživljajske vrednote libijske pokrajine. Foto: Krištof Kranjc.

Popotovanje čez peščena prostranstva je polno adrenalinskih doživetij, ki v prenekaterem manj izkušenem popotniku vzbujajo strahospoštovanje. Foto: Krištof Kranjc.

Zaradi vse več turistov se tudi v bolj oddaljenih krajih razrašča turistična infrastruktura, tudi organizirana ponudba stacionarnih turističnih zmogljivosti. Foto: Krištof Kranjc.

PRIPOROČENA POT

1. dan: Tripolis – Leptis Magna – Tripolis (260 km)

V obdobje Feničanov in Rimljanov se podamo v najbolj slavnem med libijskimi antičnimi mesti, rojstnem kraju rimskega cesarja Septimija Severa Leptis Magni. Razvaline rimskega trgovskega središča so blizu mesta Homs (Al Khums), 130 km vzhodno od Tripolisa. Ime antičnega mesta se v originalu črkuje Lepcis, v arabščini pa zanj uporabljajo ime Labdah. Nekdaj cvetoče tripolitsansko naselje feničanskega izvora je bilo glavno trgovsko pristanišče med zalivoma Veliko in Malo Sirto. Kot obrobno trgovsko pristanišče je nastalo domnevno v 7. stoletju pred našim štetjem. Ustanovili so ga Feničani, ki so pobegnili pred vojno v Tiru (Sūr), mestu v zdajšnjem Libanonu. Od prvotnega mesta, ki je obstajalo 500 let, ni ostalo veliko.

Ko je Kartagina leta 146 pred našim štetjem padla, je Leptis prešel pod numidijsko oblast, pod katero pa je ohranil skoraj popolno neodvisnost. Rimski vplivi so se začeli kazati leta 111 pred našim štetjem, potem ko so mestni prebivalci sklenili pogodbo o zavezništvu in prijateljstvu z Rimom in se je začelo priseljevati veliko Rimljanov. V času cesarja Tiberija je bilo mesto formalno vključeno v provinco Afriko, znotraj katere se je uveljavilo kot pomembno trgovsko pristanišče. Cesar Trajan ga je leta 109 našega štetja povzdignil v kolonijo, vrhunec pa je doživel v času cesarja Septimija Severa, ki je bil v Leptis Magni rojen verjetno leta 146, po nekaterih podatkih pa leta 145. Potem, ko je postal rimski cesar, je mesto spremenil v sijajno in monumentalno metropolo, eno najbogatejših v Sredozemlju, ki se je kosala z veliko večjima Kartagino in Aleksandrijo.

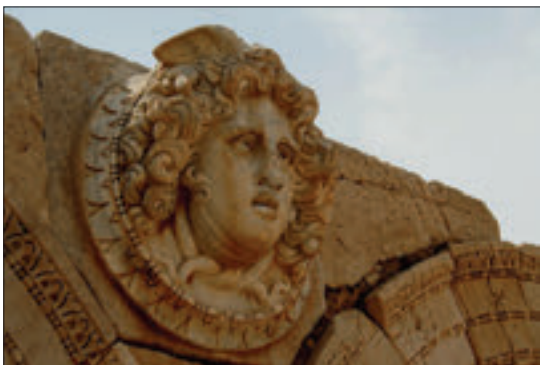
Mestno bogastvo je temeljilo na izvozu dragocenega blaga iz notranjosti dežele, zlasti slonovine, dragih kamnov, sužnjev in divjih zveri. Glavna dejavnost mesta, ki je slovelo po kakovostnem olivnem olju, je bila proizvodnja soljene tunine in garuma, priljubljene omake iz soljenih in fermentiranih rib, ki so jo v valjastih vrčih prevažali v Rim. V 4. stoletju je Leptis Magna začela propadati zaradi vdorov plemen iz notranjosti, pa tudi zato, ker se je pristanišče zaradi napake v zasnovi dokov zamuljilo. Propad so v 5. stoletju pospešili vdori Vandalov, ki so se v mestu začasno namestili in porušili njegove obrambne zidove. V 6. stoletju je mesto prešlo v roke Bizantincev in cesar Justinijan I. ga je ponovno utrdil. Deli obrambnega zidu so še vedno vidni. Leptis je v okviru Vzhodnorimskega cesarstva postal provincialna prestolnica.

Predvidevajo, da je mesto preživel arabske napade v 7. stoletju in je bilo poseljeno

do 10. stoletja, ko je počasi izginilo pod peskom. Ponovno so ga odkrili "arheologi" v 17. in 18. stoletju, ki so izropali velik del tamkajšnjih spomenikov. Med letoma 1686 in 1708 je tudi francoski konzul v Tripolisu Claude Lemaire izkoristil svoj ugledni položaj in dodatno izropal arheološko bogastvo Leptisa. Posamezne stebre in druge dele stavb so v Franciji uporabili pri gradnji palač in cerkva, tudi Versaillesa in znamenite pariške cerkve Saint-Germain-des-Prés. Mnogo stebrov so privlekli do obale in jih tam pustili zaradi prevelike teže. Sodobno rekonstrukcijo Leptis Magne so izvedli v obdobju italijanske okupacije, saj so Italijani v njej videli pomembno dediščino rimskega imperija.

Septimijeva bazilika v Leptis Magni je bila zgrajena kot pokrit tržni in sodni prostor. Foto: Krištof Kranjc.

Ena od ohranjenih gorgonskih glav z očmi v obliki src in ogrlico v obliki kač. Foto: Krištof Kranjc.

Temeljna zasnova mesta je nastala že v Avgustovem času. Stoji zahodno od vadija Lebde in obdajata ga glavni mestni cesti dekumanus in pravokotno nanjo potekajoči kardo. V času Septimija so mesto razširili na območje med kardom in vadijem. Zgradili so novo mestno ulico, 20 m široko avenijo s kolonadami ob straneh, ki se je počasi spuščala proti pristanišču. Na njenem začetku so Hadrijanove terme, zahodno od nje sta stala Novi forum in Septimijeva bazilika.

Hadrijanove terme so zgradili v 2. stoletju. Dograditev akvadukta je cesarja Hadrijana vzpodbudila, da je naročil gradnjo kopališča, poimenovanega po njem. 92 m dolga in 40 m široka Septimijeva bazilika je stala na severovzhodni strani foruma. Prvotno pokrite tržne in sodne prostore so v 6. stoletju, v času bizantinske nadoblasti cesarja Justinijana, spremenili v krščansko cerkev. Mestno jedro je nekoč s kolonadami obdan Septimijev forum, velik 100 krat 60 metrov. Njegova tla so bila pokrita z marmorjem. Do obokov so segali marmornati stebri z zelenimi progami. Na fasadah med oboki so pročelje krasile gorgonske glave, med katerimi se jih je 70 ohranilo. Večina med njimi je simbolično predstavljala rimsko boginjo zmage, vključene so bile tudi podobe Meduze in nekaterih morskih nimf. Pozornost pritegnejo oči v obliki src, ogrlice iz kač in obrvi iz ribjih plavuti. vzdolž jugozahodne strani foruma je stal tempelj cesarske severovske dinastije. Rimske cesarje so imeli za bogove, podaniki, ki so verjeli v njihov božanski status, pa so v tem, da so gospodarje obravnavali njihovemu statusu primerno, nedvomno videli precejšnje politične koristi. Ključna prvina Septimijeve vizije je bilo pristanišče. Ob njem je bil več kot 35 m visok svetilnik, od katerega so ostali le temelji. Najbolj ohranjeni deli pristanišča so vzhodni pristan s skladišči, ostanki čuvajskega stolpa in nekaj nakladalnih dokov. Ti so dobro ohranjeni zlasti zato, ker se je pristanišče kmalu po dograditvi zamuljilo in je zdaj poraslo z rastlinjem.

Na križišču obeh glavnih avenij dekumanusa in karda so v čast Septimija in njegove družine, ki so Leptis Magno obiskali leta 203, zgradili velik štiristranični Septimijev slavolok iz apnenca, prekritega z marmorjem. Njegovi štirje mogočnimi stebri podpirajo kupolasto streho. V njem so vklesani reliefni ornamenti, ki so upodabljali odlike Septimija Severa in njegove uspehe. Na preseku med kupolo in stebri so vklesani orli z razširjenimi krili, simboli rimskega cesarskega. vzdolž karda, ki vodi proti pristanišču na severu, sta gledališče in tržnica. Gledališče v Leptisu je eno najstarejših kamnitih gledališč v rimskem imperiju in za gledališčem v Sabrati drugo največje obstoječe gledališče v Afriki. Z gradnjo so na začetku našega štetja začeli na mestu, kjer je bilo pred tem staro punsko grobišče. Gledališče se naslanja na pobočje hriba, zgornji del pa je slonel na podpornem zidu iz drobljenega kamna. Bogato okrašeno odrsko sceno so dodali v času cesarja Antonina Pija v 2. stoletju. Tržnica je bila ena najbolj obiskanih tržnic v Afriki. S karavanami iz notranjosti celine so tja dovažali dragoceno sužnje in živali, v obratni smeri pa so tovorili zlasti olivno olje in garum.

Vzhodno od Leptis Magne in pristanišča stojita amfiteater in arena. V pobočje hriba vklesan amfiteater je lahko sprejel 16.000 ljudi. Arena, v kateri si je lahko tekmovanja četverovpreg ogledalo okrog 25.000 ljudi, je bila dograjena leta 162. Ob glavni

Septimijev slavolok v Leptis Magni je arhitektonska mojstrovina, okrašena s prekrasnimi vklesanimi ornamenti. Foto: Krištof Kranjc.

stezi dirkališča, ki je dolga 450 m, so še krajše, 100 m dolge steze. Dandanes so od te nekdanje veličastne zgradbe ohranjeni le še temelji.

Glavno mesto Libije Tripolis stoji na Gefarski ravnini v severozahodnem delu države, ob Sredozemskem morju in na samem robu Sahare. Njegovi koordinati sta $32^{\circ} 54'$ severne zemljepisne širine in $13^{\circ} 11'$ vzhodne zemljepisne dolžine. Tripolis je politično in gospodarsko središče države. Mestno območje sovпада z upravno delitvijo na tako imenovane višje upravne enote ali šabijate. Zato vključuje tudi vsa suburbanizirana naselja na ozemlju s skupno površino 400 km². V Tripolisu živi tretjina vseh prebivalcev Libije. Od njene osamosvojitve leta 1951 do leta 2005 se je število prebivalcev glavnega mesta povečalo za 14-krat, s 129.000 na okrog 1,6 milijona, pa čeprav se je zaradi upravnih reform v devetdesetih letih prejšnjega stoletja obseg mesta nekoliko zmanjšal. Po ocenah naj bi v Tripolisu zaradi intenzivnega ilegalnega naseljevanja priseljencev iz podsaharske Afrike, dejansko živelo že okrog 2,1 milijona ljudi. Uprava je podrejena lokalnemu ljudskemu kongresu in ljudskim komitejem, ki na videz samostojno odločajo o zadevah gospodarskega in političnega življenja v mestu. Dejansko pa kongres ni povsem samostojen. Revolucionarni komiteji, ki imajo vpogled v vse organe oblasti, demokratizacijo družbe vseskozi omejujejo.

Vloga Tripolisa v političnem življenju se je v desetletjih od osamosvojitve večkrat spremenila. Po osamosvojitvi leta 1951 pa do prevrata leta 1970 si je vlogo državnega političnega in upravnega središča sprva delil z Bengazijem. Z uveljavitvijo revolucionarne oblasti je v upravi prevladal centralistični pristop in Tripolis je postal nesporna politična prestolnica države, kar je veljalo do leta 1988, ko so se v Libiji lotili radikalne decentralizacije državne uprave. Pripravljeni so že tudi načrti za gradnjo nove prestolnice, ki naj bi bila nekje na sredi med Tripolisom in Bengazijem, v bližini Sirte, rojstnega kraja polkovnika Gadafija. Njena nevtralna lega bi lahko olajšala prizadevanja za odpravo starih nasprotij med rivalskima prestolnicama Tripolitanije in Cirenajke.

Skladno z decentralizacijo so iz Tripolisa v Sirto preselili mnoga ministrstva, v aktualnem glavnem mestu Tripolisu sta takrat ostala le ministrstva za informiranje in zunanje zadeve. Ministrstvo za gospodarstvo so preselili v Bengazi, ministrstvo za zdravstvo pa v oddaljeno Kufro na jugovzhodu države. Celo Generalni ljudski kongres ima letna zasedanja v Sirti in ne v Tripolisu. Z decentralizacijo so nadaljevali tudi v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja. Leta 1993 so iz Tripolisa v Ras Lanuf dobrih 600 km vzhodno od glavnega mesta premestili še ministrstvo za zunanje zadeve.

Tripolis je od meje s sosednjo Tunizijo oddaljen le slabih 200 km, medtem ko ga od drugega največjega libijskega mesta Bengazija v Cirenajki razdvaja kar 1000 km. Mesto je ves čas svojega obstoja povezovalo čezmorske in čezsaharske trgovske poti. V pristanišču so pretovarjali različno blago in sužnje s pomorskih na puščavske ladje – kamele. Podobi mesta so odtisnile neizbrisen pečat različne civilizacije, ki so znale dobro izkoristiti prednosti pomembnega pristanišča na koncu karavanskih poti. Mestna enkratnost se ohranja na različnih ravneh, od zasnove zgradb v starem mestnem jedru medini do ohranjenih arheoloških spomenikov iz različnih obdobj. Sla-

volok v medini, postavljen v čast rimskemu cesarju Marku Avreliju, priča o prisotnosti Rimljanov. Belo obarvane mošeje, palače in hamami, zaradi katerih so mesto imenovali 'Bela nevesta Mediterana', pa spominjajo na prisotnost Turkov. Vzdolž obale stojijo bahave vile, obdane z zelenimi vrtovi in nasadi palm, ki so jih zgradili Italijani med okupacijo po 1. svetovni vojni.

Nočni utrip ene od ulic v sodobnejšem delu Tripolisa. Foto: Krištof Kranjc.

Ustanovitelji naselbine so bili Feničani v 7. stoletju pred našim štetjem. Ti so trgovsko postojanko imenovali Oea. Po končanih punskih vojnah leta 146 pred našim štetjem je Oea prišla pod numidijsko oblast, pod katero pa so meščani zadržali avtonomnost, vse dokler ni bilo mesto za časa rimskega cesarja Tiberija formalno vključeno v rimsko provinco Afriko. Rimljani so pokrajino s tremi pomembnimi trgovskimi mesti Oeo, Sabrato in Leptis Magno poimenovali Regio Sirtica in nato v 3. stoletju Regio Tripolitana v pomenu 'Dežela treh mest'. Po zatonu rimskega imperija in upadu rimske vojaške moči v severni Afriki so mesta ostala brez obrambe pred plemeni iz notranjosti Fezana. Zaradi nemoči so si skušala pomagati s plačanimi vojščaki. Za pomoč so se obrnila na Vandale, vzhodnogermansko ljudstvo, ki se je na začetku 5. stoletja dobesedno prelilo prek tedanjega Zahodnorimskega imperija in se začasno ustalilo na Pirenejskem polotoku. Vandali so ponudbo, ki je prišla iz Oee in Sabrate, sprejeli in vsa mesta temeljito "zaščitili". Mimogrede so zasedli Tripolitanijo, plenili po njenih mestih in se v njih naselili. Sicer kratka vandalska zasedba in posledični upad trgovine sta dejavnika, ki

sta zadala smrtni udarec tako Leptis Magni kot Sabrati, ki si nista nikoli več opomogli. Bizantinci so za časa cesarja Justinijana in njegovega vojaškega poveljnika Belizarja leta 533 uspeli premagati in pregnati Vandale, nakar so v severni Afriki za stoletje in pol vzpostavili svojo oblast. V 7. stoletju so vso severno Afriko postopno zasedli Arabci. Padeč Tripolisa leta 642 pa za mesto ni pomenil uničenja, ampak nov vzpon. Arabci so ga preimenovali v At Tarablus, ki je pozneje postal Tarābulus. Obnovili so se trgovski tokovi, ki so mesto znova povezali z Evropo, Egiptom in Bližnjim vzhodom. V 10. stoletju so ga opisovali kot bogato in močno trgovsko pristanišče. Po drugi arabski invaziji v 11. stoletju so ga za kratek čas osvojili Normani, ki so se v mestu utrdili med letoma 1146 in 1158, ko so jih pregnali Arabci. Tokrat je Tarablus zasedel almohadski emir Mohamed bin Abu Hafs, ki je prodril iz Maroka in osnoval lastno dinastijo Hafsidov. Hafsidka dinastija je vladala Tarabulusu naslednjih 300 let. Podpirala je trgovino z južnoevropskimi mesti, umetnost, literaturo. Mesto, ki se je že takrat ponašalo s prekrasno arhitekturo, je doseglo ponoven vzpon. Severnoafriško obalo, v Evropi zaradi Berberov znano kot Barbarska obala, so v obdobju po križarskih vojnah obvladovale skupine "barbarskih" piratov. Pirati so zaveznike našli v Tripolisu, Tunisu in Alžiru, mestih, ki so podpirala piratstvo. To jim je prinašalo velik dobiček. V mestih je cvetela trgovina z zajetimi Evropejci, ki so jih prodajali v suženjstvo. Zato so Tripolis leta 1510 zasedli Španci, ki pa so se osredotočili zgolj na nadzor mesta, ne pa tudi na njegovo upravljanje. Leta 1528 so ga prepustili malteškimi vitezovi. Ti so mesto dodatno utrdili in obnovili obrambne stolpe slovite Rdeče utrdbe (Assai al Hamra). Vse skupaj pa ni zaustavilo prodora turških janičarjev, ki so pod vodstvom turškega pirata Khaid ad Dina osvojili mesto leta 1551 in preživeli Maltežane prodali kot sužnje. Takrat sta mesto in njegova medina dobila podobo, ki je zanju značilna tudi v sodobnosti. Zgradili so mošeje, trge in hamame. Tripolis je postal središče turškega pašaluka. Da bi mesto razlikovali od istoimenskega mesta v Libanonu, so ga preimenovali v Tarablus al Gharb ('Zahodni Tripolis'). Tripolitanskega pašo je imenoval sultan v Carigradu, vendar njegova nadvlada ni bila preveč močna, zato so paše vladali dokaj suvereno in kljubovali sultanovim odločitvam v zvezi s spremembami. Pri tem so imeli podporo janičarjev, ki pa so zaradi podpore divana sproti spodkopavali oblast nepriljubljenih bejev. Zanimivo je, da so od nastopa turške oblasti do leta 1711 vsi beji, razen enega, umrli nasilne smrti. Leta 1711 je po umoru predhodnika vodenje Tripolisa prevzel turški konjeniški poveljnik Ahmed Karamanli. Ta je pozneje dobil naslov paše neposredno od carigradskega sultana. Sultanu je plačeval davek, ob tem pa vladal suvereno, podobno paši v Tunisu in Alžiru. Zasnova je močno dinastijo, ki je vladala do leta 1838, ko so se razvnele nasledstvene vojne med njegovimi vnuki. Njegov daljni naslednik Jusuf Karamanli je znan tudi po tem, da je bil prvi vladar, ki je leta 1801 napovedal vojno Združenim državam Amerike. Spopade za nasledstvo je izkoristil osmanski sultan. V severno Afriko je poslal vojaške enote, s katerimi naj bi vzpostavil mir. Z odstavitvijo zadnjega Karamanlija se je končalo obdobje avtonomnosti Tripolisa in spet je bila vzpostavljena popolna osmanska suverenost. Ta se je obdržala tako dolgo,

dokler niso Italijani z izgovorom, da morajo zaščititi svoje državljane v Tripolisu pred neredi, leta 1911 Turčiji napovedali vojno. Ta se je končala z Lozanskim sporazumom, s katerim je Turčija Italiji odstopila ozemlja v Tripolitaniji in Cirenajki. Tripolis je bil pod italijansko oblastjo do kapitulacije Italije leta 1943.

Staro mestno jedro Tripolisa je medina s površino 40 ha. Izraz medina v arabščini pomeni 'mesto'. Vsa središča arabskih mest so grajena po vzoru saudskega mesta Medine. Iz starega trgovskega jedra Tripolisa so se meščani po 2. svetovni vojni v glavnem izselili. Nekdanji prebivalci medine so leta 1951 poselili prazne hiše odseljenih Italijanov v novem delu mesta, v medino pa so se začeli naseljevati ilegalni priseljenci iz črne Afrike. Ker je bila pozornost pri izgradnji Tripolisa dolga leta namenjena graditvi novejših sosesk, so stara poslopja v mestnem jedru počasi propadala. V opustele in slabo vzdrževane zgradbe so se vselili revni priseljenci iz podsaharske Afrike in pri tem izkoristili preizkušeno islamsko pravilo "bayt il sakinih", po katerem hiša pripada tistemu, ki v njej živi.

Medino z opečnatimi zgradbami, obarvanimi z belim apnom, so, kot že povedano, imenovali Bela nevesta Mediterana. V njeni arhitekturi se zrcalijo zlasti turški, pa tudi italijanski vplivi. V medini so glede na prevladujoče dejavnosti posamezne četrti med seboj ločene. Njeno srce so predstavljale četrti, v katerih so opravljali trgovske in obrtne dejavnosti, imenovane suki. Največji suk v tripolitanski medini je Souk Al Turk. Nekdaj je bil namenjen tradicionalnim obrtem, proizvodnji in prodaji izdelkov iz srebra, bakra ter usnja, zdaj pa ponuja predvsem raznovrstno uvoženo blago. Leta 1990 so začeli s postopno obnovo medine, ki pa še zdaleč ni končana. UNESCO od mestnih oblasti zahteva sodelovanje pri obnovi. Potrebna finančna sredstva bi morali zagotoviti tako mestne oblasti kot lastniki zgradb, vendar se pri tem obnavljanje praviloma zaustavi. UNESCO od mestnih oblasti prav tako zahteva, da začno z načrtno revitalizacijo mestnega jedra, ki zahteva obnovo zgradb, tržnic in oživljanje tradicionalnih obrti, ki so jih nekdanj opravljali v medini. Z oživljanjem mestnega jedra bi lahko zagotovili sredstva, potrebna za celovito obnovo, ob katerih bi nato določen znesek prispeval tudi UNESCO.

V starem jedru so ohranjeni številni spomeniki, ki spominjajo na preteklost mesta. Medina kot najstarejši del mesta v bistvu stoji na ostankih rimskega naselja. Med najstarejše spomenike spada slavolok, v 2. stoletju postavljen v čast cesarja Marka Avrelija. Sicer pa iz rimskega obdobja ni kaj dosti preostankov. Slavolok iz leta 164 je v času nastanka v antični Oei stal na križišču cest kardo in dekumanus. V okrašenih obokih so podobe bogov Apolona in Minerve, v zdaj praznih nišah pa so bili postavljeni kipi Marka Avrelija in Lucija Vera. Rimljani so v 4. stoletju mesto obdali z obzidjem, katerega temelji so še ohranjeni. Obzidje je mesto sprva obdajalo le na kopenski strani, s katere so pričakovali napade berberskih ljudstev. V 8. stoletju so ga arabski zavojevalci zaščitili tudi z morske strani. V notranjost medine vodi troje mestnih vrat, z zahodne strani Bab Zaata, s severovzhodne Bab Hawara in s severne Bab Al Bahr. V poznejših stoletjih so mestno obzidje obnovili in še vedno obdaja staro mestno jedro.

Najpomembnejšo obrambno vlogo mesta je imela Rdeča utrdba, ki je spremenjena v narodni muzej džamahirije. Utrdba je bila zgrajena na mestu rimskega kakra. Grad so po osvojitvi dodatno utrdili Španci, nato malteški vitezi, za njimi pa še Turki.

Večino zgradb, mošej in sukov so zgradili v turškem obdobju. Kljub temu velja, da znotraj medine ulice sledijo rimski zasnovi mesta. Ozke pravokotno sekajoče se ulice se pogosto slepo končajo. Slephe ulice označujejo meje posameznih družinskih klanov, obenem pa naj bi zavedle morebitne napadalce. Majhne zamrežene okenske odprtine v obokih nad vhodnimi vrati so omogočale pretok zraka in zagotavljale osvetlitev vhodov, ne da bi bila motena diskretnost družinskega življenja muslimanskih družin.

Nevpadljivost vhodnih pročelij zgradb naj bi odvrnila pozornost morebitnih tatov in napadalcev. Nasprotno pa je notranjost zgradb bogato okrašena in umetno izdelana. Notranja vrata in dvorišča so okrašena z različnimi ornamentami in oboki s prvinaami tako rimskega kot arabskega sloga.

Notranje dvorišče rezidence turškega paše Jusufa Karamanlija. Foto: Matjaž Napokoj.

Lep primer turške arhitekture je viden v rezidenci turškega paše Jusufa Karamanlija, ki je mestu vladal na začetku 19. stoletja. Notranje dvorišče rezidence je obdano z obokanimi balkoni. V prvem nadstropju je ohranjen nekdanji videz in celotno poslopje je

spremenjeno v muzej. Po padcu dinastije Karamanli so prostori zamenjali gospodarja in zgradba je prešla v last toskanskega konzulata. Podobno arhitekturo lahko opazujemo tudi v zgradbi, ki je bila prvotno last ustanovitelja dinastije Ahmeda Karamanlija. Proti koncu vladavine je Ahmed poslopje oddal britanskemu konzulu; britanski konzulat je v njem ostal vse do leta 1940. Proti koncu 18. in v 19. stoletju je bil izhodišče britanskih geografskih in znanstvenih odprav v Saharo in naprej v podsaharsko Afriko. Velika obokana lesena vrata vodijo v notranje dvorišče, tlakovano z marmornatimi ploščami. Z dvorišča so vhodi v dvonadstropno zgradbo, zgrajeno v mavrskem slogu z obokanimi verandami, za katerimi so službeni prostori nekdanjega konzulata, bivalni prostori uslužbencev in osebja ter knjižnica.

V medini so zgradili 38 mošej, med katerimi ni velikih in na zunanost impresivnih zgradb. Zato pa je bogato okrašena njihova notranjost. Največja med njimi je Karamanlijeva mošeja. Z značilnim osmerokotnim minaretom se dviguje v neposredni bližini Rdeče utrdbe. Zgradili so jo leta 1738, v času začetnika dinastije Ahmeda Karamanlija. V veličastno molilnico pod 25 kupolami vodi petero vrat, ki so bogato okrašena z drobnimi cvetličnimi vzorci, simboli rasti in napredka. Ornamentika, ki odraža vplive mavrsko-andaluzijskega sloga, se ponovi tudi v notranjosti mošeje. Zanimive so tudi ostale mošeje v medini. Med najstarejšimi je manjša mošeja, ki se po Dragutu, slovitim piratu iz 16. stoletja, imenuje Dragutova mošeja. Dragut je v mošiji tudi pokopan. Izstopa še z bogatimi cvetličnimi motivi okrašena Gurgijeva mošeja iz leta 1833, ki jo je dal zgraditi turški pomorski kapitan Mustafa Gurgi, katerega priimek, ki v arabščini pomeni Gruzijec, priča, da je bil po rodu iz Gruzije. V mošiji je Gurgijeva družinska grobnica.

2. dan: Tripolis (letalo, 780 km) – Sebha – Ubari (150 km)

Sebha (Sabhā) je središče istoimenske oaze južno od Tripolisa. Velja tudi za središče zgodovinske pokrajine Fezan. Ta povsem puščavska pokrajina v notranjosti Sahare je ozemlje Tuaregov, ki poznajo vsak njen še tako skrit kotiček. V okrog 640.000 km² prostrani pokrajini živi približno 350.000 ljudi. Njen pomen zaradi odkritih nahajališč "črnega zlata" in bogatih zalog fosilne podzemne vode iz dneva v dan raste. Kljub temu se življenje prebivalcev oaze doslej še ni povsem spremenilo.

Čeprav večino ljudi zaposlujejo vladni uradi in državna podjetja, v oazah še vedno ostaja pomembna gospodarska dejavnost kmetijstvo. Tega si dandanes v pokrajini, kjer pade dež v obliki kratkotrajnega naliva morebiti le na vsaka tri do štiri leta, brez namakanja zemljišč z vodo, pridobljeno s projektom "Velika umetna reka", ne moremo niti zamišljati. Iz Sebhe proti vzhodu vodi cesta prek Vadija el Adžala, ki je vrezan med ergom Ubarijem in strmo skalnato stopnjo hribovja Mesak. Pri oazi Al Avajnat zavije proti jugu, ob zahodnem robu hribovja Akakus, do 574 km oddaljenega tuareškega mesteca Gat (Ghāt) v bližini meje z Alžirijo. Promet zaradi dnevne vročine poteka v glavnem ponoči.

Piramidam podobne grobnice Garamantov v njihovi starodavni prestolnici Garami. Foto: Krištof Kranjc.

V Vadiju el Adžalu je ob vznožju Mesaka podzemna voda bližje površju kot drugod, zato je v njem več oaz. Ime El Adžal v pomenu 'Dolina mrtvih', ki ga je vadi dobil po tamkaj odkritem velikem garamantskem grobišču, so pred nedavnim zaradi na novo pridobljenih namakanih kmetijskih zemljišč spremenili v El Hajat v pomenu 'Dolina živih'. V bližini oaze Germa 150 km zahodno od Sebhe je več krajev, kjer so arheologi našli preostanke, ki spominjajo na starodavno ljudstvo Garamantov. V kraju Zinchera so našli velikansko garamantsko grobišče z več kot 50.000 grobovi. Zinchera je bila prestolnica Garamantov do prvega stoletja našega štetja, potem pa so jo, verjetno zaradi presihanja vodnih virov, prenesli v dolino, v kraj Garamo. Ogledati si je mogoče ohranjeno grobišče, v katerem so mrtve pokopavali v majhnih, piramidam podobnih pogrebnih stavbah.

Imperij Garamantov, ki jim Rimljani niso bili kos, je območje Fezana obvladoval dolgih tisoč let, med 5. stoletjem pred našim štetjem in 5. stoletjem našega štetja. Garamante je omenjal že starogrški zgodovinar Herodot. V spisih iz 5. stoletja pred našim štetjem jih je označil za ljudi, ki so lovili "etiopske troglodite", jamske prebivalce osrednjega dela Sahare, ki so jih prodajali kot sužnje. Rimljani so Garamante opisovali kot dobre jezdece in voznike štirivpreg, ki so napadali obalna rimska mesta. Raziskave so pokazale, da so Garamanti živeli v osmih večjih naselbinah znotraj vadija. Njihova

Oaza Takartiba s sipinami puščave Ubari v ospredju in hribovjem Mesak v ozadju. Foto: Krištof Kranjc.

prestolnica Garama je bila postavljena okrog 2 km severno od Germe, ob zdaj že povsem izsušenem jezeru, na katerega spominja le še plast soli, ki prekriva nekdanje jezersko dno. Leta 1960 so arheologi izkopal del nekdanje prestolnice, v kateri naj bi živel okrog 4000 ljudi. Najdene razvaline so ostanki grobnic, grobišč in utrdbe. Našli so tudi sledove starodavnih fogar, prek katerih so dovajali vodo v oaze. Garamanti so se preživljali s kmetijstvom in trgovanjem. Trgovali so z žitom, soljo in sužnji, ki so jih z Rimljani zamenjevali za olivno olje, oljne svetilke in vino. V bližini Germe je oaza Takartiba, izhodišče za ogled slanih jezer v peščeni puščavi Ubari. Mesto Ubari je središče šabijata El Hajat (Al Hayat). V oazi z okrog 93.000 prebivalci je na voljo prenočišče v nekdanji italijanski utrdbi, preurejeni v soliden hotel.

3. in 4. dan: Ubari – Al Avajnat – hribovje Akakus (300 km)

Tuaregi hribovite pokrajine v lastnem jeziku tamašek imenujejo z različnimi izrazi, kot so tadrart, mesak, adrar. Od tod zmeda, ki se pojavlja v različnih imenih na zemljevidih. Hribovje Akakus, ki sega do nadmorske višine 1428 m, je nadaljevanje gorske verige, ki od pogorja Hogar prek planote Tassili n'Ajjer v Alžiriji, libijskih hribovij Akakus

in Mesak ter nigerske planote Djado sega do Tibestija v Čadu. V preteklih geoloških obdobjih so reke v hribovje, ki je zgrajeno iz peščenjaka, vrezale globoke vadije. V izpostavljenih legah so skalnata pobočja temno obarvana, kajti površje peščenjakov prekriva modro-črna patina, imenovana puščavski lak. Prav značilna temna barva patine je razlog, da slabše poučeni obiskovalci akakuške peščenjake zamenjujejo z bazaltom. V razmeroma mehkih peščenjakih so vidni sledovi vetrne erozije ter lupinastega preperevanja ali eksfoliacije, procesov, ki sta izoblikovala značilne spodjedene, gobasto oblikovane skalnate osamelce in pogoste naravne loke. V spodmolih in nišah hribovja so ohranjene številne risbe in vklesane podobe živali ter ljudi, ki spadajo v bogato arheološko dediščino iz človekove daljne preteklosti. Zaradi velikega arheološkega pomena je velik del hribovja Akakus od leta 1985 vpisan v seznam Svetovne kulturne dediščine UNESCO-a. Takrat nastali narodni park obsega hribovji Akakus in Mesak, planoto Uan Kasa (Iguidi Ouan Kasa) ter zahodni del kamnite puščave Hamade Murzuk (Hamādat Marzūq). Vanj so vključene posamezne točke s stenskimi poslikavami in arheološke izkopenine v mestih, kot sta Germa in Gat. Območje parka z dimenzijami približno 150 km krat 300 km ima obliko trapezoida, katerega oglišča določajo koordinate od 24° 30' do 26° 30' severne zemljepisne širine in od 10° 00' do 13° 00' vzhodne zemljepisne dolžine. Nastanek stenskih poslikav spada v obdobje med 12.000 leti pred našim štetjem in letom 100 našega štetja. Motivi razkrivajo časovne spremembe v rastlinstvu in živalstvu ter v življenju ljudi od neolitika pa skoraj do

V hribovju Akakus se sredi močne dnevne pripeke vozila in ljudje umaknejo v senco spodmolov osamelcev, ki jih je izdolbel veter s primešanimi zrci peska. Foto: Krištof Kranjc.

*Puščavska goba v Akakusu ima zaradi lupinastega preperevanja dodobra razpokan "klobuk".
Foto: Matjaž Napokoj.*

konca starega veka. Poslikave prikazujejo različne živali – žirafe, slone, noje, kamele, pa tudi konje in ljudi. Motivi predstavljajo ljudi pri vsakodnevnih opravilih, lovu, plesu in še čem. Poslikave pa se ne razlikujejo le po motivih, ampak tudi po tehniki izdelave. Nekateri prikazi so skrbno vklesani, spet drugi so naslikani z naravnimi barvami.

5. dan: hribovje Akakus – Ubarijska jezera (300 km)

Izhodišče za ogled slanih jezer v peščeni puščavi Ubari je oaza Takartiba. Erg Ubari je prostrano peščeno morje med Hamado al Hamro na severu in Vadijem el Adžalom na jugu. Njegove peščine se dvigajo do 300 m nad vadijem. Med številnimi peščeni sipinami so tudi majhna jezera. Vožnja do Ubarijskih slanih jezer vodi po neoznačenem brezpotju, prek brezštevilnih peščenih sipin in vmesnih dolin. Sledove koles terenskih vozil sproti zasipa puščavski veter gibli. Jezera so okrog 50 km oddaljena od ceste proti Sebhi. Nastala so med peščeni sipinami v depresijah, kjer nivo podzemne vode sega na površje. Zaradi povečane sušnosti in upadanja gladine podzemne vode se jezera počasi sušijo in spreminjajo v s slano skorjasto plastjo prekrte sebhe. Med štirimi ohranjenimi jezeri je izsuševanju najbolj izpostavljen jezero Mandara. Blatno izsušeno površino nekdanjega jezerskega dna že prekriva skorja soli. Največje

Slano jezero Um el Ma, po naše Mati voda, je med večjimi Ubarijskimi jezери. Foto: Matjaž Napokoj.

Jezerce Mavo zaradi mikroorganizmov slavi po spreminjanju barve vode med letom. Foto: Krištof Kranjc.

Čeprav osvežujoče, je plavanje v jezeru Gabrawn zaradi zelo slane in zato gostejše vode težavno. Foto: Krištof Kranjc.

Prebivalce oaznega naselja ob jezeru Gabrawn so že pred časom načrtno razselili v bližnje oaze. Foto: Krištof Kranjc.

med Ubarijskimi jezeri Gabrawn (tudi Gaberon) pa za zdaj še zadrži vodo vse leto. Njegova voda je zelo slana, pravijo, da dosega slanost Mrtvega morja. Obale jezerc pa niso več stalno naseljene; o nekdanji poselitvi pričajo ostanki zgradb. Gabrawn, kar pomeni 'Aunova grobnica', je bila beduinska naselbina. Njeni prebivalci so se preživljali z lovom majhnih rakcev, živečih v slanih jezerih. Rakce z latinskim imenom *Artemia salina* so sušili na zraku in jih prodajali Tuaregom. Ti so rakce cenili kot afro-diziak. Ker so sušeni rakci podobni belim črvom, ki jim Tuaregi pravijo *doud*, so naseljencem pravili *Douadas* ('Črvojadi') in jih izrazu primerno tudi zaničevali. Leta 1980 so libijske oblasti objezerske prebivalce z dekretom, pravijo, da nasilno, preselile v na novo zgrajeno naselje Novi Gabrawn v vadi Bashiru, na robu erga.

Poleg jezera Gabrawn ohranjata vodo čez vse leto še jezera Um el Ma v pomenu 'Mati voda' in Mavo. V jezeru Mavo uspevajo mikroorganizmi, ki prek leta, skladno z rastjo in odmiranjem, jezersko površino obarvajo z različnimi barvnimi odtenki. Tako jezero spreminja barvo iz zelene v modro in potem še v rdečo.

6. dan: Ubarijska jezera – Sebha – Gadames (950 km)

Čeprav stoji v izredno sušnem puščavskem okolju, kjer v povprečju pade manj kot 8 mm padavin letno, je mesto Sebha s 130.000 prebivalci največje mesto Fezana in upravno središče šabijata. Pred upravnimi reformami je bilo prestolnica celotnega Fezana. Mesto je zrastle vzdolž manjšega slanega jezera, okrog katerega je nastala oaza. V 11. stoletju je bilo pomembno karavansko križišče. Nad mestom je utrdba Elena, ki so jo zgradili Italijani v obdobju okupacije med svetovnimi vojnami; upodobljena je na desetdinarskem libijskem bankovcu. Zdaj so v njej bolnišnica, muzej in državni uradi. Zahvaljujoč obilnim zalogam fosilne podzemne vode je Sebha postala sodobna oaza. Staro jedro so nadomestile široke avenije, vzdolž katerih so večinoma dvonadstropne zgradbe, obdane z zelenimi vrtovi in datljevimi palmami. V zadnjem času Sebha postaja tudi industrijsko središče. V bližnji in širši okolici so večja naftna polja in pomembna črpališča fosilne vode. Mesto je pomembno križišče poti, ki iz podsaharske Afrike vodijo proti obalam Sredozemskega morja. Ena od njegovih pomembnejših značilnosti je povezana z libijskim voditeljem Moamerjem el Gadafijem. Po zaključenem osnovnem šolanju v Sirti je izobraževanje nadaljeval na srednji šoli v Sebhi. Pravijo, da se je prav tu začelo njegovo politično prebujanje. Ob sueški krizi leta 1956 je pri 14 letih, navdahnjen z Naserjevimi idejami, organiziral protivladne demonstracije, zato so ga izključili iz šole.

Mesto postaja univerzitetno središče, ki, skladno z Gadafijevo panafriško ideologijo, nudi zaposlitev in možnosti izobrazbe tudi prebivalstvu podsaharske Afrike. Prebivalci Sebhe so rasno mešani. Večji del arabskega in tuareškega življa se v mestu staplja s črnimi priseljenci iz Čada, Nigra, Sudana, celo iz Gane in Toga. Velik del jih prispe nelegalno prek nevarne peščene puščave Murzuk. Vozniki pogosto izgubijo pravo

Upravno središče Fezana Sebha postaja pomembno univerzitetno mesto. Foto: Krištof Kranjc.

smer in na poti prek neoznačenih državnih meja obtičijo v pesku, nekateri za vedno. Preživeli ostanejo v Sebhi ali pa nadaljujejo pot proti Tripolisu in naprej v Evropo. V Sebhi so številna vojaška oporišča. Med drugim naj bi v osemdesetih letih prejšnjega stoletja v podzemnem zaklonišču zgradili tovarno kemičnega orožja za množično uničevanje Pharma 200, v kateri naj bi hranili tudi uranov koncentrat rumeno pogačo. Vendar po zagotovilih libijskega vodstva tovarna tega ne izdeluje (več). V bližini so nemška podjetja zgradila tudi testno raketno bazo. Čeprav naj bi zaradi odstopa Nemcev od pogodbe projekt izdelovanja raket srednjega dosega propadel že leta 1984, so bili nemški delavci na objektih tudi še na začetku devetdesetih let. Kljub temu, da je v mestu veliko vojaških objektov in policije, pravijo, da ta le redko poseže v krajevne dogodke. Za "varnost" skrbijo lokalni veljaki, plemenski vodje, ki nastale težave rešujejo na sebi lasten način.

Od Sebhe do Gadamesa vodi 875 km dolga asfaltirana cesta. Po 450 km vožnje prek monotone, enolične puščavske pokrajine proti severu, v smeri proti Tripolisu, se v kraju Al Qaryah ash Sharqiyah cesta odcepi proti zahodu. Do Gadamesa je še 420 km vožnje prek še bolj monotone rdečkaste planote Hamade al Hamre. V prvem delu poti so vzporedno s cesto speljani cevovodi, del obsežnega projekta Velike umetne reke, ki ga gradijo že več kot 20 let. Voda priteka iz črpališč fosilne vode na vznožju hribovja Jabal al Hasāwinah, ki se vzpenja okrog 200 km severozahodno od Sebhe. Trenutno cevovod deluje z okrog 20-odstotno zmogljivostjo, letno se po njem pretoči

Hamada al Hamra je enolična pokrajina rdečkaste barve, po kateri je puščava dobila ime. Foto: Krištof Kranjc.

140 milijonov m³ vode. Pri polni zmogljivosti bo do porabnikov v Gefarskem nižavju in Tripolisu na severu Tripolitanijskega pokrajinskega ozemlja omogočil transport 910 milijonov m³ vode letno.

Hamada al Hamra je enoličen puščavski kredni ravnina v zgodovinski pokrajini Tripolitanijski. V smeri sever-jug se širi 442 km daleč, v smeri vzhod-zahod pa 305 km. Ravnina ima povprečno nadmorsko višino okrog 500 m. V tej suhi puščavski pokrajini je nekoč živelo nomadsko pleme Zintani. Pripadniki plemena so bili znani kot bojeviti vojščaki, ki so se v antičnem obdobju neprestano spopadali s svojimi sosedi, pozneje pa so plenili karavane. Prek Hamade al Hamre poteka 900 km dolg naftovod, ki naftna polja v Hamadi ter Murzuku povezuje z rafinerijo v Az Zaviji pri Tripolisu.

7. dan: Gadames

Staro karavansko mesto Gadames stoji v Hamadi al Hamri, v zgodovinski pokrajini Tripolitanijski. Okrog tamkajšnje oaze se je že zelo zgodaj izoblikovalo naselje, katerega prebivalci so se preživljali s trgovanjem in vodenjem karavan od obale Sredozemskega morja prek Sahare do podsaharskih dežel. Okrog 7000 prebivalcev starega mestnega jedra so leta 1984 izselili na njegovo obrobje, kjer so na novo zgradili sodobno naselje. Zdaj v Novem Gadamesu živi okrog 20.000 ljudi, med katerimi glede na etnično pripadnost prevladujejo Berberi in Tuaregi. Staro mestno jedro je od leta 1999 zaščiteno kot del svetovne kulturne dediščine pod okriljem UNESCO-a.

O imenu mesta kroži zanimiva legenda, ki pravi, da so se prvotni prebivalci Tuaregi v njem naselili potem, ko so po naključju našli vodni izvir, še vedno imenovan Konjski izvir. S tem naj bi bilo povezano tudi ime kraja. Ghadāmis namreč v klasični arabščini pomeni 'včerajšnje kosilo' (beseda ghada pomeni 'včeraj' in beseda ams 'kosilo'). Ime je nastalo potem, ko se je po postanku karavana že odpravila na pot in je eden od njenih članov ugotovil, da so v taboru pozabili kuharsko opremo. Sopotnike je opomnil, da so opremo pozabili ob gadamesu, torej tam, kjer so imeli včerajšnje kosilo. Po povratku naj bi na tem mestu eden od konj s kopitom odkopal izvir pitne vode, ob katerem so se pozneje naselili. Zato so mesto tradicionalno imenovali z imenom izvira, torej Ain al Faras, kar pomeni 'Konjski izvir'. V resnici pa njegovo ime izvira iz rimskega poimenovanja Cydamus, ki so ga pozneje arabizirali v Ghadāmis, iz tradicionalnega vseevropskega poimenovanja Ghadames pa ga slovenimo v Gadames.

Zgodovinski viri pričajo, da je bila okolica naselja poseljena že pred okrog 4000 leti. Oaza je prehajala iz rok v roke številnih ljudstev. V zasnovi starega mesta so našli grške in rimske arhitektonske ostanke, v okolici oaze pa so ostanki garamantskih grobnic. Rimljani so v bojih z Garamanti v njej že v 1. stoletju pred našim štetjem postavili vojaško utrdbo. V 7. stoletju so oazo zasedli Arabci in od tam širili verski vpliv na Berbere, ki so v času poznega Rima in v obdobju bizantinske oblasti, ko je bil v oazi celo škofovski sedež, sprejeli krščanstvo. V tamkajšnjih mošejah je še vedno mogoče najti ostanke antičnih stebrov, gravur in drugih prvin antične arhitekture. Arabci so mesto utrdili, njegovi prebivalci pa so uspeli obdržati delno samostojnost. Pomembnejšim vojaškim poveljnikom so plačevali davke oziroma podkupnino in trgovali naprej. V 18. stoletju so se spopadli s turškimi oblastniki, katerim niso bili več pripravljeni plačevati davkov. V spopadu zmagovita gadameška vojska je uspela ohraniti samostojnost. Čezsaharska trgovina je glavna gospodarska dejavnost oaze ostala tudi pod turško nadoblastjo; ohranila se je vse do 19. stoletja. Spopadi med posameznimi družinskimi klani v mestu so oslabili odpor proti Turkom, ki so leta 1874 uspeli zasesti mesto in se v njem obdržati vse do prihoda Italijanov. Med 2. svetovno vojno so zavezniki leta 1943 v letalskem napadu na italijanske položaje močno poškodovali staro mesto. V napadu so ubili 39 domačinov in nobenega italijanskega vojaka. Poškodovanih je bilo 200 in porušenih 70 hiš. Po končani vojni so mesto delno obnovili. V porevolucionarnem obdobju je bilo prepuščeno zobu časa, dokler se zanj ni začel zanimati UNESCO. Z uspehom!

Gadames je pravi arhitektonski biser. Staro mestno jedro izvira iz 12. stoletja. V poznejših obdobjih so bili dodani različni arabski in pozneje turški arhitekturni elementi, ki kažejo na to, da je mesto doživelo več faz arhitekturnega razvoja, ki pa niso bistveno vplivale na prvotno mestno zasnovo. Mesto, ki so ga imenovali "Beli puščavski biser", ohranja značilno tradicionalno arhitekturo, ki prebivalce varuje pred hudo vročino. Tloris ima koncentrično zasnovo. V osrednjem delu mesta so bivalni in trgovski prostori, ki jih obdajajo vrtovi, navzven pa mesto zapira mestno obzidje. Ulice so ozke, poslopja se naslanjajo eno na drugo in se tako "skrivajo" pred sončno pripeko. Skupni zidovi so omogočali odkup sosedovega prostora, zato odpiranje novih vrat in zazida-

vanje starih ni bila nikakršna posebnost. Ozki prehodi med stavbami in pod njimi so ves čas v senci. Temperaturne razlike, ki se pojavljajo med senčnimi in osončenimi deli mesta, sprožajo prepih. Preduhi med posameznimi stavbami in senčni prehodi delujejo kot naravna klimatska naprava, ki zelo učinkovito blaži vročino.

Ohranjena je tradicionalna delitev mesta na sedem četrti. V vsaki od njih so živeli pripadniki določenih družin, ki so pripadale enemu od dveh plemenskih klanov, Bani Validu ali Bani Vazidu. Vsak se je zbiral na svojem malem mestnem trgu. Glavni mestni trg je bil tam, kjer se je v mesto po premišljenem sistemu prelivala voda od vodnega izvira in bila od tam speljana do vseh delov mesta.

Večina zgradb je trinadstropnih, pri čemer je opazna funkcijska delitev nadstropij. V pritličju sta vhodna veža v notranje dvorišče ter prostor za drobnico, v prvem nadstropju so živeli moški, vrhnje nadstropje pa je bilo rezervirano za ženske. Terasaste strehe so povezane s prehodi, ki so jih uporabljale ženske, da so se lahko obiskovale med seboj. Na ulici so se lahko pojavile le v spremstvu moških iz domače družine.

Temeljni gradivi sta bili glina kot vezivni material in pesek kot mineralna baza. Za vodo neprepustni glini so najprej dodajali slamo ali seno, kar je izboljšalo njeno elastičnost, nato pa pesek, ki zagotavlja čvrstost, ter olja, ki so povečala vodoodpornost. Tako pripravljeno glineno zmes so v kalupih sušili na soncu. Zidake so nato prevlekli z dodatnim glinenim nanosom in na ta način narejen omet prebarvali z apnom. Čeprav je število padavinskih dni v Sahari izredno majhno, občasno vendarle dežuje. V dežju namočena glina izgublja trdnost in zgradbe bi se bi lahko porušile ter spremenile v kup blata. Zato so v ometu večine zidov starejših zgradb izoblikovali žlebiče, ki vodi omogočajo, da čim prej odteče s poslopja. Zaradi zaščite pred vlago so zidovi pri tleh dodatno ojačani. Tla v nadstropjih in ostrešja so zgrajena iz lesa datljeve palme, ki je izredno prožen. Zato morajo biti nosilne plošče v nadstropjih ožje od dveh metrov, sicer bi lahko les pod težo nadstropja popustil. Čez ploščo so položili palmovo listje in slamo ter ju prekrili z glino. Zidovi so morali biti debeli, da so prenesli vso težo nadstropij, ob tem pa debeli zidovi delujejo kot učinkovit izolator pred zunanjo vročino. Zaradi tega stavbe tudi nimajo oken, vhodi pa so majhni in ozki. Stranišča so v nadstropjih, greznice pa so vkopane pod glavno ulico. Vsebinsko greznic so praznili vsaki dve leti in jo na njivah uporabili kot gnojilo.

Gadames stoji ob pomembni čezsaharski karavanski poti, ki je povezovala Sredozemsko primorje z deželami podsaharske Afrike. Geografsko lahko severno Afriko razčlenimo na tri dele, ki so si etnično, kulturno in gospodarsko zelo različni. Od nekdaj so jih povezovala poti, ki so omogočale trgovanje med njimi. Začetek oziroma konec teh poti je bilo sredozemsko primorje s pristaniškimi mesti. Prek njih je potekala izmenjava blaga med Evropo in Afriko. Podsaharska Afrika je bila vir slonovine, zlata in sužnjev, sredozemsko primorje in notranjost Sahare pa sta bila bogata z oljem in s soljo. Karavanske poti so bile vzpostavljene vsaj že v 3. stoletju pred našim štetjem in so imele pomembno trgovsko vlogo vse do 16. stoletja. Nekatere karavanske poti so postale izredno prometne in bi se jih lahko primerjalo s slavno azijsko Svilno potjo. Redne

Novi Gadames so načrtno zgradili v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Foto: Krištof Kranjc.

Staro jedro Gadamesa iz 12. stoletja je pravi arhitektonski biser. Foto: Matjaž Napokoj.

Z znamenitim Konjskim izvrom je povezana legenda o poimenovanju Gadamesa. Foto: Krištof Kranjc.

Po starem jedru Gadamesa so speljane podzemne, dobro prezračene mestne ulice. Foto: Krištof Kranjc.

karavanske zveze so vzpostavili Arabci v 7. in 8. stoletju. Takrat sta se uveljavili dve glavni karavanski poti. Prva je potekala od Maroka do Nigra, druga pa iz zdajšnje Tunizije prek Gadamesa do Čadskega jezera. Karavane so oskrbovali v oazah vzdolž poti. Vrhunec trgovanja je bil v 10. in 11. stoletju, ko je v podsaharski Afriki cvetelo mogočno Gansko kraljestvo, ki je daleč presevalo meje sodobne Gane. Takrat se je razbohotila trgovina s sužnji in zlatom.

Karavane so štejele od nekaj deset pa do več kot desettisoč živali. Slavni maroški popotnik iz 14. stoletja Ibn Batuta opisuje potovanje čez Saharo s karavano, ki je štela kar 12.000 kamel! Karavano so vodili plačani berberski vodniki, ki so pot, oziroma, kar je še pomembnejše, vodnjake vzdolž poti, dobro poznali. V predhodnico so pošiljali tekače, ki so naproti prihajajoči karavani pošiljali vodo. Karavane so bile namenjene tako notranji kot zunanji trgovini. Poleg povezav z zunanjim svetom, zlasti s Kartagino, pozneje pa z Rimom, so ves čas obstojale poti, ki so služile notranji trgovini, torej trgovanju med posameznimi oazami. Najprej je tudi notranjo trgovino zaznamovalo trgovanje z zlatom in sužnji, pozneje pa se mu je pridružil trgovanje s soljo, z datlji in nato s sladkorjem. Velik pomen sta imela tudi oglje in les, saj je v oazah v notranjosti Sahare vselej primanjkovalo kuriva.

Najstarejše karavanske poti so povezovalе oaze v notranjosti Sahare, po katerih so tovorili proso, datlje, čaj in druge artikle na območjih zdajšnjih držav Mavretanije, Nigra in Malija, kjer so kopali oziroma pridobivali sol. Karavane so bile izpostavljene tržnim zakonitostim ponudbe in povpraševanja. Tako so podaljševale pot do bolj oddaljenih oaz samo zato, ker se je lahko blago tam zamenjevalo pod ugodnejšimi trgovskimi pogoji. S tem so posamezna mesteca v oazah veliko pridobila in so se tudi zato obdržala vse do sodobnosti. Za karavane je bil največji udarec odkritje novih pomorskih poti okrog Afrike ob koncu 15. stoletja. Cenejša in hitrejša ladijska povezava je zmanjšala pomen karavanske trgovine in s tem tudi mest ob afriški sredozemski obali.

Dandanes čez Saharo vodijo tri glavne transaharske cestne povezave, prva prek Maroka, druga prek Alžirije in tretja vzdolž Nila v Egiptu in Sudanu. Posamezne tradicionalne karavanske poti pa so še vedno žive. Tuaregi s kamelami še vedno trgujejo s soljo, na primer med Agadezom in Bilmo v Nigru. Posamezna plemena vzdržujejo stare solne trgovske poti z obrobniimi območji, pri čemer prepotujejo tudi 2400 km.

8. dan: Gadames – Nalut – Qasr al Haj – Sabrata – Tripolis (600 km)

Hribovje Nafusa, ki ga poseljujejo predvsem Berberi, se kot strukturna stopnja vzpenja nad obalnim nižavjem, od pristaniškega mesta Homsa (Al Khums) do tunizijske meje. S severne strani se strmo dviga do nadmorske višine dobrih 900 m, na južni strani pa se blago spušča proti notranjosti. Na pobočjih in v vadijih je značilno terasasto obdelovanje zemlje. Gojijo zlasti žita, marelice in fige. Na poti pritegnejo pozornost utrdbam podobne kašče.

Utrjeno kaščo v Nalutu so postavili na vrhu razgledne vzpetine. Foto: Krištof Kranjc.

Dobro ohranjena kašča je tudi nad mestecem Nalut na približno pol poti med Tripolisom in Gadamesom, le 35 km od tunizijske meje. Naselje je regionalno središče v zahodnem delu hribovja Nafusa. Ima mestno hišo, pošto in seveda mošejo. Star del mesta na strmem robu strukturne stopnje stoji nad sodobnim mestnim središčem. Strateško pomembno lego mesta so v 19. stoletju za obrambo pred vpadi arabskih oziroma arabiziranih plemen na obalno območje izkoristili tudi Turki. Nad sta-

V celicah nalutske kašče so še ohranjene lončene posode za hranjenje pridelkov. Foto: Krištof Kranjc.

rejšim delom mesta stoji v izpostavljeni legi več kot 300 let stara, utrdbi podobna zgradba kasr (arabsko qaṣr, berbersko qsar), okrog katere so slabo ohranjeni ostanki starega mesta.

Kasr je v bistvu utrjena kašča, ki so jo berberski prebivalci uporabljali za shranjevanje živil, pridelkov in premoženja. V njem ima vsaka družina klana lasten prostor, celico, kamor je shranjevala svoje premoženje. Kasr v Nalutu ima kar 400 celic, v katerih si je še vedno mogoče ogledati lončene posode za shranjevanje datljev, olja in žita. Vanj vodijo le ena vrata, za katerimi je dvorišče, nad njim pa številne, brez načrta grajene celice, do katerih vodijo podporniki z lesenimi policami. Ključ od vrat so zaupali enemu od vaščanov, ki je bil uradni čuvaj kasra. Utrjena kašča je bila uporabnikom ves čas na razpolago. Kadar so se za dalj časa odpravili na oddaljene pašnike, je bila njihova lastnina varno shranjena v kašči, če pa se je klan vojskoval s sosedi, je kasr nudil varno zavetje pred nasprotniki.

Kašči v Nalutu je na moč podobna utrjena kašča v kraju Qasr al Haj. V njej posamezne shrambe krajani še vedno uporabljajo tako kot nekoč. Ob koncu 12. stoletja zgrajena kašča ima za shranjevanje pridelkov in imetja 114 celic, toliko kot je verzov (sur) v Koranu. Kašča je zgrajena iz apnenca in gline tako, da v notranjosti tudi v vročih dneh ohranja razmeroma nizke temperature. Ker v celicah hranijo različne pridelke,

Okroglo kaščo v kraju Qasr al Haj so zgradili ob koncu 12. stoletja. Foto: Matjaž Napokoj.

Ko utrjene kašče napadejo geografski "razbojniki", je njihov silovit vdor neustavljiv. Foto: Krištof Kranjc.

so razdeljene v manjše predelke. Posamezne celice zapirajo vrata iz palmovih debel. Po izročilu je dal kaščo sezidati lokalni šejk Abu Jatla. Zelo pobožen možakar je del žita, ki so mu ga kot plačilo odstopili uporabniki celic, razdelil med revno ljudstvo, z zaslužkom od njegove prodaje pa je vzdrževal lokalno mošejo in verske učitelje.

V bližini Qasr al Haja je mestece Garjan (Gharyān), kjer so ohranjena značilna, v zemljo vkopana bivališča. Podzemne hiše, v katerih je nekoč živelo lokalno berbersko prebivalstvo, so nudile zavetišče tako pred mrzlimi zimami in vročimi poletji kot pred morebitnimi napadalci. Vkopana bivališča opazimo šele iz neposredne bližine. Dan-danes so večinoma zapuščena, saj so se njihovi prebivalci preselili v sodobne hiše. Nekatera so že preuredili za prenočevanje turistov. Podzemna bivališča se med seboj razlikujejo. Tako imenovani kraterski tip bivališč sestavljajo bivališča, vkopana od 4 do 6 m globoko v okoliško površje. Okrog odprtega dvorišča s premerom 10 m, kjer je bil varen in prijeten prostor za preživetje vročih poletij, je v zemljo izkopanih več sob. Preostala podzemna bivališča predstavljajo tako imenovani jamski tip bivališča, pri katerem so posamezna bivališča vkopana v pobočje hriba in so kot celota zavarovana s kamnitim obrambnim zidom.

Približno 50 km zahodno od glavnega mesta Tripolisa je na obali Gabeškega zaliva, ki se je nekdanj imenoval Mala Sirta, pomemben arheološki spomenik Sabrata.

Arheološka izkopavanja so razkrila zgodovinsko mestno zasnovo, ki se je ravnala po vijugasti zasnovi prvotne feničanske naselbine iz 6. stoletja pred našim štetjem. Mesto je nastalo ob zalivu, ki je nudil varen pristan na koncu čezsaharske karavanske poti. Po punskih vojnah je prišlo pod nadzor numidijskega vladarja Mesinise, ko pa ga je leta 46 pred našim štetjem Julij Cezar odstavil, je postalo rimska posest. Sabrata je bila središče cvetoče trgovine že pod cesarjem Avgustom, največji vzpon pa je doživela v 2. in 3. stoletju, za časa vladanja dinastije Severov. Bila je pomembno trgovsko pristanišče, znano po izvozu slonovine, ki so jo prek Fezana in Gadamesa tovorile karavane. Iz časa največjega razcveta je tudi večina ohranjene arhitekture.

Ob pojemanju moči rimskega imperija je mesto zaradi pogostih vpadov berberskih ljudstev iz notranjosti severne Afrike začelo počasi propadati. Leta 455 so ga uničili Vandali, leta 533 pa so ga v obdobju vladavine Justinijana zasedli Bizantinci in ga obnovili, s čimer si je Sabrata za krajši čas opomogla. Smrtni udarec so ji zadali Arabci, ki so jo v 7. stoletju temeljito izropali. Arheologi so mesto ponovno odkrili na začetku 20. stoletja. Najstarejši del Sabrate sestavljajo forum, značilen italski tempelj kapitol, kurija, v kateri so bogati meščani razpravljali o mestnih zadevah, in tempelj božanstva Liber Pater. Na južni strani foruma sta stala velika bazilika in tempelj Antonina Pija. Po mrežastem načrtu zgrajeni vzhodni del mesta iz sredine 2. stoletja našega štetja vsebuje monumentalno gledališče, ki slovi kot eno najlepše ohranjenih antičnih gledališč v

Monumentalno gledališče v Sabrati je eno najlepše ohranjenih antičnih gledališč na svetu. Foto: Krištof Kranjc.

Tako kot gledališki oder so z umetelnimi reliefi okrašeni tudi robni deli odrske stene. Foto: Krištof Kranjc

Afriki in na svetu sploh. Ohranjena sta njegova odrska stena s tremi stebrnimi nadstropji in z umetelnimi reliefi okrašen oder. Zahvaljujoč Justinijanu, ki je poganske tempelje spremenil v krščanske verske objekte, Sabrata slovi po mnogih ohranjenih krščanskih spomenikih, kakršen je tudi Justinijanova bazilika s sijajnimi mozaiki.

VIRI IN LITERATURA

- Atlas sveta 2000. RV Reise- und Verkehrsverlag. Prevod in priredba besedil ter zemljepisnih imen Karel in Marjeta Natek. Mladinska knjiga. Ljubljana, 1997.
- CIA, The world fact book. Medmrežje: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/print/ly.html> (marec 2008).
- Demographics of Libya, Number of inhabitants in thousands. FAO 2006. Medmrežje: <http://www.gait.gov.ly/info/info2.htm> (marec 2008).
- Economic indicators, Libya. Medmrežje: <http://www.dfat.gov.au/geo/fs/lbya.pdf> (marec 2008).
- Economy, Libya. Medmrežje: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ly.html#Econ> (marec 2008).
- Energy Information Administration, Official Energy Statistics from the US Government; Medmrežje: <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/contents.html>
- GMR (Great Man-made River), Water Supply Project, Libya. Medmrežje: <http://www.water-technology.net/projects/gmr/> (marec 2008).
- Ghibli, Weather on line, 2008. Medmrežje: <http://www.weatheronline.co.uk/reports/wind/The-Ghibli.htm> (marec 2008).
- Index mundi, Libya Demographics Profile 2007. Medmrežje: http://indexmundi.com/libya/demographics_profile.html (marec 2008).
- Index mundi, GDP, 2007. Medmrežje: http://www.indexmundi.com/libya/gdp_per_capita_ppp.html (marec 2008).
- Index mundi, Birth rate, 2007. Medmrežje: http://www.indexmundi.com/libya/birth_rate.html (marec 2008).
- Kladnik, D., Lovrenčak, F., Orožen Adamič, M. Humar, M., Košmrlj-Levačič, B. 2005: Geografski terminološki slovar. Založba ZRC. Ljubljana.
- Libya Arabs, 2007. Medmrežje: http://www.photius.com/countries/libya/society/libya_society_arabs.html (marec 2008).
- Libya Through the Ages, Part I: Ancient Libya. Medmrežje: <http://www.bitsofnews.com/content/view/6070/> (marec 2008).
- Libya Manufacturing and Construction, CIA World Factbook. Medmrežje: http://www.photius.com/countries/libya/economy/libya_economy_manufacturing_and_co~207.html (marec 2008).
- List of African countries by GDP, IMF, GDP nominal, 2006. Medmrežje: <http://www.answers.com/topic/list-of-african-countries-by-gdp?cat=travel> (marec 2008).

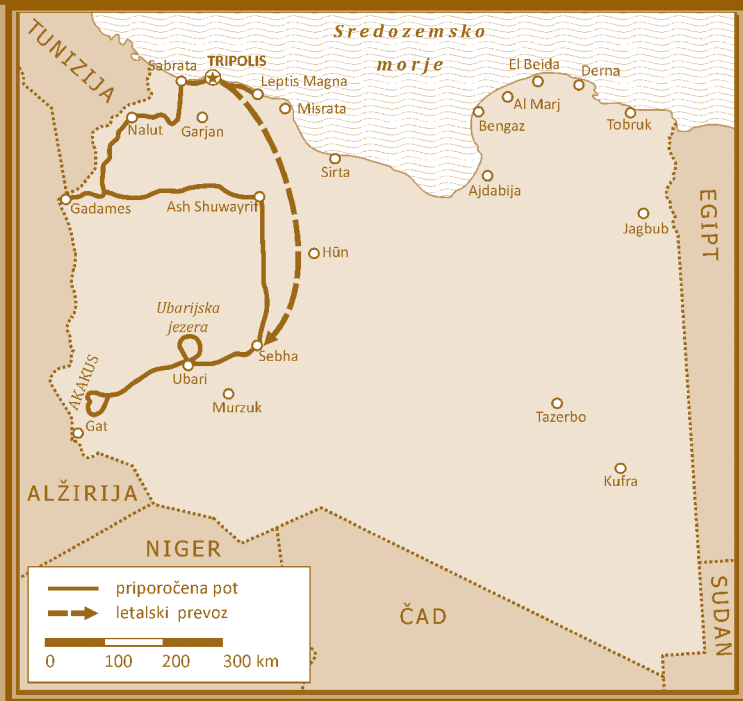
- Libya - Land of Emerging Opportunities, 2007. Medmrežje: <http://energy.ihs.com/News/published-articles/articles/libya-land-emerging-opportunities.htm> (marec 2008).
- Ljudstva sveta, 3. knjiga. Mladinska knjiga. Ljubljana, 1980.
- Mazard, B. 2006: Libya, Darf publishers limited. London.
- Medmrežje 1: http://geo.ff.uni-lj.si/pisnadela/pdfs/dipl_200703_petra_bercic.pdf (marec 2008).
- Natek K., Natek M. 2000: Države sveta. Mladinska knjiga. Ljubljana.
- Natural gas, Libya energy data, 2007. Medmrežje: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Libya/NaturalGas.html> (marec 2008).
- New universities in Libyah, 2008. Medmrežje: http://www.bdp.co.uk/html/news/2008/BDP_designs_new_universities_in_Libya_221.asp (marec 2008).
- Oil, Libya energy data, 2007. Medmrežje: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Libya/Oil.html> (marec 2008).
- Race begins for Libya's oil, 2004. Medmrežje: <http://www.energybulletin.net/3545.html> (marec 2008).
- Sahara, Encyclopedia. Medmrežje: <http://i-cias.com/e.o/sahara.htm> (marec 2008).
- Sirocco, Weather on line, 2008. Medmrežje: <http://www.weatheronline.co.uk/reports/wind/The-Sirocco.htm> (marec 2008).
- Sebha, Pharma 200, 2007. Medmrežje: <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/libya/sebha.htm> (marec 2008).
- The Berbers Berber languages. Medmrežje: http://en.wikipedia.org/wiki/Berber_languages (marec 2008).
- Tielman, J. H. 1983: Alžir. Jugoslovenska revija. Beograd.
- U. S. Energy Information Administration, Official Energy Statistics from the US Government. Medmrežje: <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/contents.html> (marec 2008).
- Veliki atlas sveta. Istituto Geografico De Agostini. Prenovljena izdaja. Prevod in priredba Mauro Hrvatin, Drago Kladnik in Drago Perko. DZS. Ljubljana, 2005.
- Veliki družinski atlas sveta. Istituto Geografico De Agostini in Mitchell Beazley. Prevod, priredba in ureditev slovenske izdaje Milan Orožen Adamič, Drago Kladnik in Janko Moder. DZS. Ljubljana, 1992.

KAZALO

Uvod	3
Naravnogeografske značilnosti	7
Zgodovina.....	37
Prebivalstvo	55
Gospodarske značilnosti.....	68
Priporočena pot.....	84
Viri in literatura	113

PRIPOROČENA POT

EVROPA	1	IRSKA
	2	BOLGARIJA
	3	SLOVENIJA I – Ekскурzije LGD
	4	SLOVENIJA II – Ekскурzije LGD
	5	SLOVENIJA III – Ekскурzije LGD
	6	SLOVENIJA IV – Ekскурzije LGD
	7	ZAMEJSKA HRVAŠKA

AFRIKA	1	MAROKO
	2	LIBIJA

AZIJA	1	SIRIJA
	2	IRAN
	3	KIRGIZISTAN
	4	CIPER

13,50 €

HTTP://ZALOZBA.ZRC-SAZU.SI